

**T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**İKTİSADA FEMİNEN BİR BAKIŞ: FEMİNİST
İKTİSAT**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Handan YETİŞEN**

NİĞDE – 2010

**T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**İKTİSADA FEMİNEN BİR BAKIŞ:
FEMİNİST İKTİSAT**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Handan YETİŞEN**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Filiz TUTAR**

2010-NİĞDE

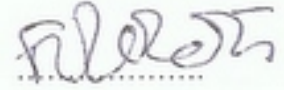
ONAY SAYFASI

Yrd.Doç.Dr. FİLİZ TUTAR danışmanlığında HANDAN YETİŞEN tarafından hazırlanan “İktisada Feminen Bir Bakış: Feminist İktisat” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS Tezi olarak kabul edilmiştir.

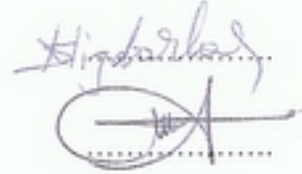
26.07.2010

JÜRİ :

Danışman : Yrd.Doç.Dr. FİLİZ TUTAR

Üye : Yrd.Doç.Dr. HATİCE İŞİN DİZDARLAR

Üye : Doç.Dr. FATİH YÜCEL

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Selen DOĞAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Tezin konusunu oluşturan feminist iktisat kavramı, toplumsal cinsiyeti bir analitik kategori olarak kullanmıştır. Feminist iktisat, iktisadı sadece erkeklerin bakış açısını içeren bir bilim olarak gösteren ve kadınları ikinci plana iten yaklaşımların yanı sıra, gerek iktisada gerekse kadına yaklaşımı açısından ötekileştirilerek iktisadın kapsamı dışında bırakılan farklı tüm yaklaşımları da içerecek biçimde iktisat kavramını zenginleştirmeyi amaçlamıştır. Feminist iktisat, iktisadın yapılandırılışındaki eril (erkek egemen) kodların deşifre edilmesinin iktisadın toplumsal cinsiyetinin deşifresi anlamına geleceği görüşünden hareketle, toplumsal cinsiyetin toplumsal yapılandırılışı ile (günümüz) iktisat disiplininin toplumsal yapılandırılışı arasındaki bağlantıları araştırmıştır. Bu bağlamda tezin amacı, literatüre yeni giren bu kuramı tanıtmak, iktisadi hayata yeni bir bakış kazandıran feminist akıma katkı yapmak ve kadın bakış açısını da içeren iktisadi yaklaşımları incelemektir. Günümüze kadar yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde çoğunlukla ekonomide kadının durumunu ortaya koyan çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmada ise geçmişten beri göz ardı edilmiş olan kadının ekonomiye bakış açısının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla ilk bölümde feminizm kavramına kısaca değinildikten sonra feminist iktisat kavramı, ortaya çıkış süreci anlatılmıştır. Feminist iktisat kuramı ve postmodernist akım, ortak noktalarda birleşmeleri sebebiyle, birlikte ele alınmış ve bu durum ikinci bölümü konusunu oluşturmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise, Dünyada ve Türkiye’deki feminist hareketler anlatılmış ve feminist iktisat kavramıyla ilgili olarak kadınların ekonomiye bakış açıları feminist iktisatçıların görüşlerine başvurularak anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisat, Feminizm, Kadın.

ABSTRACT

Theses are the subject of the feminist economics, the concept of gender is an analytical category, as are the economics of the only men's point of view that includes a science as the women of the second plan it approaches, as well as the economics of the scope of the exclusion of the different whole experience to include enrichment aims. Feminist economics, economics of the masculine (male-dominated) codes deciphered be economics of gender, the deciphering means discuss with the movement, gender, social configuration with the (modern) economics, the discipline of social configuration connections between is investigating. The study will include women's perspectives to an economic approach aims to reveal. The studies so far reveal the status of women in the economy while ignoring the studies that have been passed since the woman's point of view of the economy that aims to uncover. The aim of the thesis in this context, these new entrants to the literature of economic theory and to introduce a new approach to life-saving means to contribute to the feminist movement. In this context, the concept of feminism in the first section after briefly mentioned the concept of feminist economics, the emergence process is described. Feminist economics theory and post-modernism in common cause with the merger was considered and this constitutes the second section. The last part of the study of the feminist movement in Turkey and the world economy with the concept, as has been described and feminist perspectives of women to the economy, referring to the views of feminist economists have tried to explain.

Key words: Economics, Feminism, Women.

ÖNSÖZ

Son yıllarda, özellikle de son on yılda sınırlı bir biçimde de olsa iktisat bilimi de dahil olmak üzere tüm toplumsal bilimlerde, kadın perspektifi gerek kurumsallaştırma çabalarında gerekse toplumsal araştırmalarda önem kazanmıştır. Egemen, geleneksel iktisat yaklaşımlarının bakış açılarının, kadının mevcut konumu açıklamada yetersiz kaldığı ve erkekleri ön plana aldığı görülmüştür. Bu durum diğer toplumsal bilimlerde olduğu gibi iktisatta da kadın bakış açısını içerecek yeni yöntemler oluşturulması gereğini ortaya koymuştur. Son yılların önemli akımlarından biri olan feminizm, geleneksel felsefi kuramlara dayanmayan yeni kuramlar oluşturmaya çalışmıştır. Feminizmle ilgili yapılan çalışmalar ve gelişmeler sonucunda ortaya çıkan bu yeni kuram ise feminist iktisat olarak isimlendirilmiştir. Amacı ekonomide kadın bakış açısını da içerecek bir iktisat kuramı olan feminist iktisat kavramı, iktisadi araştırma yöntemlerine öneriler getirmiş ve kadının görünmeyen yüzünü de ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu çalışmanın amacı, literatüre yeni giren bu kavramın ne olduğunu açıklamak ve bu konuyla ilgili olarak Dünyada ve Türkiye’de yapılan çalışmaları anlatmak ve kadının iktisadi olaylara bakış açısını ortaya koymaktır.

Bu araştırmaya başlarken kaynak konusunda tereddüt taşımama rağmen, araştırdıkça ufku genişletmiş ve düşünsel anlamda katkıları olmuştur. Bu bağlamda yardımlarını esirgemeyen, tezimi daha özel hale getirmeme yardımcı olan çok sevgili Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı personeline, çok değerli hocam Sayın Yrd. Doç. Dr Filiz Tutar’a, son olarak bu yolda ilerlerken beni asla yalnız bırakmayan ve bu çalışmanın tamamlanmasında teşvikini benden asla esirgemeyen aileme buradan teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

HANDAN YETİŞEN

HAZİRAN, 2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	4
1. FEMİNİST İKTİSADIN TARİHİ GELİŞİMİ.....	4
1. 1. Feminizm Kavramı	4
1. 2. Feminizmin Çeşitleri.....	7
1. 2. 1. Aydınlanmacı Liberal Feminizm	7
1. 2. 2. Kültürel Feminizm	11
1. 2. 3. Feminizm ve Marksizm	12
1. 2. 4. Radikal Feminizm	15
1. 2. 5. Anarşist Feminizm	18
1. 2. 6. Lezbiyen Feminizm.....	19
1. 2. 7. Siyah Feminizm	20
1. 2. 8. Postmodern Feminizm	22
1. 3. Feminist İktisadın Ortaya Çıkışı	25
2. FEMİNİST İKTİSAT	29
2. 1. Feminist İktisat Kavramı	29
2. 2. Feminist İktisat Kolları	31
II. BÖLÜM	35
1. FEMİNİST İKTİSATLA POSTMODERNİZMİN BULUŞMASI.....	35
1. 1. Heterodoks İktisat Okulları.....	35
1. 1. 1. Alman Tarihçi Okul	37
1. 1. 2. Marksist Okul.....	41
1. 1. 3. Kurumsal İktisat	44
1. 1. 4. Post Keynesci İktisat	48
1. 1. 5. Avusturya İktisat Okulu	50
1. 1. 6. Kamu Tercihi Okulu	53
1. 1. 7. Feminist İktisat.....	57
1. 2. Feminist İktisat ve Postmodernizm.....	59
1. 2. 1. İktisatta Postmodernist Esintiler	59
1. 2. 2. Feminist İktisat İle Postmodernizmin Buluşması	61
1. 3. Feminist Akımın İktisadi Hayata Katkıları.....	62

III. BÖLÜM.....	70
DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE KADINLARIN EKONOMİYE BAKIŞ AÇISI VE FEMİNİST HAREKETLER	70
1. DÜNYADA KADINLARIN EKONOMİYE BAKIŞLARI VE FEMİNİST İKTİSADİ HAREKETLER.....	70
1. 1. 17. ve 18. Yüzyıllarda Kadın	70
1. 2. 19. Yüzyılda Kadın ve Feminist Hareketler	74
1. 3. 20. Yüzyılda Kadın ve Feminist Hareketler	77
1. 3. 1. 20. Yüzyılın İlk Yarısı.....	78
1. 3. 2. 20. Yüzyılın İkinci Yarısı (1945- 1960).....	80
1. 3. 3. Feminizmin Yeniden Örgütlenme Dönemi (1965-1980).....	80
1. 3. 4. 1980 ve Sonrası Feminist İktisadi Hareketler	83
1. 4. Globalleşme Feminist Politika Ve Ekonomi	87
2. TÜRKİYE’DE KADIN VE FEMİNİST İKTİSADİ HAREKETLER	88
2. 1. Osmanlı Devleti’nde Kadın ve Feminist Hareketler.....	90
2. 2. Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Feminist Hareketler	93
2. 3. 1980’lerden Günümüze Feminist İktisatçılar	95
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	112
ÖZGEÇMİŞ.....	118

KISALTMALAR LİSTESİ

Adı geçen eser	a. g. e.
Aynı eser	a. e.
Basım tarihi yok	t. y.
Basım yeri yok	y. y.
Çeviren	Çev.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	vd.
Derleyenler	Derl.
Editör/yayına hazırlayan	Ed.
Ve benzeri/ve benzerleri	vb.

GİRİŞ

Bu çalışma, kadın bakış açısını da içerecek iktisat yaklaşımını incelemeyi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde kadın deneyimlerini ve kadınların ekonomiye ilişkin algılarını yansıtmaya çalışılmış ve günümüze kadar oluşturulan ve toplumsal cinsiyetçi sınırlar içeren yaklaşımı ve bunun etkileri incelenmiştir.

Feminist iktisat, klasik iktisadi düşünceye analitik bir bakış açısidir. Ekonomi içindeki kadını değil, kadınların ekonomik problemlere nasıl baktıklarını inceleyen yeni bir disiplindir. Feminist iktisatçılara göre; iktisat teorisinde formasyonun kaynağı genelde erkek merkezli olarak ortaya konulmuştur. Bu durum ekonomi biliminin erkek merkezli gelişmesine neden olmuştur. Feminist iktisadın çıkış noktalarından biri, süreç içerisinde ev ekonomisinin ve onu oluşturan birimlerin, diğer bir ifade ile aile, kadın ve çocukların genellikle ekonomi tartışmalarının dışına atılmış olduğu gözlemi olmuştur. Kadınların ücretli emeğin önemli bir kısmını oluşturduğu kadın ve aile kavramları iktisadi ilişkileri ve davranışları inceleyen disiplinin dışında tutulmuştur. Günümüzde dahi iktisat disiplinine cinsiyet-farkındalık getirme ve bu konudaki metodoloji tartışmalar genel olarak iktisatçılar tarafından ya bilimsel bulunmamakta ya da ikincil kabul edilmektedir. Feminist iktisat, 1960'larda disiplini oluşturan iki ana paradigmanın, geleneksel neoklasik ve geleneksel Marksist paradigmaların kadının sosyal rolü ve cinsiyet açısından yeniden değerlendirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Feminist iktisatçılar, disiplinin yapı ve metot açısından bu kadar farklı iki paradigmasının hanehalkı teorisi konusunda ne kadar birbirlerine benzeyebildiğini keşfetmişlerdir. Tarihsel olarak her iki okul da iktisadi birim olarak aileyi kabul etmektedir. Aile ve toplum içerisinde cinsiyete bağlı işbölümü ve kadın emeğinin maruz kaldığı eşitsizlik her iki okulun temsilcileri tarafından veri alınmakta, aile tamamen işbirliği ve diğerkâmlık (başkalarının yararını da kendi yararı kadar gözetme) içerisinde işleyen bir birim olarak varsayılmaktadır. Ancak, toplumsal cinsiyetlerin doğal cinsiyetlerden kaynaklanmadığı, toplum tarafından yapılandırılmış sosyal oluşumlar olduğu göz önünde bulundurulmaya başlanırsa aile içi iş bölüşümünün de doğal

olmadığı, basitçe varsayılan çıkar ortaklığı ve aile kavramının da aslında çiftler arası güç eşitsizliği ve çıkar çatışması deyimleri çerçevesinde yeniden inşasının mümkün olduğu görülmektedir. Bu açıdan aile içi iş bölüşümü ve bu bölüşümdeki eşitsizliğin feminist iktisat yazınındaki eleştirisi her iki paradigmanın geleneksel anlayışına bir meydan okuma olarak görülebilir.

Gerek söz konusu kaygılardan yola çıkan kadın iktisatçılar gerekse bu eleştirilere hedef olan iktisat yaklaşımlarının nedensellik açısından irdeleyen, alternatif arayışları olan feminist iktisatçılar, iktisatta kadını değil kadın bakış açısını da içerecek bir biçimde iktisadı incelemeyi amaçlamışlardır. Kadın perspektifini de içerecek bir feminist bilimsel bilgi ile oluşturulacak toplumsal eleştiri paradigmalarının postmodernist düşünce ile belirli noktalarda uyuşması ya da tamamen uyuşması mümkündür. Hem postmodernist düşüncede hem de feminist iktisatta, iktisadın sınırlayıcı hegemonyasından kurtulmak ana hedef olmuştur. Tezin ikinci bölümünde feminist iktisat ve postmodernizm kavramlarının aynı noktada buluşmaları incelenmeye çalışılmıştır.

Feminist iktisat, diğer anlamlı kimlik kategorileri ile birlikte, eril toplum cinsiyetçi taraflılığının farklı biçimlerde şekillendiği ekonomik yaşam ile ilgilenmiştir. Feminist iktisadın amacı, mevcut iktisadi analizlerin erkek egemen toplumun analizlerini yansıttığını dolayısı ile yanlı bir şekilde davrandığını görünür kılmak ve vurgulamaktır. Feminist iktisatçılar, toplumsal cinsiyet rolleri ve ırk, cinsiyet, sınıf ve milliyet temelli hiyerarşilere ilişkin varsayımları sorgulayarak iktisadın eril bakış açısındaki yanlı anlayışı görünür kılarak daha yansız bir iktisat hedeflemişlerdir. Bu konuda çalışan son yıllardaki feminist iktisatçı akademisyenler de iktisadın dışlanmış, ikinci plana itilmiş tüm argümanlarını ortaya çıkararak iktisada yeni bir boyut kazandırmayı amaçlamışlardır. Tezin son bölümünde öncelikle günümüze kadar kadının toplumdaki yeri ve feminist hareketler incelenmiştir. Daha sonra literatüre yeni dahil olan feminist iktisat yaklaşımı konusunda çalışan Dünyadaki ve Türkiye'deki akademisyenlerin görüşlerine yer verilmeye çalışılmıştır. Nitekim kadının ekonomik statüsüne ilişkin çalışma yapılması ya da kadın çalışmalarıyla ilgilenilmesi feminist bakışa sahip olmanın bir göstergesi olarak varsayılabilir. Feminist iktisatçı olabilmenin ön koşullarından biri

feminist bakış açısına sahip olmaktır. Bu sebeple feminist iktisat tanımını açıklamadan önce feminizm kavramına da ilk bölümde yer verilmiştir.

I. BÖLÜM

1. FEMİNİST İKTİSADIN TARİHİ GELİŞİMİ

1. 1. FEMİNİZM KAVRAMI

Genel olarak, feminizmin ortak anlamını ya da kabul gören bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Kadınların, değişik süreç ve ortamlarda sorunlarının, kültürel konum ve politik amaçlarının farklı olması bu tanımlı güçleştiren temel nedendir. Dolayısıyla da sayısız feminist hareket, eylem ve anlayış geliştirilmiştir. Bu farklılıklara rağmen, feminizmi anlamak için toplumsal hareket kavramına kısaca göz gezdirmek gerekmektedir.¹ Toplumsal hareket; toplumsal bir değişme sağlama amacıyla girişilen kolektif bir etkinlik olup, yerleşik iktidar yapısına, yerleşik norm ve değerlere karşı yöneltilen bir protesto olarak anlaşılmaktadır.² Bu bağlamda Michel'in feminizmi; kadınların kendi aralarında bir dayanışma yaratarak, erkek egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı başlatmış olduğu mücadele, olarak tanımlaması genel bir çerçeve olarak kabul edilebilir.³

Feminizm, cinslerin (kadın ve erkeğin) eşitliği kuramına dayanan kadınlara eşit haklar isteyen temelde kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan bir siyasal akımdır. Bu akım, insanlığın yarısını oluşturan bir demografik grubun ve uygarlık tarihi boyunca hep ikincil konumda yaşamak zorunda kalan bir cinsin (kadınların) bu durumdan kurtuluş hareketinin öğretisidir.⁴

Latince kadın anlamına gelen *femina* sözcüğünden türetilen bu kavram Fransızcaya 1837'den sonra girmiştir. İngilizceye girerek womanism (kadıncılık) teriminin yerini alışı 1890'lara denk düşmektedir. Robert sözlüğü, bu kelimeyi "kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin"

¹Nurgün Oktik ve Füsün Kökalan, "Feminizmden Kadın Çalışmalarına-Devletin Fonksiyonu", **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı:21, 2003: 214.

²Şirin Tekeli, **1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995: 30.

³Andree Michel, **Feminizm**, Çev: Şirin Tekeli, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İstanbul, İletişim Yayınları, t. y: 6.

⁴Necla Arat, **Feminizmin ABC'si**, İstanbul, Say Yayınları, 2010: 29.

olarak tanımlamaktadır. Feminizm, 1965'e doğru ırkçılıkla benzetilerek Fransızcaya girmiştir. Bu kavramın Fransa'da oluşturulduğu günden bu yana kadınların toplum içindeki rollerini ve haklarını genişletmek üzere bir dizi eyleme de girişilmiştir. Bunun için, feminizmin tanımı, yalnız öğretiyi değil eylemleri de içermek zorundadır.⁵

Son 15 yılda, feminist teori, kadınların durumunun çözümlenmesi amacıyla yeni kavramlar geliştirmiştir. Bu kavramlar da Fransızcada yerleşmiş ve Robert Sözlüğü'nde yerlerini almış bulunmaktadır. Günümüzün feministleri, cinsiyetçiliği tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'ndeki zencilerin ya da Fransa'da ki renkli derili emekçilerin ırkçılığı kınadıkları gibi kınamaktadırlar. Çünkü cinsiyetçilik, kadın cinsine karşı uygulanan ayrımcı bir tutumdur.

Michel'e göre, cinsiyetçilik, fallokrasinin doğurduğu bir sonuçtur. Fallokrasi (penis egemenliği) ise şöyle tanımlanmaktadır: 20. yüzyıl ortalarında ortaya çıkmış, erkeklerin (ve fallusun sembolik gücünün) kadınların üzerindeki egemenliğini ifade eden bir kavramdır. Ancak feministlere göre, kimilerinin andokrasi (erkek egemenliği) yada ataerkil (patriyarkal) sistem diye de adlandırdıkları fallokrasi, yalnızca bir egemenliği anlatmamaktadır. Bu ayrıca, erkeklerin kadınların üzerinde ki egemenliklerini yeniden üretmek için, ellerindeki kurumsal ve ideolojik olanakları (hukuk, siyaset, iktisat, ahlak, bilim, tıp, moda, kültür, eğitim, kitle iletişim araçları vb.) tıpkı kapitalizmin kendisini sürdürebilmek için bunları kullandığı gibi açıktan açığa ya da üstü örtülü biçimde kullanılan bir sistemdir. Bu durum, feminizmin tanımlarının ve feminist mücadelenin son on yılda Fransızcaya kabul ettiği kavramların, sözlüklerde verilen tanımlardan çok daha çeşitli ve geniş anlamli olduklarını ortaya koymaktadır.⁶

Feminizm dünyadaki her türlü kadın fikir ve hareketlerinin genel ismi olarak kullanılmaktadır. Amaçları kadınların toplum içindeki yerini, görevini, tesirini artırmak, kadına hak ve hürriyetlerini kazandırmaktır.⁷

Aktaş'a göre, bir feministe sorarsanız, feminizm kısaca, kadınların dünyaya erkeklerin gözleriyle ve onların çıkarları açısından bakmayıp kendi gözleriyle

⁵Fatma Kayhan, **Feminizm**, İstanbul, Berdan Matbaası, 1999: 9.

⁶Michel, **a. g. e.** : 6.

⁷Muhammed Emin, **Feminizm Nedir?**, İstanbul, Ziya Ofset, Ocak, 1995: 20.

bakmasını savunmak isteyen bir düşünce akımıdır. Feminizm, kadınlara kadın-insan olma yolunda cesaret veren ya da kadınlar için kadınca denilen yaşam biçiminin yürümezliğini ve sınırlılığını ortaya koyan harekettir.⁸

Feminizm cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeyi amaçlayan bir harekettir. Bu tanım kadınların erkeklere düşman olduğunu ima etmemektedir. Sorunun adını cinsiyetçilik olarak koyduğu için meselenin özünü yakalamıştır. Pratik olarak bu tanım, sorunun cinsiyetçi düşüncenin ve eylemin tüm biçimlerinde yattığını; cinsiyetçilik yapanın kadın, erkek, çocuk ya da yetişkin olmasının bir şeyi değiştirmediyi işaret etmektedir. Ayrıca, içerik olarak, sistematik kurumsallaşmış cinsiyetçiliği de açıklayacak kadar geniş ve ucu açık bir tanımdır. İnsanın feminizmi anlaması için önce cinsiyetçiliği de anlayabilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.⁹

Feminizm, erkeklere kamusal alanın işi spor, savaş, hükümet sorumluluğu verirken, kadınları ev içinde ücretsiz çalışmaya, yani köleliğe mahkûm eden, aile hayatının bütün yükünü sırtına bindiren toplumsal işbölümünün sorgulanmasıdır.¹⁰

Feminizm terimi, ilk kez Fransız yazar Alesxander Dumas 1872’de o sıralar doğmakta olan bir kadın haklarını akımını betimlemek için kullanmıştır. O günden bugüne feminizm, ahlaksal, dinsel, toplumsal, siyasal, hukuksal ve eğitsel tüm insan haklarından, kadınların da erkeklerle eşit ölçüde yararlanmalarını, yani birebir eşitliği güvence altına alacak dünya çapında bir kültürel akım olmuştur. Feminizmin ikinci adı ise kadın sorunudur. Ama bu akım, çoğu zaman sanıldığı gibi bir üstünlük mücadelesinin değil, eşitlik, saygı ve sevgi dolu bir ortak yaşam talebinin adı olmuştur. Tam eşitlik konusunda ki feminist talebin kökenlerine inildiği zaman, onun toplumsal olduğu kadar, hatta belki daha da çok ahlaksal bir boyutu olduğu da görünmüştür. Feministler aslında insanları sağduyusuna olduğu kadar vicdanlarına da seslenmekte erkek ve kadınların içinde eşit hak ve olanaklara sahip oldukları sağlıklı bir toplum yaratmayı istemişlerdir. Aynı şey aile kurumu içinde söz konusu olmuştur. Feministler yoz gelenek aşılmış törelerle fanatik dinsel baskıların ve

⁸Cihan Aktaş, **Kadının Serüveni Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul, Girişim Yayınları, Ekim, 1986: 61.

⁹Bell Hooks, **Feminizm Herkes İçindir**, İstanbul, Çitlenbik Yayınları, Berdan Matbaası, 2002: 1.

¹⁰Susan Alice Watkins, Marisa Rueda, Marta Rodriguez, **Çizgilerle Feminizm**, İstanbul, Doğan Yayın, Haziran 1996: 3.

ekonomik olanaksızlıkların etkisi altında eşitsiz ilişkilerin yaşandığı yozlaşmış aile tipini eleştirmekte; her açıdan sağlıklı ilişki ve kurumları savunmuşlardır.¹¹

1. 2. FEMİNİZMİN ÇEŞİTLERİ

Aşağıda kökenleri 19. yüzyıl feminist hareketlerine dayanan ve günümüze değin izini süren teoriler belirli bir tarihsel gelişim içinde anlatılmaya çalışılacaktır.

1. 2. 1. Aydınlanmacı Liberal Feminizm

Feminist akımlarla ilgili bütün kaynaklar ilk akım olarak liberal feminizmi anlatmakla işe başlamaktadır. Bunun sebebi hem tarihsel olarak diğer yaklaşımlardan önce gelmesi hem de feminizmle ilgili tüm diğer yaklaşımların öncelikle liberal feminist tezlerle bir hesaplaşmaya girme ihtiyacı hissetmeleri, tüm tartışmalarda liberal feminizme öncelikle bir konum kazandırmaktadır.¹²

Feminizmin ve bu konuda eser veren kadınların tarihi 18. yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Yalnız bu yüzyılda eser veren kadınlar bir elin beş parmağını geçmemiştir. 18. yüzyıl feministleri, o dönemde batı dünyasını sarsan devrim dalgasının coşkusuna uymuşlardır. Aydınlanma ya da akılcılık çağı olarak adlandırılabilir dönem içinde ortaya koyulan kurumlar bu dönemde hayata geçirilmeye başlanmıştır. Örneğin insanlar için vazgeçilmez ya da doğal olarak kabul edilen haklara hükümetlerin karışmayacağı gerçeği, hem Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin (1776) hem de Fransa'nın İnsan Hakları Bildirisi'nin (1789) en can alıcı noktaları olmuştur. Feministler, erkeklerin sahip olduğu doğal hakların aynısına sahip olacakları konusunda umut beslemişlerdir.

Fakat doğal haklar teorisini geliştiren ve icra eden erkekler maalesef feministlerin bu taleplerini görmezden gelmişlerdir.¹³

¹¹Necla Arat, **Feminizmin ABC'si**, İstanbul, Say Yayınları, 2010: 36-37.

¹²Ayşe Sevim, **Feminizm**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2005: 55.

¹³Kayhan, **a. g. e.** : 34.

Bunun niçin böyle olduğunu anlamak ve aydınlanmacı feminist teorinin doğasını ortaya koymak için öncelikle doğal haklar doktrininin teorik temellerini ve aydınlanma liberalizminin içinde geliştiği düşünsel dünyayı incelemek gerekmektedir.

Aydınlanma çağındaki düşünürler- ki bu çağ, geniş anlamda tanımlanırsa 17. yüzyılın sonundan 18. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür- yaptıkları çeşitli bilimler keşifler nedeni ile felsefi olarak tecrit olmuş bir dünya düzenini yeniden tanzim etmeye yoğunlaşmışlardır. Galileo'nun dünyanın hareketleri ile ilgili 1632'deki keşifleri, ortaçağ evrensel sisteminin belkemiğini oluşturan Batlamyos'un yer merkezli astronomisini temelinden sarsmış, ortaçağ evrenini düzenleyen hiyerarşik varoluşun büyük zincirine meydan okumuştur.

Principia Mathematica (Matematik İlkeleri, 1687) adlı eserinde Sir Isaac Newton, aydınlanma çağı dünya görüşünün temel paradigmasını ortaya koymuştur ki bu da tüm evrenin basit ve matematiksel kurallarla yönetildiği fikir olmuştur. Hatta bu kuralların tümü, evrensel çekim kuralları olarak adlandırılabilir tek bir kurama indirgenmiştir. Newton'un fiziksel evreni basit ve akılcı kurallara göre işlediği paradigması, dönemi belirleyen imge olmuştur. Newton "Eğer fiziksel dünya, insan aklıyla anlaşılabilen birkaç basit kuralla düzenleniyorsa, o zaman etik, politik ve estetik dünyalarda bu kurallara göre düzenlenmelidir" şeklinde ifade etmiştir. Örneğin Descartes, This Course On Method (Yöntem Üzerine Bir Söyleşi, 1632) adlı eserinde, aklın ışığı aracılığıyla anlaşılabilen açık ve birkaç farklı düşüncenin, bilginin reddedilemez ilkelerini sağladığı ortaya koymuştur. Kuramcılar her alanda, belirli davranışları tanımlayan ve emreden temel ilkeleri anlamaya çalışmışlardır.

Siyaset felsefecileri, ancak akıl pratiği aracılığıyla anlaşılabilen mutlak doğal hakların ya da doğal kuralların önsel (apriori) olarak var olduğu fikrini geliştirmişleridir. Nitekim modern dünyanın en önemli ahlaki düşüncelerinden birini ortaya koymuşlardır; her birey doğuştan gelen haklara sahiptir. Bu önerme, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde açıkça ifade edilmiştir: "Biz, her insanın yaratan tarafından vazgeçilemez haklara -ki bu haklar arasında yaşam, özgürlük ve

mutluluğa sahip olma hakları sayılabilir- sahip olarak eşit yaratıldıklarının aşikar olduğunu düşünerek bu gerçekleri kabul edilmektedir”.¹⁴

Feminist teori tarihinin, ilk önemli isimleri ve eserlerini şöyle sıralamak mümkündür;

-ABD’de 1790’da Judith Sargent Murrey, cinsiyetler arasındaki eşitlik üzerine adlı eserini yayımlamıştır.

-Eylül 1791’de Paris’te Fransız devrimi sırasında Olympe de Gouges; “Kadın Hakları” adlı bir broşür basmıştır. Daha sonra giyotinle idam edilmiştir.

-Ocak 1792’de ise Mary Wollstonecraft, “Kadın Hakları Savunusu” adlı kitabını yayımlamıştır. Bu ilk önemli ve kapsamlı bir çalışma olup, daha sonraki feminist teori için başat bir işlev görevini görmüştür.¹⁵

Mary Wollstonecraft’ın haklar savunucusu feminist teorinin klasiği olarak kabul edilmektedir. Temel iddiası, kadının köle kalmasının nedeninin, yetişmesine engel teşkil eden ve hayattaki gerçek amacının erkeğe hizmet etmek olduğunu öğreten toplumsallaşma sürecindeki kadının köle kalmasının nedeninin, bozuklukta yattığı düşüncesi olmuştur. Wollstonecraft, aydınlanmanın, kişinin akıl ve duygular arasında bölündüğünü belirten görüşünü benimsemiştir. Hayat da benzer bir şekilde bölünmüştür, hayatın önemli işleri aklın geçerli olduğu kamusal arenada yönetilir, önemsiz hazlar ise kadının yaşadığı özel alana hapsedilmiştir. Bu yüzden de, kadınların yegâne amaçları erkekleri memnun etmek için hayatın akılcı olmayan, duygulara ait yanını geliştirmektir. Wollstonecraft’a göre bu tür bir rol kadınların itibarını zedelemiştir.

Wollstonecraft’ı esas olarak ilgilendiren ikinci konu, kadınların eleştirel düşünme güçleri arttıkça, tinsel olarak yetişecekler ve ruhsal olarak gelişecekleri görüşü olmuştur. Kadınların akla ulaşması, gerçeği gizleyen araçlarla -erkekler- sürekli uğraşması gerektiğinden dolayı engellenmiştir. Hâlbuki kadınların ışık çeşmesine yönelmelerine izin verilmelidir ve davranışları yalnızca yanıp sönen bir uydu gibi şekillendirilmeye zorlanamamalıdır. Erkek her zaman, kadın ile akıl

¹⁴Josephine Donovan, **Feminist Teori, Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri**, Çev: Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, 5. bsk. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2009: 16-17.

¹⁵Kayhan, **a. g. e.** : 35.

arasında duymuştur. Kadının her şeye sadece puslu mercekler aracılığıyla bakmasına izin verilmiştir ve her şeye güvenmesi istenmiştir.¹⁶

19. yy'da bu akımı kurumsallaştıran feminist düşünürlerden Sarah Grimke (1792-1873)'ye göre, ne aklın cinsiyeti ne de zihnin gücünün cinsiyeti vardır. Grimke, toplumda yerleşmiş olan erkeklerin ve kadınların gibi ayrımlar, yine erkeklerin alanı ve kadınların alanı hakkındaki fikirler keyfidir, şeklinde ifade etmiştir.

Yine liberal feministler, kadınla erkeğin ruhunun ve akılcı yeteneklerinin aynı olduğunu söylemişlerdir, bu konu şöyle de ifade edilebilir, bu yaklaşıma göre erkeklerle kadınlar ontolojik olarak aynıdır. Kadının hak ettiği yeri alması için toplumsal değişimin gerekli olduğu ve bu değişimin gerçekleşmesinde en etkili yolun eğitim olduğunu söylemişlerdir. Eğitim, özellikle eleştirel düşünebilmek için de gereklidir. Tarihsel olarak kadının zihinsel kapasitesini erkekten daha az kullanmasının, birçoklarının ileri sürdüğü gibi, kadının doğal olarak erkekten daha düşük bir zihinsel kapasiteye sahip olmasından değil, tamamen eğitimdeki fırsat eşitsizliğinden kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Bu yüzden onlara göre kadın ve erkeğin arasındaki dengesizliği eşitlik lehine bozmak için yapılması gereken sadece, kız ve erkek çocuk ayrımı gözetilmeksizin tüm çocukları aynı eğitim imkanlarından eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak düzenlemeler yapmaktır. Liberal feministler doğal nitelikleri itibarıyla erkeklerle aralarında fazla fark olmadığı düşünülen kadınların, aynı eğitimden geçmeleri durumunda kadınların erkeklerle aynı işleri yapabileceklerini savunmuştur.¹⁷

Josephine Donovan, aydınlanmacı feminist teoriyi şöyle değerlendirmiştir: Aydınlanmacı feminist teorinin mirası halen bizimle beraberdir. Bu miras, fırsat verilirse, tanınırsa, olanaklarını ileriye götürülebilecek ve kendine bakabilecek, akılcı ve sorumlu bir kadın imajı sunuyor. Mary Wollstonecraft ve Sarah Grimke'nin, kadınların, erkeklerin hizmetçileri olarak toplumsallaşmaları ile ilgili suçlamaları feminist gündemde hala önemli bir madde olarak duruyor. Liberal teori tarafından

¹⁶Donovan, a. g. e. : 31.

¹⁷Sevim, a. g. e. : 56.

getirilen önemli yasal değişiklikler, kadınların konumundaki ilerlemede önemli bir etkindir.¹⁸

1. 2. 2. Kültürel Feminizm

Aydınlanmacı liberal teorinin akılcı ve yasal hamlesinin ötesine giden düşünceler, kültürel feminizm adı altında gruplanmıştır. Bu görüşlere sahip olan feministler, siyasal değişime odaklanmaktansa daha geniş bir kültürel dönüşümü aramışlardır. Eleştirel düşünme ve kendini geliştirmenin önemini kabul etmeye devam ederken, hayatın akıldışı, sezgisel ve genellikle kolektif yönü üzerinde durmuşlardır. Kadınlarla erkekler arasındaki benzerlikleri vurgulamak yerine genellikle kadınlık niteliklerinin kişisel kuvvet, gurur ve kamusal yenilenme kaynağı olarak kabul edilen farklılıkları üzerinde durmuşlardır. Bu feministler liberal kuramcılardan hemen hemen zarar görmemiş kurumlara -dil, evlilik ve yuva-alternatifler düşünmektedirler. Yüzyılın bitmesiyle birlikte feminist teorinin bu kolu, kendi içinde sonuçlanmış olarak kabul edilen kadın hakları görüşünün ötesine kaymıştır. (Liberaller) Sonuçta kadın haklarına, daha geniş toplumsal reformları etkilemek anlamıyla bakmışlardır. Feminist toplumsal reform teorisi, kadınların kamusal alana mutlaka girmeleri ve oy kullanmaları gerektiğini çünkü politikanın çürümüş (eril) dünyasının arıtılması için kadınların ahlaki bakış açılarına ihtiyaç olduğunu söylemektedir.

Kültürel feminist teorinin altında anaerkil bakış yatmaktadır: Temelde dişil etki ve değerler aracılığıyla yönlendirilen kadın toplumu görüşüdür. Barışseverlik, işbirliği, farklılıkların şiddetsiz bir aradalığı ve kamusal hayatın uyumlu bir şekilde düzenlenmesi bunlara dahil olmuştur.¹⁹

Magaret Fuller'in 19. yüzyıl da "Kadın" adlı eseri kültürel feminist geleneği başlatmıştır. Bu gelenek Avrupa'da ki romantik akımın ya da daha özel olarak Amerikan aşkıncılığının bir ürünü olarak, aydınlanmanın akılcılığının mekanik bakışına tamamıyla farkı biçimde bilginin duygusal –sezgisel yönü- üzerinde vurgu

¹⁸Donovan, a. g. e. : 33.

¹⁹A. e. : 70.

yapar ve organik dünya görünüşünü savunmuştur. Fuller kitabında kadınların özgüvenlerini geliştirmelerini savunur ve şöyle demiştir: (Onlara) Çok uzun bir süre kendi içlerinden gelen yasaları değil, dışından dayatılan kuralları öğrenmeleri gerektiği öğretilmiştir.²⁰

Fuller aynı zamanda kadınların özgürleşmesiyle dünyadaki iyileşme arasında bağlantı kurmuş, eğer kadınların özel niteliklerinin ifade edilmesinin ortamı sağlanırsa hem kendi hayatlarının hem de toplumun hayatının nasıl değişeceğini ortaya koymuştur. Fuller’de kendi döneminin birçok feministi gibi vejetaryenliği desteklemiştir.

Stone tarafından geliştirilen kültürel feminizmin radikal yanı onun Hristiyanlık üzerine yaptığı eleştirilerdir. Ardından “Kadın, Kilise ve Devlet” adlı eseriyle 1893’te Matilda Joslyn Gage’de katılmıştır.²¹

1. 2. 3. Feminizm ve Marksizm

Marx yeni verileriyle her şeyi tekrar en baştan alarak ekonomi üzerinde çalışmaya başlamıştır. 1857-58 yıllarında tüm notlarını toplamıştır. Grundrisse (Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı) adıyla bilinen yapıtta, Marx’ın daha ilerde yayınlamak üzere hazırladığı çalışmalarındaki görüşlere kıyasla kesin olmayan ve hatta yanlış olan pek çok nokta olmuştur, bunlar Marx’ın ne denli yol kat ettiğini gösteren belgelerdir. On yıl sonra “Kapital” adlı kitabının önsözünde modern toplumun ekonomik hareket yasası olarak ortaya atacağı kavramından ilk kez burada söz etmektedir. Bu yasa, kadının ezilmişliği ve özgürlüğü konularına ilişkin önemli yorumlar getirmiştir.²²

Marksist çözümlemelerde sorun olarak kadınların erkeklerle ilişkisinden çok kadınların ekonomik sistemle ilişkisi alınmıştır. Kadınların erkeklerle ilişkisinin, ekonomik sistemle ilişkisinin tartışılması sırasında açıklığa kavuşacağını varsaymışlardır. Kadın sorununun Marksist çözümlemesi üç temel biçim almıştır.

²⁰Sevim, a. g. e. : 62.

²¹Kayhan, a. g. e. : 38.

²²Lise Vogel, **Marksist Teoride Kadın**, Çev: Mine Öngören, İstanbul, Pencere Yayınları, 2003: 75.

Bunların hepsi kadınların ezilmesini, üretimle bağlantısını (ya da böyle bir bağdan yoksunluğunu) görmüşlerdir. Bu çözümlemeler, kadınların işçi sınıfının bir kesimi olarak tanımlayarak, kadınların erkeklerle ilişkisini, işçilerin sermaye ile ilişkisi altında sınıflandırmıştır. Birincisi, Marx, Engels, Kautsky ve Lenin dahil olmak üzere ilk Marksistler, kapitalizmin bütün kadınları ücretli iş gücüne kattığını ve bu sürecin cinsiyete dayalı işbölümünü yok ettiğini düşünmüşlerdir. İkinci olarak, çağdaş Marksistler kadınları kapitalizmde gündelik yaşamın çözümlemesinin içine katmışlardır. Bu görüşe göre, yaşamlarımızın bütün yönleri kapitalist sistemi yeniden üretmektedir ve herkesin bu sistemin içinde işçi olduğunu ifade etmişlerdir. Üçüncü olarak da, Marksist feministler ev işi ve ev işinin sermayeyle ilişkisi üzerine odaklanmışlardır; bunlardan bazıları ev işinin artık değer ürettiğini ve ev işi emekçilerinin doğrudan kapitalistlere çalıştığını öne sürmüşlerdir.²³

19. yüzyıl ortalarından sonra liberal feminizmin tezleri üzerinde tartışmalar başlamış ve liberal feministlerin kadın sorununa getirdikleri temel çözümün (kadın-erkek fırsat eşitliği) uygulanıp uygulanamayacağı tartışması Marksist feminizmin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Marksist feministler aslında liberal feminizmin kadın sorununa bulduğu cevapları yetersiz görmüşlerdir. Sorun onlara göre sadece kadınların sınıflı toplumda ayrı bir sınıf oluşturması ya da oluşturmaması değildir. Her iki durumda da liberal feminizmin önerdiği çözümlerin geçerli olmayacağını savunmuşlardır. Bunun sebebi olarak da sınıflı toplumda gerçek anlamda fırsat eşitliğinin olmayacağını belirtmişlerdir. Yani kadının ezilmesinin asıl nedenini (tüm sınıfların ezilmesiyle aynı olan) kapitalizm olarak belirtmiştir.²⁴

Marx, toplumdaki egemen ideolojinin, yöneten sınıfın Marx'ın döneminde ve çağdaş toplumda kapitalistleri olmuşlardır, ekonomik çıkarları tarafından belirlendiğine inanmışlardır. Bunu güçlü bir biçimde Alman ideolojisinde belirtilmiştir: Egemen sınıfın düşünceleri her dönemde egemen düşüncelerdir, bir başka deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf aynı zamanda egemen entelektüel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf aynı zamanda düşünsel

²³Heidi Hartman, **Marksizm'le Feminizmin Mutsuz Evliliği, Kadının Görünmeyen Emeği Maddeci Bir Feminizm Üzerine**, Derleyenler: Gülnur Sayan ve Nesrin Tura, İstanbul, Kardelen Yayınları, 1992: 130.

²⁴Sevim, a. g. e. : 64.

Üretim araçlarını kontrol eder. Böylece genel anlamda düşünsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri de bu egemen sınıfa tabi olur.²⁵

Kapitalizmin evrimi, işgücünün cinsiyet, yaş ve boyut açısından sürekli değiştirmiştir. Örneğin makineleşme birçok kişinin işsizliğine yol açmıştır. Öte yandan da kadın ve ocuk kesimine iş açmıştır. Kadın ve ocuk işçiler pek çok alanda, erkeğin yerini almıştır. Dahası, kapitalizmin bu makineleşmiş sanayi dallarında olağanüstü üretkenliği, ev hizmetlilerinin artışına yol açmıştır ve bu grubun yüzde 90'ı kadınlar oluşturmuştur. Kapitalizmin bir yandan sürekli gelişmesi ve yayılmasına karşın, periyodik üretim bozukluklarına, ücretlerin düşmesine ve büyük bir kitlenin işsizliğine neden olmuştur. Işiler sürekli olarak değişen koşullarda hem itilmiş hem de çekilmekte aynı zamanda da cinsiyet, yaş ve nitelik yönünden aranan özellikler sürekli değişmiştir.

Alman ideolojisi üzerinde çalıştıkları dönemlerde Marx ile Engels aile içi ilişkileri ifade eden gizli kölelik kavramını ortaya atmışlardır. Bunun da nüfus artışı, istek ve gereksinimlerin artışı gibi etkenlerle ağır ağır geliştiğini ne sürmüşlerdir. Marx, her ne kadar zmlenmemiş ve kabullenilmemiş de olsa, ailedeki bu kölelik mülkiyetin ilk şekli olmuştur.²⁶

Marksist feministler kadının işlerinin ikincil konumdan kurtarılması için iki ayrı çözüm nerisi getirmişlerdir. Bunların ilki Engels'in de savunduğu ev işlerinin toplumsallaştırılmasıdır. Sadece kadının ev dışı çalışmaya atılması çözüm değildir. Çünkü kadın hem dışarıda hem de ev içinde çalıştığında günde iki vardiya çalışmış gibi olduğunu belirtmişlerdir. Bunun önüne geçmek içinse nasıl eğitim ve hastane işleri devletçe kamusallaştırılmışsa, ocuk bakımı, temizlik, yemek gibi işlerde kadınlardan herhangi bir ücret almadan toplumsallaşmalısıdır. İkinci fikir ise, ev işlerinin devletçe cretlendirilmesidir. Bu cretlendirme içine kadınların etkileri olmuştur. Kadınlar aldıkları creti yeterli grmediklerinde grev yapabilme hakkına sahip olabilmelerini belirtmişlerdir. Bu ücretin hangi kaynaktan verileceği sorusuna da bu fıkri savunan Marksist feministler iki ayrı şekilde cevap vermiştir; ilki devlet evli erkeklere özgü bir vergi geliştirerek oluşturduğu fondan ücret demektir. Ama

²⁵Donovan, a. g. e. :132.

²⁶Vogel, a. g. e. : 79-81.

bu şekilde verilen ücret ailenin zaten toplam gelirini geçmeyeceğini ve rakamda sembolik olacağını belirtmiştir, yine para kocadan alınıp karısına verileceği içinde pek sağlıklı görülmemiştir. İkinci yol ise, devletin evli bekâr ayırımına gitmeden her bireyden topladığı bir vergiden ödeyeceği bir ücrettir. Ama bu da bekârlarla, karı koca çalışan çiftlerin durumunu, evli olup eşleri çalışmayan ailelere karşı kötü duruma getireceğini yine bu uygulama kadınları ev kadınlığına itecek onlara çalışmamaları için ortam sağlayacağını belirtmiştir. Kadınların evde kalmayı istemesi ise onu ev ve eşyanın hizmetçisi yapacağını ve baştan beri feminizmin eleştirdiği bir düzleme kadın yeniden yerleşeceğini belirtmişlerdir. Kadın burada toplumsal hayata katılamadığı için yabancılaşacağı ifade edilmiştir.

Marksist feministler aralarında görüş farklılıkları olmasına rağmen temelde Marksist çözümlemelerinin kadın sorununa uygulanabileceği noktasında birleşmişlerdir. Marksist feministlere göre toplumsal sınıf mücadelesinden ayrı olarak kadın sorunlarını anlamak mümkün olmadığı gibi sınıfsal yapı korunduğu ve temel çelişkiler devam ettiği sürece kadın sorunlarının devam edeceğini belirtmişlerdir. Marksist feminizmin kadın sorununu sosyalist ideolojiden ayıramadığı için diğer feminist kuramlarla eleştirilmiştir.²⁷

1. 2. 4. Radikal Feminizm

Bu gruptaki feministler, kapitalist sistemin meydana getirmiş olduğu zor hayat şartları, işçi sınıfı sorunları ve ağır çalışma ortamı gibi problemlere karşı mücadele veren, çalışan kadın işçilerin sosyal, ekonomik ve siyasi haklarını savunmak amacını taşımışlardır.²⁸

Kayhan'a göre, radikal feminizm, bir adın oluşum süreci ya da yolculuğudur. Bu tümüyle bir öteki dünya seyahatidir. Ataerkilliğin dışında bir dünyanın hem keşfedilmesi, hem de yaratılmasıdır, şeklinde belirtmiştir.²⁹

²⁷Sevim, a. g. e. : 70-71.

²⁸Emin, a. g. e. : 22.

²⁹Kayhan, a. g. e. : 43.

Radikal feminist kuram, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında bir grup eski eylemci kadın tarafından esas olarak Newyork ve Boston'da geliştirilmiştir. Eylemci kadınlar, 1960'larda medeni haklar ve savaş karşıtı kampanyalar için politik etkinliklere katılan kadınları 19. yüzyıl feministlerinin kendi üzerlerindeki baskının farkına erkek yoldaşlarından gördükleri davranışlar sayesinde varmışlardır. 20. yüzyılın radikal feministleri de kendi bilinçlerine Yeni Sol'daki erkek radikallerin aşağılayıcı davranışlarına gösterdikleri tepkiyle erişmişlerdir. Bu davranış, 1969, Washington'daki karşı- açılış töreni gösterisinde örneklenmiştir. Feministler, gösteride kendi konumlarını sunmaya kalkıştıklarında seyirciler arasındaki erkekler yuhalamışlar, gülmüşler, ıslıklamışlar münevverce sloganlara tempo tutmuşlardır. Benzer olayların anlatımları, Marge Piercy'nin "The Grand Coolee Dam"(1969) makalesinde yer almıştır.

Bundan dolayı radikal feminist kuramı büyük bölümü, erkek Yeni Sol'un kurallarına, örgütlenme yapılarına ve kişisel üsluplarına karşı direniş içinde şekillenmiştir. Kendileri radikal örgütler içinde sürekli olarak ikinci sınıf muamelesine maruz kalmış oldukları için ve maço radikal üslup nedeniyle, kadınlar kendi örgütlerinin içsel demokrasiyi ifade etmesiyle ve özgün bir kadın üslubuna izin vermesiyle (ya da, en azından, böyle bir üslubun ortaya çıkmasına izin vermesiyle) ilgilenmişlerdir. Radikal feministler, kuramsal açıdan, kendi kişisel öznelik sorunlarının Yeni Sol'un uğraştığı büyük sorunlarla -toplumsal adalet ve barış sorunları- eşit bir öneme meşruiyete sahip olduğu fikrini yerleştirmeye azmetmişlerdir. Sonunda radikal feministler bütün bu sorunların birbirleriyle ilintili olduklarına erkek egemenliğinin ve kadınlara hükmetmenin toplumdaki baskının kökü ve modeli olduğuna ve gerçekten devrimci olan bir değişiminin temelinin feminizm olduğuna inanmışlardır.³⁰

Radikal feminist yazıların büyük çıkışı "kişisel olan politiktir" sloganının belgelenmesine yöneltilmiştir. Radikal feministler, uyumsuzların nevrotik feryadı değil kadınların sistematik olarak egemenlik altında tutulduğu, sömürüldüğü, ezildiği toplumsal yapıya verilen karşılık olarak belirtmişlerdir. Kadınların işgücü piyasasındaki aşağı konumu orta sınıf evliliğin erkek merkezli duygusal yapısı,

³⁰Donovan, a. g. e. : 267, 268.

kadınların reklamlarda kullanımı, kadın ruhunun nevrotik olarak -sözde- anlaşılması (akademik ve klinik psikoloji tarafından popülerleştirilmiştir), ileri kapitalist toplumda kadınların yaşamlarının çeşitli yönleri ard arda araştırılıp çözümlenmiştir. Radikal feminist yazın devasadır ve kolay özetlenememiştir; aynı zamanda psikoloji üzerine odaklanması tutarlı olmuştur. Newyork radikal feministlerinin örgütleyici dökümanı “Politics Of The Ego” (Egonun Politikası) adı altında ifade edilmiştir. Radikal feministler için kişisel olan politiktir. Özgün ve temel sınıf ayrımının cinsiyetler arasında olduğu ve tarihi motive eden gücün, erkeklerin kadınlar üzerinde iktidar ve egemenlik kurma mücadelelerinden oluştuğu, yani cinselliğin diyalektiği anlamına gelmiştir.³¹

Radikal feminist kuram en iyi şekilde 1970’lerde yayınlanan iki temel eserde ifade edilmiştir. Bunlar Kate Millet’in “Cinsel Politika” ve Shulamith Firestone’nin “Cinselliğin Diyalektiği” isimli eserleri olmuştur.

Millet, 1968’de yayınladığı ”Devrim İçin Manifesto” da şöyle demiştir: Eğer bir grup bir diğerini yönetiyorsa ikisi arasındaki ilişki politiktir. Böylesi bir düzenleme uzun bir dönem boyunca sürdürülürse, bir ideoloji geliştirir. Tüm tarihsel uygarlıklar ataerkdir. İdeolojileri erkek egemenliğidir.

Millet kapsamlı bir çalışma olan “Cinsel Politika” kitabında, ataerki düzen için, yaptırımları sınıflara göre değişen ve karşılıklı standarttan beklenen işlevlere göre gelişen bu sürekli ve evrensel yasaklamalar yoluyla hem çocuğun hem de ananın durumlarının öncelikle ya da uç noktada erkeğe bağımlı olduğunu belirtmiştir. Ve ana ile çocukların, erkeğin sadece toplumsal yoruma değil ekonomik durumuna da bağımlı olmaları yüzünden, erkeğin- aile dışında olduğu gibi- aile içindeki duruma da, manen olduğu kadar maddeten de güçlü olduğunu ifade etmiştir.

Kate Millet geliştirdiği radikal feminist kuramda erkek egemenliği ideolojisinin kültürün her noktasını kapladığını ve hayatımızın her yönüne dokunduğunu ileri sürmüştür. Millet “Cinsel Politika” kavramını kadınların aşağılandığı ve kullanıldığı bu ilişkilerin betimlemelerini, politikanın cinsel yakınlığın kişisel alanında hüküm sürdüğünü vurgulamak için kullanmıştır. Aileyi, ideolojik telkinin ana kaynağı olarak görmüş, ataerkilliğin yeniden üretimi için gerekli olduğunu ileri sürmüştür.

³¹Hartman, a. g. e. : 140.

S. Firestone'de "Cinselliğin Diyalektiği"nde Marksist çözümlemelere eleştiride bulunmuş ve tarihsel maddecilik yöntemini yorumlamıştır. Firestone tarihsel maddeciliği, dar anlamda Marksist kuramı da içerecek biçimde genişletmiştir; aynı şekilde, görelilik fiziğini Newton fiziğini geçersiz kılmayıp çevresine bir daire çizerek uygulama alanını görece daraltmıştır. Çünkü üretim araçlarının, hatta yeniden-üretim araçlarının mülkiyetine kadar uzanan bir ekonomiden kaynaklanmayan bir düzeyi vardır şeklinde ifade etmiştir. Cinsiyetin kendisine dayanan maddeci bir tarih anlayışı geliştirmeye çaba gösterilmiştir.

Firestone, Klasik Marksist kuramdan ayrılarak kadınların baskı altına alınışının maddi temelini ekonomiyle değil, biyolojiyle ilgili olduğunu ileri sürmüştür. Kadının üreme işlevi, ataerkilliğin ve onu yönetme ideolojisinin, cinsiyet ayrımcılığının üzerine kurulduğu cinsiyete dayalı işbölümünün nedeni olmuştur. Çekirdek aile ideolojik damga basmanın ve üremenin ilk yeri olduğunu söylemiştir. Kadınlara boyun eğdirmenin cinsel politik ideolojisinin maddi temelini biyolojik işbölümü olduğunu iddia etmiştir.

Feminist devrimden yana olan Firestone bu devrimin başarıyla tamamlanması için, yeniden-üretim araçlarına el koymak yani teknolojiyi kadınların biyolojik kaderlerinden kurtulmaları için kullanmaktan söz etmiştir. Yalnız doğum kontrolünü değil, tüpte dölleme ve yapay plasentalar gibi aygıtların kullanıldığı yeni üreme yöntemlerini anlatmıştır. Bunun kadın hayatında ve toplumda yaratacağı devrimci değişiklikleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur.³²

1. 2. 5. Anarşist Feminizm

Romantik geleneğe bağlı ikinci dalga feminizm kuşağından gelen Victoria Woodhull ve Emma Golman esasen anarşist görüşlere sahiptir. Önemli bir kuramcı olmamakla birlikte Victoria Woodhull 1870 kendi çıkardığı gazeteyi evlilik kuruma karşı şiddetli eleştiriler yapmış ve ona alternatif olarak serbest aşkı savunmuştur. Woodhull evlilik şöyle demiştir: "bugün varolduğu üzere, fahişeliğe ve tecavüze izin

³²Kayhan, a. g. e. : 44-5.

veren bir sistemden başka bir şey değildir.”³³ Görüşlerinden dolayı serbest aşk kavramı ile etiketlenen Woodhull, maddeci feminist gelenek içinde evlilik ve eve ait geleneksel düzenlemelerin yerini sosyalist düzenlemelerin almasından yana olmuştur. Emma Goldman’da Marksizm’e ilgi duymuş ancak esasen anarşist yönelimli olmuştur. “Rusya’daki Hayal Kırıklığı” adlı eseri komünizmin eleştirisi ve reddedişini anlatmıştır. Herhangi bir otoriteye boyun eğmeyi ret etmiştir. Goldman, temel değer olarak, organik büyüme sürecine ve bireysel ruhun herhangi bir türde otorite tarafından engellenmeyerek büyüme yeteneğinin önemine değinmiştir. Kısıtlamalardan arınmış uyumlu bir dünya istemiştir. Goldman, oy hakkını desteklemiş ama kadınları özgürleştireceğini söyleyen feminist anlayışı ret etmiştir. 1911’de yazdığı bir makalede, kadınların pasifliğine ve köle tavırlarına öfkesini açıklamış ve her birey kendi özgürlüğü ve gücü üstünde hak iddia etmedikten sonra kimsenin özgür olamayacağını iddia etmiştir. Evliliği ret etmiş ve aşkı savunmuştur. Goldman, kadınlara uygulanan baskının onları nesnelleştiren sistemden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Aynı zamanda eşcinsel haklarını açıkça destekleyen Amerika’daki ilk feminist olmuştur.³⁴

1. 2. 6. Lezbiyen Feminizm

Lezbiyen feminizm 1970’ler boyunca diğer feministlerin tutumlarını eleştirmişlerdir ve kendilerine özgü yaşam durumlarını yansıtan kurumlar oluşturmaya başlamışlardır. 1970’lerin sonları ve 1980’lerin başlarından itibaren lezbiyenler, kadınların baskı altına alınmasının temelinin heteroseksüelliğin kurumsallaşması olduğunu tartışmışlardır. New York’lu bir grup olan radikal lezbiyenler, lezbiyen feminist kuramın ilk büyük bildirisini hazırlamışlardır. Lezbiyenler ısrarla şunu öne sürmüşlerdir; ancak kadınlar birbirlerine yeni bir benlik anlayışı verebileceğini ifade etmişlerdir. 1969-1970’lerde yayınlanan makalelerde Martha Shelley, lezbiyenin, bağımsız kadın modeli olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Shelley erkek egemen bir toplumda lezbiyenlik bir akıl sağlığı işaretidir,

³³Sevim, a. g. e. : 63.

³⁴Kayhan, a. g. e. : 39.

demıştır. Daha sonraki bir makale de lezbiyenliğin gerçekte kadınların özgürleşme hareketinin kalbi olduğunu söylemiştir. Çünkü erkek kastın baskısından kurtulmak için kadınların birleşmesi onlara göre ancak bu şekilde mümkün olduğunu ifade etmiştir.³⁵

Radikal feministlerin kadını kamuya taşımak için geliştirdikleri önerilerden biri lezbiyen yaşam biçimi olmuştur. Feminist yazar Marilyn French çift eşeyli bir toplum projesi çizmiştir. French'e göre erkekler hükmetme, kadınlar ise zevk alma dürtüsüne sahip olmuşlardır. Zevk alma en insancıl yaşama biçimi olduğunu, bunun ise ancak çift eşeyli bir kültürde mümkün olduğunu belirtmişlerdir.³⁶ Bir diğer öneri de kadınların kendilerine yüklenen doğurganlık rolünden sıyrılmaları yönünde olmuştur. Ann Oakley kadınların anne olarak doğmadıklarını fakat anne olmayı toplumsal bir görev olarak öğrendiklerini ileri sürmüştür.³⁷

1. 2. 7. Siyah Feminizm

Siyah feminizm kültürel ve politik yönden 1980'ler de gelişmiştir. İlk Siyah Feminist Kadınlar Konferansı 1979'da toplanmıştır, hem sağlık hizmetleri ve eğitimdeki ırkçılığa karşı hem de özellikle ırkçı göçmen yasaları ve polis şiddeti yoluyla uygulanan devlet baskısına karşı kampanyaya girişmiş, yazılar yayımlamışlardır.³⁸ Ancak 1970'li yıllar feministlerin ortak ezilmişlik söyleminin öne geçtiği ve farklı kadınların deneyimlerinin pek de hesaba katılmadığı yıllardır. 1980'li yılların sonunda hava tersine dönmüş, var olan feminizmin ırkçı ve etnosantrik heteroseksüel olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin başını çekenler siyah feministler olmuştur.³⁹

Siyah feminizmin teorisyenlerinden Bell Hooks bu dönemi şöyle değerlendirmiştir: Yeni dalga hareketi, siyah kadınların iki yönlü baskının, ırkçı ve

³⁵Sevim, a. g. e. : 86.

³⁶Marilyn French, **Beyond Power: On Women, Men and Morals**, New York, Summit Books, 1985: 505.

³⁷Ann Oakley, **Women's Work: The Housewife, Past and Present**, New York, Pantheon Books, 1974: 187.

³⁸Kayhan, a. g. e. : 46.

³⁹Sevim, a. g. e. : 87.

cinsiyetçi baskının kurbanı olduğu gerçeğine dikkatleri çekmiştir. Ama daha sonra bu baskının olumsuz etkileri üzerine tartışmak yerine, ironik bir biçimde siyah kadın deneyimlerinin romantize edilmesine doğru gidilmiştir. Feministler bir yandan siyah kadınların ezildiğini vurgularken, diğer yandan onların ne kadar güçlü olduklarının altını çizmişlerdir. Böylece siyah kadınların ezildiklerini ama bu ezilme deneyimi içinde kazandıkları güç nedeniyle, ezilmenin yıkıcı etkilerini aşabileceklerini söylemişlerdir. İnsanlar, siyah kadınların güçleri üzerinde konuştuklarında, siyah kadınların ezilmeye karşı duruş biçimlerine dayanmışlardır. Bell Hooks, siyah kadınların kendilerini ifade zorluğu çektiklerini belirtmiş, siyahlar hakkında konuşmak istendiğinde, siyah kadınların çıkarları üzerine konuşmayı cinsiyetçilik engellemiştir. Kadınlar hakkında konuşulduğunda ise ırkçılık, siyah kadınların çıkarlarının görülmesini engellemiştir.⁴⁰

Siyah kadınlar eleştirilerini farklılık kategorisiyle ifade etmişlerdir. Kadınların ortak bir ezilmeyi yaşadıkları doğru olduğunu ama aynı deneyimleri paylaşmamışlardır. ABD’de yaşayan siyah feminist Audre Lorde, farklılıkların çarpıtıldığını, ırk, yaş ve cins farkları olduğunu söylemiştir. Irkçılığın, bir ırkın diğer ırklara göre özünde üstün olduğuna bundan dolayı egemen olması gerektiği fikrinden nasıl çıktıysa cinsiyetçiliğin de bir cinsin diğer cinse göre üstün ve dolayısıyla egemen olması fikrine dayandığını belirtmiştir. Lorde’e göre siyah kadınlar bu iki baskıyı yani cinsiyetçilik ile ırkçılığı iç içe yaşamışlardır.

İrk, sınıf ve cinsiyet arasındaki bağı yaşadığı biçimiyle teorize etme çabasında olanlar siyah kadınların kendisi olmuştur. Aynı zamanda feminist teori için önemli kavramları, (örneğin; aile, patriyarkal (ataerkil), yeniden üretim, deneyim siyaseti gibi) yeniden sorgulanmış ve kendi feminist deneyimleri için gözden geçirip eleştirmişlerdir.

1980’li yıllar siyah kadın kuramcılarının eleştirisiyle, beyaz kadınların eski tüm kız kardeşler varsayımı sarsıntı geçirmiş ve ırk, sınıf ve cinsiyet arasında kuramsal bağlar kurulmaya çalışılmıştır. L. Segal’e göre bunlara karşı uyanık olunmaya başlanmış ama pek başarılı olduğu söylenememiştir.⁴¹

⁴⁰ Hooks, a. g. e. :7.

⁴¹ Kayhan, a. g. e. : 49.

1. 2. 8. Postmodern Feminizm

Feminizm gibi postmodernizm de Alman kuramcı Jurgen Habermas'ın batı kültürünün "Meşruiyet Krizi" olarak adlandırdığı şeyin hem bir açıklaması, hem de ona bir katkısı olarak ortaya çıkmıştır. Jean-Forançois Lyotard'ın batı uygarlığının büyük hikayeleri, büyük meşruiyet anlatıları, ya da üst anlatıları olarak nitelediklerine meydan okumuştur. Bu anlatılar özellikle bilimin tarihsel olarak geliştiğine ilişkin aydınlanma inancını içermiştir. Craig Owens hâkimiyet ve insanın doğayı fethetmesi macerası hakkında anlatılar ortaya koymuştur. Batılı erkeğin bütün gezegeni kendi imgesine göre dönüştürmeye ilişkin kendinden menkul misyonunu meşrulaştırdığını ifade etmiştir. Postmodernizm bu hakimiyet anlatımlarını istikrarsızlaştırmaya çalıştığı için, feminist çıkarların müttefiki gibi görülebilmektedir.

Jane Flax, bu durumu "Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory" (1987) isimli eserinde Donna Haraway'ın "Manifesto For Cyborgs'u (1985) ile birlikte feminist postmodernizmin önemli görüşlerinin çoğunu ortaya koymuştur. Flax, rasyonellikle temellenen istikrarlı, uyumlu benlik inancı, nesnel ve evrensel hakikatleri öne süren aşkın metodolojiler olarak akıl ve bilime inanç, dilin şeffaf ve temsil edici olduğu fikri gibi aydınlanma prensiplerine ilişkin radikal bir şüphe ortaya koymak için feministlerin ortak nedenlerinin olduğunu ileri sürmüştür. Feministler, öteki postmodernistler gibi, bütün bu aşkın iddiaların birkaç kişinin- esas olarak da beyaz, batılı erkeklerin- deneyimlerini yansıttığı ve somutlaştırdığından şüphelenmeye başlamışlardır.

Postmodernistler, özellikle de Foucault, üst anlatılara hücum etmenin yanı sıra, batı uygarlığının hâkimiyet kurucu disiplin pratiklerinin somut biçimleri olarak görülebilecek büyük kurumlarını eleştirmişlerdir. Daha önce de belirtildiği Foucault, okullar gibi genellikle özgürleştirici olduğu kabul eden modern bürokratik kurumlarla hapisane ve ordu gibiler arasında bir özdeşlik görmüş; hepside düzenleyici boyun eğmeye dayalı olduğunu ifade etmiştir.

Kısaca postmodernizm tüm kuram ve genelleştirmeleri ayırt etmeksizin ret etmiştir. Postmodernist eleştiri saçmalık düzeyine indirgendiğinde ortaya aşırı uçlu bir nominalizm çıkmıştır. Yalnız bireysel tikellikler meşrudur. Herhangi bir kuram

yada genelleştirici bir cümle, tikel farklılıkları sildiği için kuşku sildiği için kuşku uyandırmış ve ret etmiştir.⁴²

Farklılıkları saklı kalmak kaydıyla, kişisel olan politiktir anlayışını şiar edinmede uzlaşan, dilin de saydam bir araç olmadığı, erkek dili olduğu görüşünde birleşen bu farklı feminist düşüncelerin kendi paradigmalarını oluşturma çabaları ile nesnelerden birinin, anlamın veya gerçeğin kendilerini ileten temsilleri öncelediğini ve belirlediğini savunan klasik temsil kuramının (pozitivist yaklaşımın) eleştirisinde temellerini bulan toplumsal eleştiri paradigmaları geliştirmeye çalışan postmodernizmin, pek çok noktada paralellik göstermesi ve hatta sürtüşmesi kaçınılmaz olmuştur.⁴³

Nitekim toplumsal bilimlerde (özellikle sosyoloji ve siyaset biliminde, 1990 sonrası da iktisatta) kadın bakış açısını da içeren bir yaklaşımla yapıldığı iddiasındaki pek çok çalışma ve araştırma postmodernist eleştiri paradigmaları içermiştir. Bu bağlamda, feminist ve postmodernist bakışların buluşma noktaları temelinde irdelenmesi, postmodernist feminist kuramın, farklı feminizmlere göre nerede durduğuna ve nereden baktığına ilişkin de bir takım ipuçları vermiştir.

Postmodernistler gibi feministler de, geleneksel felsefi sacayaklarına dayanmayan yeni toplumsal eleştiri paradigmaları geliştirmeye çalışmışlardır. Bu süreçte, her iki yaklaşım da felsefi kurumunu derin ve kapsamlı olarak eleştirmişler ve felsefe kültür arasındaki ilişkiler üzerine eleştirel perspektifler geliştirmeye çalışmışlardır. Özellikle, 1980'lerdeki feminist siyaset pratiği, meta anlatıların aleyhine çalışan yeni bir baskı dizisi doğurmuştur. Feministler, farklılıklara, kültürel ve tarihsel özgülüğe duyarlı kuramlaştırma tarzlarına yönelmişlerdir. Bu da postmodern feminizme yönelişlerin, bir başka ifade ile farklı feminizmler içeren anlatım ve irdeleme tarzlarının biri diğerine üstün tutulmadan birlikte var olabileceği anlayışının feminizmi tanımlar yaklaşım haline dönüşümü sürecini sergilemiştir.

Serdaroğlu'na göre; bu sürecin ürünü olarak nitelendirilebilecek bir postmodernist feminist kuram:

-Açıktır ki, evrenselci olmayacaktır.

⁴²Donovan, a. g. e. : 380-1.

⁴³Micheal Ryan, **Postmodern Siyaset**, Çev: Mehmet Küçük, Modernite Versus Postmodernite Ankara, Vadi Yayınları 1993: 298-299.

-Evrenselleştirmeye karşı çıkışını, genel kapsamlı bir feminist kurama karşı da serilmeyecektir.

-Aynı zamanda pragmatik yanılabilirici olacaktır.

Yukarıda betimlenmeye çalışılan özellikleri bağlamında Serdaroğlu postmodernist kuramı, farklı feminizmleri ve modernist bilim yaklaşımının ikincilleştirilerek marjların dışına itilen tüm ötekileri de içine alan, kısacası modernist bilimin kurguladığı bir bakış bu anlamda da bir başkaldırı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

⁴⁴Ufuk Serdaroğlu, **Feminist İktisat'ın Bakışı (Postmodernist Mi?)**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999: 37-39.

1. 3. FEMİNİST İKTİSADIN ORTAYA ÇIKIŞI

Ekonomideki kadın bakış açısını da içerecek şekilde ekonomiyi yeniden incelemeyi amaçlayan feminist iktisat, iktisat disiplinin tüm yaklaşım ve kuramlarını kadınların iktisadi durumlarını geliştirmek amacıyla yeniden ele alıp, gözden geçirmektedir. Böylece ayrımcı, dışlayıcı anlayışlardan ve yaklaşımlardan arındırılarak yeni iktisadi yöntem ve politikaların geliştirilerek iktisadın ufku açılacaktır. Böyle büyük iddialara sahip olan feminist iktisat, son iki yüzyıldır, iktisadın pek çok temel inanç ve politika önermelerinin geçerliliğini kaybettiğini ileri sürmektedir. İktisadın güncelliğini yitirmiş unsurlarının revize edilmesi için gerekli olan motivasyon ve gücün iktisatçılara verilmesi gerekir. Bu noktada feminist iktisat, iktisadın nesnellik kavramını sorgulamaktadır.⁴⁵

Günümüzde feminist iktisata ilişkin çok farklı görüşler olduğu için, gerek bu aşamaların değerlendirilmesinde, gerekse etkileri- sonuçları bağlamında farklı görüşler ortaya konulmuştur. Şöyle ki, feminist iktisat üzerinde çalışan iktisatçılar farklı iktisat okullarından gelmişlerdir. Neoklasik, keynesyen, kurumsalcı ya da marksist kökenlere sahiptirler. Liberal, radikal, marksist, eşitçi, ayrımcı, postmodernist vb. feminizm anlayışları açısından da farklı geçmişler, farklı kökler söz konusu olmuştur. Feminist iktisatçıların odaklandıkları konular açısından da farklılıklar görülmektedir. Toplumsal cinsiyet temelindeki analizlerin yanı sıra, ırk- toplumsal-cinsiyet temelindeki analizler de yer almaktadır. Ancak, bu görüşlerin en temel uzlaşım noktalarından biri, farklı ama eşit görüşü ile farklılıklara saygı olduğu için, farklı feminist iktisatlar şeklinde değil, bütününe asimile edilmeyen parçaları olarak sunulmuştur⁴⁶.

Pujol'a (1992) göre, ilk kez 1800'lü yılların ikinci yarısında J. S. Mill, H. Taylor ve B. Bodichon ile İngiltere'de ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Daha çok

⁴⁵Myra H. Strober, "Rethinking Economics Through A Feminist Lens, Papers And Proceedings Of The Hundred And Sixth Annual Meeting Of The American Economic", **The American Economic Review**, No: 84(2), 1994: 143.

⁴⁶Ufuk Serdaroğlu, "Kişisel Olan Sadece Politik Değil, Aynı Zamanda İktisadidir! (Feminist İktisat)", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. XXI, No:197, t. y: 3.

istihdam, mülkiyet eşitliği ve eşit işe eşit ücret talebi ile belirlenen bu tavır, aynı dönemde kadının ev içi konumunun incelenmesi ve kadınların piyasaya çıkmaları taleplerini de dile getirmişlerdir.⁴⁷ Feminist iktisadın ABD’deki öncüsü, 1898’de “Women and Economics” adlı kitabında kadınların ev içi statülerini irdeleyen ve kadınların piyasaya çıkmalarının önemini vurgulayan C. P. Gilman olmuştur.⁴⁸

Strober ise, 1960’lardaki “İkinci Feminist Dalga”nın etkisiyle, iktisat yazınında, kadınların işgücüne katılımı, ev içi üretimi, ücret farklılaşmaları, çalışma yaşamındaki cinsiyetçi ayrımlar, gücün kadınlar tarafından da paylaşımı, çocuk bakımı iktisadi gibi konulara da yer verilmeye başlandığını ifade ederek, feminist iktisadın gelişim sürecinin başlangıcını 1960’lardaki söz edilen çalışmalara dayandırılmıştır. Bununla birlikte Strober, feminist iktisadın, esas olarak, kadının iktisadi konumunun sorgulanmasından daha öte bir işlevi olduğu anlayışından hareketle, bir disiplin olarak iktisadın yapısının irdelenmeye başlandığı 1980’lerin başlarının, söz konusu süreçte belirleyici rol oynadığını iddia etmiştir. Bir başka deyişle, iktisadın epistemolojik dayanaklarının anti-pozitivist bir bakışla sorgulanmaya başlanması, feminist iktisadın önünü açtığı görüşünü savunmuştur. Şöyle ki, bir disiplin olarak iktisadın yapısının irdelenmeye başlaması ile, değer yargılarından bağımsız bir iktisattan söz edilemeyeceği argümanını; bilginin elde edilme yollarına ilişkin tartışmaları, değer ve duygunun iktisattaki rolüne ilişkin sorgulamaları kastettiğini ifade ederken Strober, bir bakıma modernist bilim anlayışının iktisattaki uzanımı, pozitif iktisat anlayışına yönelik eleştiri paradigmalarının geliştirilmesi sürecindeki argüman ve sorgulamaları işaret etmiştir. Feminist iktisadın anti-pozitivist bir bakışa sahip olduğunun ipuçlarını vermiştir.

Strober, söz konusu etkilerle, 1980’lerin ikinci yarısında ve 1990’larda, (egemen) iktisadın temel yapılandırılışındaki cinsiyet anlayışlarının kıtlık ve seçim, bencil ve özerk- kendi çıkarını düşünen-iktisadi birey, rasyonelite ve bağımsız tercihlere ilişkin irdelemelerle tartışma platformuna taşındığını ve bunların da feminist iktisat yazınının ilk ürünlerini oluşturduklarını ifade etmiştir.⁴⁹

⁴⁷ Yeldan Yücel, “Feminist İktisat”, **Virgöl Dergisi**, Nisan, 1999: 34.

⁴⁸ Ömer Eroğlu ve Ruhan İşler, **Feminist İktisat/ İktisat Düşüncesinde Farklı Bir Bakış**, İstanbul, Asil Yayın Dağıtım, 2006: 58.

⁴⁹ Serdaroğlu, **a. g. e.** : 1999: 71-72.

Kuiper (1995), iktidar literatüründe kadının iktisat statüsüne ilişkin pek çok çalışma olmasına karşın, bu çalışmalarda iktisat kuramının oluşturulmasında toplumsal cinsiyetin rolünün fazla önemsenmediğini; bu bağlamda, 1960’larda Neoklasik ve Marksist görüşlerin kadınların toplumsal cinsiyet rollerini yeniden değerlendirmelerini içeren çalışmaların çağdaş feminist iktisadın temellerini oluşturduğunu kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Ferber & Nelson (1993), Strassman (1995), feminist iktisat yaklaşımının doğal bilimlerdeki (sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi) toplumsal cinsiyet tartışmalarına paralel bir biçimde ortaya çıkan oldukça yeni bir gelişme olduğunu ve feminist düşüncenin bilimsel disiplinlerin yapılanması arasındaki ilişkiyi keşfinin iktisattaki uzanımlarının “feminist iktisat” olarak ortaya çıktığı görüşünde birleşmiştir. Batı biliminin gelişimindeki maskülen (eril) normların etkisinin uzanımlarını iktisat özelinde irdeleyen ve eleştiren çalışmaları feminist iktisat yazınının bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu argümanlarını analiz yöntemlerini değiştirmeden yapılan çalışmalarda (örneğin yeni ev ekonomisi başlığı altındaki araştırmalarda) kadının ve kadın bakış açısının varlığından söz etmenin mümkün olamayacağı şeklinde ortaya koymuşlardır.⁵⁰

Nelson’a göre (1996) Avrupa ve Kuzey Amerika’da bugün uygulanan ana akım ekonomi disiplini açık bir şekilde erkek yanlı kavramlar üzerine inşa edilmektedir. Nelson’a göre feminist iktisadın hareket noktasını, kadın bakış açısını da iktisada dahil etmek oluşturmaya rağmen; feminist iktisadın hedefi bunun çok ötesinde olduğunu belirtmiştir. Bu konuda çözüm, ne sadece daha fazla kadın iktisatçının ekonomi disipliniinde yer alıp söz sahibi olması, ne kadınlarla ilgili konular üzerinde daha fazla araştırmalar yapılması olduğunu ifade etmiştir. Bunlar feminist iktisadın gelişim sürecine katkı sağlayacak iyi gelişmeler olduğunu söylemiştir. Erkek yanlı açıklamaların üstesinden gelebilmek için, feminist iktisadın amacı, iktisadın eril, bir başka deyişle toplumsal cinsiyetçi, ırkçı, etnik, sınıfsal, vb. taraflılıklarından kurtarılıp, daha zengin, çoklu bir insan anlayışı temelinde kavramsallaştırılması, iktisadın alanının hem kadın hem erkek deneyimlerini ve farklı konuları da içerebilecek biçimde genişletilmesi olmalı olduğunu belirtmiştir. Nelson, feminist iktisadın hedefinin bu şekilde belirlenmesiyle, iktisadın tanımladığı

⁵⁰Serdaroğlu, a. g. e. : t. y: 4.

iddia edilen marjlar, red edilen görüşler, hiyerarşik sınırlamalar, öncelikler temelindeki taraflılık ve önyargılar bir yana bırakılarak; bilim, bilgi ve iktisadın içinde bulunduğu sınırlamalardan kurtarılması mümkün olabileceğini belirtmiştir.

Amerikan İktisatçılar Birliği'nin (American Economic Association) 1990'daki yıllık toplantısında, Kadının Statüsü Komitesi'nin oluşturulması kararı sonucu düzenlenen oturumda, feminist iktisat sözcüklerinin, ilk kez akademik ve profesyonel bir kitle önünde yüksek sesle telaffuz edilmesiyle, feminist iktisadın hedeflerine ilişkin uzlaşmaya varılmış ve deklare edilmiştir. Bu toplantının sonrasında, açıklanan hedefler doğrultusunda çalışmak üzere, Uluslararası Feminist İktisatlar Birliği (International Association For Feminist Economics- IAFFE) kurulmuş; tüm dünyada feminist iktisadi yaklaşımların karşılıklı iletişim içinde olabileceği, tartışılabilceği bir platform ihtiyacına cevap verecek bir süreli yayın oluşturulmasına karar verilmiştir.

Feminist iktisadi yaklaşımların tartışılabilmesi için süreli bir akademik yayın oluşturulması kararı Feminist Economics isimli derginin ilk sayısının 1 Mayıs 1995'te yayınlanması ile hayata geçirilmiştir. Rice Üniversitesi iktisat profesörü olan Dianne Strassman, bu derginin editörlüğünü yapmaktadır ve derginin ilk sayısında yayınlanan "Creating A Forum For Feminist Inquiry" isimli makalesinde, geleneksel iktisat dergilerindeki formatlara uymayan makalelerin de basılabileceği bir süreli yayın organı oluşturulmuş olduğunu ifade etmiştir. Bu ihtiyacın nedenini de, belirli bir kurumsallaştırma modeline uyulmadığı takdirde belirli fikirleri ifade platformlarının da bulunmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.

Feminist iktisadın bakış açılarının dile getirilmesini ve tartışmaya açılmasını başlatan, Amerikan İktisatçılar Birliği'nin 1990 yılında düzenlediği oturumunun, Avrupa'daki uzanımı ise Hollanda'da gerçekleştirilmiştir. 2-5 Haziran 1993 tarihleri arasında Amsterdam Üniversitesi tarafından düzenlenen "Sınırları Aşmak: İktisat Teorisinde Feminist Yaklaşımlar" başlıklı kongrede, iktisatta feminist bakış açısı Avrupa'da da dillendirilmiş olmaktadır. Amsterdam Üniversitesi'nin düzenlemiş olduğu bu kongreye 20 ülkeden, neoklasik, marksist, post keynesyen, avusturya okulundan, toplumsal yapısalcı, postmodernist, kurumsalcı v. b. farklı iktisat anlayışına sahip 300 kadar feminist iktisatçı iştirak etmiştir. Kongrede sunulan bildiri

sayısı 100'ün üzerindedir. Dünyanın farklı ülkelerinde açılan Uluslararası Feminist İktisatçılar Birliği şubeleri ulusal bazda düzenledikleri kongre ve sempozyumlarla feminist iktisada ilişkin tartışma platformunun ve feminist iktisat literatürünün genişlemesinde etkin olurken; Uluslararası Feminist İktisat Kongreleri de bu tarihten sonra her yıl başka bir ülkede olmak üzere düzenlenmeye başlamıştır.⁵¹

Tarihsel gelişim sürecine ilişkin farklı (ama çelişmeyen) analizlerine rağmen feminist iktisatçıların üzerinde uzlaştıkları nokta, gelişim sürecinde rol oynasa da, hangi çalışmaların feminist iktisat kapsamında nitelenemeyeceği ya da ne olmadığı noktasından hareketle feminist iktisadın hedeflerinin neler olduğu konusudur. Feminist iktisat, ekonomide kadını değil kadın bakış açısını da içerecek biçimde iktisadi incelemektir.

2. FEMİNİST İKTİSAT

2. 1. Feminist İktisat Kavramı

Feminist iktisat, iktisat disiplinin tüm yaklaşım, model, yöntem, kavram ve tanımlarının eleştirel bir bakışla öncelikle de kadınların iktisadi durumlarını -kadın ve erkek arasındaki iktisadi eşitliği sağlayacak şekilde- geliştirme amacıyla, kadınların iktisadi konumlarının davranışlarını bunların sonuçlarını hesaba katarak, yeniden gözden geçirilip irdelenmesidir. Bir başka deyişle, iktisat disiplinin tüm ayrımcı unsurlarıyla, özellikle de cinsiyetçi yapısı temelinde sorgulanmasıdır. Bu yeniden gözden geçirme ve sorgulama, bir yan ürün olarak (ya da dışsal faydası ile) yeni iktisadi yöntem, kuram, politikaların oluşturulmasının ve iktisadi eğitiminin geliştirilmesinin de önünü açacaktır.⁵²

Feminist iktisat, iktisat yazınında yer alan tüm kuram, kavram ve ilkelerin toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamları göz önüne alınarak, hiçbirisi diğerine üstün

⁵¹Eroğlu ve İşler, **a. g. e.** : 69.

⁵²Serdaroğlu, **a. g. e.** : t. y: 4.

tutulmadan, bir eleştiri sürecinden geçirilmesini; iktisat kuramlarının yeniden ve daha zengin bir perspektifle ele alınmasını ve hatta kurulmasını önermektedir.⁵³

Strober'in ifadesiyle,

-Feminist iktisat, iktisadın, son iki yüz yıldır batı dünyasındaki söz konusu dönemlerin siyasetlerinin ürünü olan pek çok temel inanç ve politika önermelerinin geçerliliğini yitirdiğini iddia etmiştir.

-Feminist iktisat, iktisatçılara iktisadın güncelliğini yitirmiş unsurlarını revize etmelerini sağlayacak motivasyon ve gücü vermiştir.

-Hala pozitivist bir disiplin olarak nitelenebilecek olan iktisadın, nesnellik kavramını sorgulayan feminist iktisat, kuram ve politika önermelerinin formulasyonunda ne denli kültüre, kişinin toplumsal konumuna ve yaşam deneyimlerine bağlı olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁴

Feminist iktisadı, bilim, toplumsal cinsiyet ve iktisadın kesişim noktalarının keşfi çabalarının ürünü olarak da tanıtanlar olmuştur. Bu tanım, feminist iktisatçıların, iktisadi bilginin kavramsal temellerinin (benimsediği bilim anlayışının) toplumsal cinsiyetçi bir yanlılığı yansıttığı ve yeniden ürettiği şeklindeki tespitlerine dayanmıştır. İktisadın toplumsal cinsiyetini belirleyen ise özellikle ana akım iktisat disiplininde genel kabul gören ve erillik anlayışıyla uyumlu bir biçimde yapılaştırılan bilim anlayışıdır. Bu nedenle de toplumsal cinsiyete ilişkin kültürel kavramlar ve değerler ile ana akım iktisadın tanımlayıcı özellikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için toplumsal cinsiyet ile bilimin toplumsal değerleri arasındaki ilişkinin öncelikli olarak ortaya konması gerekir.

John Maynard Keynes genellikle insan davranış ve eylemlerinin, bazı eski ekonomik doktrinlere demode bir bağlılığın sonucunda oluştuğunu gözlemiştir. Strober'e göre, feminist iktisadın ki ise şudur: Gerçekte, birçok iktisatçının temel inanç ve politik tavsiyeleri demodedir; dönemin özellik ve politikalarının ürünleri, geçen iki yüzyıl boyunca batı dünyasındaki cinsiyetçiliği geliştirmiş ve üretmiştir. Feminist iktisat, ekonomistlere bu eskimiş bağlılıkları tekrar gözden geçirmeleri için

⁵³Yücel, a. g. e. : 35.

⁵⁴Serdaroğlu, a. g. e. : 1999: 71-72.

bir teşvik sunmaktadır. Feminist iktisadın amacı, sadece kadınlara ait, erkekleri içermeyen bir iktisat oluşturmak değildir. Feminist iktisadın amacı, ekonomide kadını değil, kadın bakış açısını da içerecek bir biçimde ekonomiyi yeniden gözden geçirmek ve sorgulamaktır. Bu inceleme yeni iktisadi yöntem, teori ve politikaların geliştirilmesine, dolayısıyla iktisadın ufkunun genişletilmesine yol açacaktır.

Feminist iktisat, aynı zamanda metodolojik seviyede ekonomiyle ilgilenir ve iktisadın açıkladığı bilgi iddialarının dikkatli bir şekilde araştırılmasını öngörür. Örneğin Bergmann’a göre (1987) feminist iktisat, ekonomistlerin doğru olarak iddia ettikleri bilgiye gerçekten nasıl ulaştıklarını sormaktadır. Feminist iktisat düşüncesi, geleneksel ekonomistlerin dar kantitatif yaklaşımını sorgulamakta, röportajlardan elde edilen bilginin değerini şüpheyile karşılamakta, ısrarlı ekonomik analizleri ve onların okullarda duygusal olmayan bir üslupla sunulmasını eleştirmektedir.⁵⁵

Feminist iktisat üzerinde çalışan iktisatçıların ana akım – neoklasik, keynesyen -, kurumsalcı, marksist vd. gibi farklı iktisat okullarından gelmeleri, feminizm açısından da liberal, radikal, sosyalist, postmodern vd. gibi farklı geçmişe sahip olmaları, odaklandıkları konuların da farklı olması sonucunu doğurmaktadır. Toplumsal cinsiyet – iktisat ilişkileri, toplumsal cinsiyet- ırk- iktisat ilişkileri, ırk- toplumsal cinsiyet- sınıf ilişkileri temelinde farklı analizler de, feminist iktisadın gelişim sürecinin aşamalarına ilişkin değerlendirmelerini etkilemektedir. Tüm bu farklılıklara rağmen, feminizmin ve dolayısıyla feminist iktisatçıların en temel uzlaşım noktalarından birisi olan “farklı ama eşit” düsturu ile farklılıklara saygıyı ilke edindikleri için, farklı feminist iktisat anlayışlarına ilişkin anlatılanlar aynı tablonun farklı parçaları olarak sunulmaktadır.⁵⁶

2. 2. Feminist İktisat Kolları

Feminist iktisatçılar, kadın deneyimleri ve kadınların sık sık dışlanmaları ve anaakım iktisatçılar tarafından kadın deneyimlerinin saptırılırken ne hissettikleri konusunda yorum yaparken amaçlarına ulaşmada çok seslilik örnekleri

⁵⁵Eroğlu ve İşler, **a. g. e.** : 70.

⁵⁶Serdaroğlu, **a. g. e.** : 1999: 71-72.

sergilemişlerdir. En azından toplumsal cinsiyet ideolojisi araştırma için, hangi problemin seçileceği, araştırmanın nasıl yürütüleceği ve sonuçların nasıl sunulacağı noktasında farklılıklar yaratabilmektedir. Birçok disiplinde olduğu gibi disiplinler arası kadın çalışmalarında da, feminist iktisatçıların yol arayışlarında ve tuttukları yollarda farklılıklar olmuştur. Akademik disiplinler içindeki fark edilen yetersizliklere karşılık olarak feminist iktisatçılar birbirini karşılıklı olarak dışlamayan, birbirine sıkı sıkıya bağlı olmayan beş gruba ayırabilir.⁵⁷

- olumlu ayrımcılık hareketi (affirmative action)
- feminist deneycilik (feminist empiricism)
- feminist farklılıklar
- feminist postmodernizm
- feminist yapısalıştırmacılık (feminist constructionism)

İktisat disiplinindeki eril yanlılığın temelinde kadınların yeterince temsil edilmemesi olduğunu düşünen feminist iktisatçılar, çözüm olarak olumlu ayrımcılığı önermişlerdir. Bu bağlamda feminist iktisat disiplini ile ilgilenen kadın iktisatçı sayısının artmasının teşvik edilmesini ve kadın iktisatçıların raporlarının, makalelerinin yayımlanmasında, ulusal ve yerel toplantılarda öncelik verilmesini savunmuşlardır. Disiplinde çalışan kadın sayısı arttıkça kadınlarla ilgili kurum ve forumların oluşturulmaya başladığını ve giderek bu çalışma, araştırma ve oluşumların feminist iktisat şemsiyesi altında toplandığına dikkat çekmişlerdir. Feminist iktisatçılara göre, iktisattaki toplumsal cinsiyete ilişkin peşin hüküm ve yargıların farkına varmak için kadın olmak zorunlu değildir, sadece bunu fark etmek kadınlar için daha kolaydır. Bu yaklaşım, kadın iktisatçıların ve onların çalışmalarının artması durumunda, bu kadın iktisatçıların kişisel yaşam deneyimleri temelinde iktisattaki cinsiyetçi argüman ve varsayımları daha kolay ayrıştırabileceklerini iddia etmektedir. Örneğin, çocuk yetiştirmede daha fazla rol yüklenen bir kadın iktisatçı, sadece kendi çıkarını düşünerek fayda maksimizasyonu yapan birey varsayımını; ev içi emeğinin üretken emek dışında tutulmasını, kişisel deneyimleri temelinde daha kolay sorgulayacaktır. Kadın deneyimlerinin iktisat

⁵⁷M. A. Ferber and J. A. Nelson, **Beyond Economic Man- Feminist Theory And Economics**, Chicago, The University Of Chicago Press, 1991: 7-8.

yazınında yer alması ya da bu deneyimlerden hareketle iktisatta hakim paradigmalardan sorgulanması savunulurken, burada biyolojik cinsiyetten ziyade toplumsal rolleri tanımlayan toplumsal cinsiyete dayanan kadın deneyimlerinin belirleyici olacağını unutmak ve mevcut rollerin sürekliliğini savunma konumuna düşmemek için dikkatli olmak gerekir.

Feminist deneyiciliği çözüm olarak gören feminist iktisatçılar ise, bilimsel araştırmalarda kullanılan araçların (yöntemin) değiştirilmesine gerek olmadığını, zira sorunun bu yöntemlerin uygulanışından kaynaklandığını kabul etmektedirler. Bu argüman temelinde, neoklasik kuramın kendisi ataerkil değildir, fakat erkek iktisatçıların gündeme getirdiği sorular çıkardıkları sonuçlar ve özellikle araştırmalara dayandırılan politika önermeleri ataerkindir, anlayışına dayanmaktadır.

Buna karşın, kadın ve erkek arasındaki ayrımları vurgulayan feminist farklılıklar görüşüne dayanan feminist iktisatçılar ise, kadın deneyimlerine dayanılarak oluşturulacak bilginin, kadınları görünür kılarak, iktisat disiplindeki ayrımcılık sorununa çözüm getireceğini savunmaktadırlar. İktisat disiplindeki cinsiyetçiliğin erkeklerin eril yöntemlerinin sonucu olduğu iddia ederek, kadınların kendi kadın merkezci araştırma yöntemlerini kullanmalarının önemini vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda nesnellik (objektivity), akılcılık (reason) ve niceliksel araştırma ve bilgi edinme yöntemleriyle sınırlandırılmaya karşı çıkarak, kadına uygun simetrilerinin öznel, duygu ve niteliksel araştırma yöntemlerini (sondaj, mülakat, etnografi gibi araştırma kümelerini) de içerilmesini önermektedirler.

Feminist postmodernizm, kadın bakış açısı içerecek bir iktisat kuramının ya da yaklaşımının hareket noktaları arandığında postmodernizm cevap olabileceğini; bir başka deyişle geleneksel iktisat anlayışlarının yapısızlaştırılmasını savunmaktadır. Yaklaşımın örneklerinden Williams, bir feminist iktisat kuramı için öncelikle yaşadığımız ikili zıtlarıştırmalardaki (nesnellik- öznel, akıl- duygu, kültür- doğa, pozitif- normatif, zihin- beden, kamu- özel, nicel- nitel) saklı farklılıkların maskesinin düşürülmesini, daha teknik bir ifadeyle bu yaklaşımı savunan iktisat kurallarının yapısızlaştırılmasını savunmuştur. İktisat disiplini de hakim olan batı felsefesi bilim anlayışının kökleri toplumsal cinsiyetçi kavramsal ikiciliğe (dualizm)

dayanmıştır. Bu toplumsal cinsiyetçi kavramsal düalizm ağı ilk kümesinin erillik, ikinci kümesini de dişilik (feminite) ile tanımlanmış; hiyerarşik bağımlılıkta birinci küme lehine yapılmıştır. Kartezyen anlayıştan esinlenen bu değerlendirme pek çok çağdaş iktisat kuramı ve kuramcılarının anlayış ve yöntemleri de belirleyici özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle seçim kuramı iktisadının profesyonel hegemonyasını diğer bilgi edinme yollarını nasıl değersiz ve az bilinir hal getirdiğini açıklanmıştır. Williams; “neoklasik metinlerinin yapısızlaştırılması nesnellik genellik örtüsü altında saklanan yanlı (toplumsal cinsiyetçi, ırkçı, sınıfsal, kültürel) ideolojiyi de ortaya çıkaracaktır.” şeklindeki ifadesiyle feminist postmodernizmin ara eleştiri paradigmalarını iktisat örneğinde ortaya koymuştur.⁵⁸

Feminist yapısallaştırmacılık, feminist teori ile ekonomi arasındaki dialog için en iyi zemini sağlamıştır. Bu yaklaşım aynı zamanda post modern bakış son açılımı olmuştur. Bu kategoride kabul edilen feminist iktisatçılar cinsiyetin toplumsal yapılaşması ile bilimin toplumsal yapılaşması arasındaki paralelliğin iktisat özelinde irdelenmedikçe egemen iktisat yaklaşımlarındaki cinsiyet unsurların arındırılması çabalarının bir sonuç vermeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Feminist iktisadın eleştiri paradigmalarının oluşturulmasını savunan feminist iktisatçıların toplumsal yapılaşma ile cinsiyetin toplumsal yapılaşması arasındaki ilişkiyi iktisat özelinde irdeleyen çalışmalarındaki argümanları postmodern bir bakışla oluşturulduğu feminist farklılıkları savunan çözüm önerileriyle paralellik arz ettiği görülmüştür. Aslında, feminist iktisatçıların, bir kategorik ayrıştırmaya tabi tutulması pek fazla anlam taşımamaktadır. Çünkü iktisatta kadın bakış açısının içerilebilmesi için, öncelikle iktisadın bilgi edinme yöntemlerindeki eril yanlı sınırlamaların açığa çıkarılarak, disiplinin bu tür sınırlandırıcı anlayışların egemenliğinden kurtarılması gerektiği savunulmuştur. Bu bağlamda iktisat- toplumsal cinsiyet- bilimin kesişim noktalarının deşifre edilmesi gerekli olmuştur⁵⁹.

⁵⁸Serdaroğlu, **a. g. e.** : t. y: 7.

⁵⁹Eroğlu ve İşler, **a. g. e.** : 75.

II. BÖLÜM

1. FEMİNİST İKTİSATLA POSTMODERNİZMİN BULUŞMASI

1. 1. HETERODOKS İKTİSAT OKULLARI

İktisadın tarihi incelenirken önemle üzerinde durulması gereken bir konu da Ortodoks iktisat ve Heterodoks iktisat ayırımıdır. Ortodoks iktisat deyimi Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar Batı ülkelerinde okutulan iktisat teorisini anlatmakta kullanılmıştır. Bu yüzden SSCB dağılıp dünya iki kutuplu olmaktan kurtulunca ortodoks teorinin evrensel bir nitelik kazanmıştır. Ancak bunun yanında ortodoks teori ile heterodoks teori arasında kapsam içerik ve kullanılan metodoloji arasında önemli farklılıklar vardır. Günümüzde heterodoks teorinin uygulama alanından kalkmış olması ileride tekrar uygulanmayacağı, öngörülerinin tamamen geçersiz olduğu anlamına gelmeyeceği gibi teorik varlığını sürdürmesine de engel teşkil etmemiştir.

Ortodoks iktisat bugün genel olarak benimsenmiş haliyle insan ihtiyaçlarına oranla kıt olan kaynakların ortaya çıkardığı sorunları kendine araştırma programı olarak seçmiştir. Ortodoks iktisat, bu sorunları, üretim faktörlerinin alternatif kullanım alanları arasında dağılımı (allocation), milli gelirin bölüşümü (distribution), ekonomik istikrarı (stability) ve milli gelirin artırılmasını (growth) şeklinde dört ana gruba ayırmıştır. Ortodoks iktisat, faktörlerin dağılımı, hangi malların ve ne kadar üretileceği ile milli gelirin nasıl bölüşüleceği konularını mikro iktisat (micro economics) adı verilen iktisat teorisini inceleme konusu yapmıştır. Makro iktisat ise istikrar ve büyüme konularını inceler. Burada inceleme konusu olan bireyler değil,

bütün ekonomidir. Gelir ve istihdam düzeyi, fiyatlar genel seviyesi ve büyüme hızı makro iktisadın araştırma konularını oluşturur.⁶⁰

Heterodoks iktisat ise, iktisadın araştırma programını ve yöntemini daha değişik bir şekilde belirlemiştir.⁶¹ Heterodoks okul iktisatta ortodoksiyi oluşturan neoklasik iktisadın dışında farklı paradigmalara ve sosyolojik anlamda bir okul olmanın unsurlarına sahip oluşumlara denir. Heterodoks okulların en temel ortak noktası neoklasik iktisada olan muhalefetleridir. Bu muhalefet de, genelde metodolojik seviyede yürütülür. Muhalefet, bir okul bütünlüğünde olabildiği gibi, bireysel ikonklastlar (putkırıclar) eliyle de yürütülebilir.⁶²

Marksist iktisat, Alman Tarihçi Okulu, Amerikan Kurumcuları ve Post Keynesyenler heterodoks iktisadın önemli temsilcilerindendir. Heterodoks iktisatçılar iktisat biliminin sınırlarını genişletmeye ona sosyoloji, antropoloji, psikoloji, siyaset ilmi ve tarih ilminden aktarmalar yapmaya yönelmişlerdir.

Heterodoks teorinin en ileri gelen temsilcisi ve bilimsel sosyalizmin kurucusu Karl Marx'tır (1815-1883) Karl Marx, Marksist teorinin de kurucusudur. Karl Marx'ın görüşlerinin oluşmasında kendisinden önce gelen sosyalist düşünürlerin görüşlerinden yararlanmışır. Bunlardan en önemlisi klasik iktisada eleştirileri ile tanınan Robert Owen'dir (1771-1858). Görüşlerinin şekillenmesinde en önemli kişi ise devrinin ünlü filozofu George Hegel'dir (1770-1831). Hegel'in görüşleri fert, devlet ve tarihsel değişme konularında Aydınlik Çağı'nı karakterize eden akılcılık (rasyonalizm) felsefesinin tersi görüşlere sahiptir. Karl Marx düşüncelerinde sosyalizmi savunmaktan ziyade kapitalizmi eleştirmiştir. Zaten en önemli eserinin ismi de "Kapital"dir. Marx sosyalist görüş üretim araçları mülkiyetinin topluma ait olması gerektiğini savunmuştur. Bundan amaç gelir dağılımında eşitliğin sağlanmasını amaçlamıştır. Bu sosyalist görüşün temelini oluşturmaktadır.

Heterodoks teorinin diğer bir temsilcisi de Tarihçi Okul'dur. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Smith ve Ricardo tarafından temsil edilen iktisat teorisine karşı

⁶⁰Kamil Güngör, "İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler", (Çevrimiçi) http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf, 05. 06. 2010.

⁶¹Vural Fuat Savaş, **İktisadın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu**, İstanbul, Avcıol Matbaacılık, 1997: 12.

⁶²Makro İktisat Okulları, (Çevrimiçi) http://www.ekodialog.com/Konular/makro_iktisat_okullari.html, 05. 06. 2010.

Almanya’da şiddetli bir tepki ortaya çıkmıştır. Bu tepkinin odak noktası bu egemen iktisat teorisinin sahip olduğu felsefe ve kullandığı metot olmuştur. Bu tepki sonradan Alman Tarihçi Okul adını almıştır.⁶³

Heterodoks okul kapsamında oluşturulacak sınıflar bakış açısına göre çeşit göstermekle birlikte, burada neoklasik iktisada muhalefetleri ön plana çıkan belli başlı temel heterodoks okullar ele alınmaya çalışılacaktır.

1. 1. 1. Alman Tarihçi Okul

Alman Tarihçi Okul, klasik düşünceye bir tepki olarak 19. yüzyılın ortalarında Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand ve Karl Knies’in yayınları ile kurulmuştur.⁶⁴ Özellikle Roscher’in “Tarihçi Metoda Göre İktisat Dersleri” isimli eserini yayınlaması, Alman Tarihçi Okulu’nun kuruluşunda etkili olmuştur. Özünde bir liberal olan Roscher, klasik iktisadi düşünceyi yöntem bakımından eleştirerek, teorinin soyut kalması gerektiğini, somut tarih örnekleriyle desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Alman Tarihçi Okulun diğer temsilcilerinden Hildebrand, klasik okula daha ayrıntılı ve tutarlı eleştiriler getirmiştir. Ona göre her çağ ve her ülke için geçerli tabi iktisat kanunları yoktur. Hildebrand’a göre, tarihin ve toplum biliminin diğer dallarıyla bir arada iktisadi faaliyetler ve olaylar sürecindeki tarihsel değişmeyi incelemesi gerekmektedir. Alman Tarihçi Okulu’nun kurucuları olarak nitelendirilen isimlerden sonuncusu Knies’dir. Knies’de Hildebrand’ın yolundan giderek iktisatta fizik biliminde olduğu gibi her zaman ve her mekanda geçerli kanunlar konulamayacağını söylemiştir.⁶⁵

Alman Tarihçi Okulu tümevarımcı ve izafi bir yöntemi benimsemiştir. 1870’de Schmoller ile iktisat tarihi genel kanunlar yanında örf, adet, hukuk, toplum, devlet, sosyal zümre ve din gibi etmenler dikkate alınmadan anlaşılamaz görüşüne ulaşmıştır. Özellikle Sombart’ın “Modern Kapitalizm” ve Weber’in “Kapitalizmin

⁶³Savaş, a. g. e. : 12,13,467,469,489.

⁶⁴Avni Zarakolu, **Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası**, Türkiye Bankalar Birliği, Ankara, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, 1981: 57.

⁶⁵Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004: 185.

Ruhu ve Protestan Ahlak” adlı çalışmaları toplumların zihniyet dünyalarının onların iktisadi faaliyetlerini nasıl şekillendirdiklerini açıklamaya çalışmıştır.⁶⁶

Alman Tarihçi Okulu, ortaya konulmaya çalışılan doktrin bakımından ve tarihten beklenen yardım bakımından yaklaşım farklılıkları nedeniyle Eski Tarihçi Okul ve Genç Tarihçi Okul olarak iki gruba ayrılır.

Eski Tarihçi Okul: Bu okul mensupları tarihi sadece doğrulayıcı, ya da açıklayıcı bir araç olarak görmüşlerdir. Bu okulun kurucusu Wilhelm Roscher’dir. Roscher, klasik politik iktisadın ele aldığı konuları temelde kabul etmekle birlikte, onun yöntemine karşı çıkmıştır. İktisadın soyut bir teori olmak yerine, Somut Tarihi Malzemeyi kullanan bir bilim olması gerektiğini savunmuştur. Roscher, iktisadın değer yargılarıyla yüklü, basitçe düşünülmüş normatif bir set olarak benimsemek istememiştir. Roscher’e göre politik iktisat, bir ulusun ekonomik gelişmesinin kanunlarıyla uğraşan bir bilim dalı olmalıdır. Çünkü ulusal hayat, çeşitli parçaları birbirine sıkı sıkıya bağlı bir organik bütündür. Bu nedenle bireylerin davranışlarını yöneten ilkelerin bulunup, bilinmesi yeterli olamazdı, şeklinde ifade etmiştir. Aynı zamanda parçası olduğunu bütünün (ulusal hayatın) Doğal Hareket Yasaları’nın da bilinmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bütün, devamlı evrimleşerek, daha az olgun şekillerden daha olgun şekillere ulaşma çabasında olan toplum olmuştur. Toplumun geçirdiği evrim, ancak tarihsel incelemelerle tespit edilebilmiştir. Roscher’e göre; amacımız, insanın ekonomik doğasını, ekonomik isteklerini basitçe tanımlamak, bu isteklere uygun bir şekilde adapte olmuş kurumların karakterini ve yasalarını araştırmak ve az çok onlara eşlik eden başarıların hülasasını ortaya koymaktır, şeklinde ifade etmiştir. Bu yüzden amaç toplumun veya ulusal ekonominin psikolojisini ve anatomisini konuşmak olmuştur. Roscher’in metodunun avantajı, açıklığı olmuştur. Roscher’e göre, politik iktisadın doğal yasaları yeterli derecede bilinmeli ve tanınmalıdır. Bulunacak örneklerle, ihtiyaç duyulan kamu politikalarının sorgulanması üzerine kurumsal anlaşmazlıklar kesin olarak ortadan kaldırılabilmiştir. Bunun için de gerçeklerin çok kesin ve inanılır istatistikleri bulunmuştur. Tarihçi

⁶⁶Ahmet Şimşek, “Osmanlı İktisat Tarihi Konularının Öğretimine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım”, **Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı 16, Nisan, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.akademikbakis.org/16/2zihniyet.pdf>.

metot, geçici düşüncelerin aksine bunu başarabilmiş ve bilimsel gerçeğin okyanustaki sabit adası olabilmıştır. Roscher bu gerekçelerle Knies ve Hildebrand ile beraber yaptığı incelemelerini bin sayfayı bulan bir kitapta toplamıştır. Bu amaçla; kilise, kölelik, kar, sigorta, nüfus, uluslararası ticaret, korumacılık ve lüks yaşama ait ekonomik kurumları incelemiş, fiyatların tarihi üzerinde çalışmıştır. Tüm bu çabalarına rağmen, tarihsel kalkınmanın herhangi bir yasasını kurmaya veya ekonominin metoduna yeni bir yön vermeye muktedir olamamıştır. Diğer bir eski tarihçi okul mensubu olan Bruno Hildebrand ise, klasik iktisada karşı daha tutarlı olan düşüncelerin sahibidir. Hildebrand'a göre her çağ ve her ülke için geçerli olan doğal iktisat yasaları bulunamayacağı gibi, ekonomik hayatın fizyolojiside keşfedilememiştir. İktisat, tarih felsefesi ile kaynaşmalıdır. Sosyal yapıların ve dolayısıyla ekonominin sürekli yenilenme ve değişme içinde olduğunu söyleyen Hildebrand; ekonomik gelişmenin aşamalarını sırasıyla: Ayni veya Doğal Ekonomi Dönemi, Parasal Ekonomi Dönemi, Kredi Ekonomisi Dönemi olarak tanımlamıştır. Karl Knies ise, iktisatta evrensel yasaların bulunamayacağını, ancak bazı düzenli tekrarlardan söz edilebileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca, tarihe dayalı iktisadi araştırmaların iktisat biliminin tek meşru uygulandığı olduğunu belirtmiştir. Hildebrand'a göre belli bir dönemin ekonomik yasaları, başka bir dönemin iktisadi olaylarını açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu nedenle Knies, hem doğal kanun yaklaşımına, hem de Hildebrand'ın toplumsal gelişme aşamaları yaklaşımına karşı çıkmıştır.

Genç Tarihçi Okul: Genç Tarihçi Okul'un ayırt edici özelliği, tarihi tanımlayıcı bir özellikte görmüş olmasıdır. Bu okul ne klasik iktisatçılar gibi statik, ne de Eski Tarihçi Okul'un yaptığı şekilde klasik iktisadın soyut teorisini sorgulamakla yetinip, bunun ötesinde dinamik nitelikli yasalarla uğraşma çabası içinde olmamışlardır. Genç Tarihçi Okul, soyut teoriye tümüyle karşı çıkmıştır. Bu nedendir ki, onlar iktisadi kurumların dikkatli ve detaylı bir tarzda tasvirle meşgul olmuşlardır. Geçmişin kurumlarını tasvir ederken tarihin, bugünün kurumlarını tasvir ederken de istatistik ve monografinin yararlı olacağına inanmışlardır. Bu okulun en önemli temsilcisi Gustav Schmoller, geniş çaplı iktisat tarihi araştırmalarıyla tanınmıştır. En önemli eseri 1842'te yayınlanan "Politik İktisat ve Metodu" isimli

kitaptır. Schmoller yürüttüğü çalışmalarda esas olarak, bir ulusal iktisat teorisinin ampirik temelini oluşturmak amacıyla, olabildiği kadar çok tarihsel araştırmanın yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu yüzden Schmoller, Roscher'in tarihselciliğinin ekstremlerine karşı, yararsız ve zararlı unsurlardan ayıklanmış bir ekonomik analizin gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu konuda hem klasik, hem de Neo-Klasik tündengelimci metot yerine, tümevarımcı metodu savunmuş, bunun üzerinde çalışmıştır. Schmoller, birbiriyle ilgisi olan gerçekleri ihmal eden, teorik soyutlamalar yapan ve varsayımları gerçekçi olmayan yaklaşımları tümüyle dışlayan bir teorisin gerekli olduğunu ciddi bir şekilde öngörmüştür. Bu yüzden Schmoller, şehir gelişimi, bankacılık ve sanayi etüdleri veya ortaçağ lonca kurumları gibi konulara tarihsel ve etnolojik bir yaklaşımla yönelmenin faydalı olacağına inanmıştır. Schumpeter'e göre, Schmollerci bir iktisatçı, temel yapı olarak tarihsel kaygı taşıyan bir sosyologdur. Ekonomik sorunları basit bir mantık sorunu olarak değil, mümkün olan en geniş konular çerçevesinde ele almıştır. Dolayısıyla Schmoller'in doktrini, tarihselciliğin bir ekstremini temsil edecek şekilde anti-rasyonalist bir çizgide olmuştur. Böyle bir yöntem, sebeplerden genel kurallara türetmeye, gözlem ve belirleme yerine tekel tarihsel değişmeden genel sonuçlar çıkarmaya karşı olmuştur. Gerçekte soyut yöntem, beşer davranışlarına rehberlik edecek prensipler sunamamıştır. Özetle sunulan bu düşünceler, yöntem savaşlarının doğmasına da zemin hazırlamıştır. Bu alandaki en önemli polemik Schmoller ile Avusturya Okulu'nun kurucusu Carl Menger arasında geçmiştir. Genç Tarihçi Okulun diğer önemli ismi Max Weber'dir. En çok tanınan eseri 1904-1905 arasında yayınlanan "Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı" adlı kitaptır. Bu eserinde Weber, kapitalizmi, bir grup insanın ihtiyaçları için gereken endüstriyel faaliyet, nerede girişimcilik yöntemiyle yerine getiriliyorsa orada mevcut bir sistem olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla Weber'e göre, önemli olan kapitalizme ruh veren zihniyetin tarih içerisinde nasıl şekillendiğini açıklamak doyurucu bir çalışma olmaktaydı. Ancak bu görüşler, sonraları eleştiriye konu edilmiştir. Werner Sombart, Genç Tarihçi Okul'un bir başka temsilcisidir. Sombart'da esas olarak Weber gibi, kapitalizmin tarihsel gelişimi konusunda var olan yorum kısırlığını aşma çabasını göstermiş ve kapitalizmin özelliği ve kökleri konusunda görüşler ileri sürmüştür. Bu

yüzden Sombart, kapitalizmin özünü onun mevcut anatomi veya fizyolojisinin herhangi bir görünüşünde aramamıştır. Bunu bütün bir kapitalistleşme sürecinin oluşumuna ilham vermiş olan fikir ve ruh temelinde aramıştır. Gerçekte bu ruh, macera tutkusunun burjuva ruhu ile kaynaşmasından başka bir şey değildi diye ifade etmiştir. Sombart, başlangıçta Schomoller'in etkisiyle klasik iktisada karşı düşmanca ve liberal bireyciliğe karşı antipati ile bakmış ulusalcı bir görüşü benimsemiştir. Daha sonra ise sosyalizmi ve en sonunda da nazizmi savunan düşüncelerin sahibi olmuştur.

Her şeyden önce tarihçi okul sürekli değişen, tekrar etmeyen bireysel olaylar üzerindeki vurgulamaları ile sosyal değişmeyi savunan müdahale taraftarı düşünceler için uygun bir referans çerçevesi oluşturmuştur. Ayrıca onlar, sosyal bilimlerin doğal bilimlerden nitelik farkına işaret ederek araştırma ve analiz yöntemlerinin farklı olması gerektiğini savunmuşlardır.⁶⁷

1. 1. 2. Marksist Okul

Smith'i izlemiş olan klasik iktisatçıların çoğu piyasa ekonomisinin işleyişine ilişkin daha kapsamlı analizler geliştirmişlerdir. Toplam gelir ve servet düzeyinin yanı sıra bölüşüme duyulan ilginin gelişimi Smith'ten çok Ricardo ve Malthus'un çalışmalarıyla olmuştur. 19. yüzyıl siyaseti, Smith'in serbest piyasa ekonomisinin herkesin çıkarına hizmet ettiği argümanına karşı çıkan bir azınlığın büyümesine tanıklık etmiştir. Bu argümana karşı ilk hoşnutsuzluk, nüfusun büyük kısmının kötü yaşam ve çalışma koşulları üzerinedir. Marx'ın çalışmaları bu konuda ciddi entellektüel tartışma konuları ortaya atmıştır. Marksist teoride, politik ekonomi teriminin kullanımı, iktisat ve siyaset arasındaki ilişkilere yönelik analizlere götürmekte, ekonomi hakkında özellikle Adam Smith ve David Ricardo'nun teori ve yöntemlerinde orijinlerini bulan bir düşünce biçimi ortaya konulmaktadır.⁶⁸

⁶⁷Klasik Politik İktisada Tepkiler: Milli İktisat Doktrini ve Tarihçi Okul, (Çevrimiçi) <http://www.yigitoglu.org/read/?art=2862>, 06. 06. 2010.

⁶⁸Funda Telatar, **Politik İktisat Politikası**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2004: 29.

19. yüzyılda yeni gelişen sanayi kapitalizminin teşhisine ve eleştirisine yönelik olan K. Marx'ın yaklaşımı, kendisinden sonra kurumsallaşan birçok sosyal bilimi derinden etkilemiştir. Marksist ideolojinin siyasi bir kampın desteğine sahip olmasının da bu durumda payı olmuştur. Bu da sosyal bilimlerde okulların ortaya çıkış ve yaşayabilmesinde sosyolojik unsurun önemini göstermesi bakımından ilginç olduğu belirtilmiştir.⁶⁹

Marksist politik iktisat yaklaşımının temeli ve Marx'ın felsefesinin esin kaynağı Hegel'in görüşleridir. Hegel'e göre, tarihi yönlendiren unsur insanın düşünsel gerçekliği, yani zihni ve fikirleridir. Materyal dünya, gördüğümüz ve dokunduğumuz maddeler ve toplumdaki kurumlar, fikirlerin çizdiği patikadan giderler. Marx, Hegel'in fikirlerin materyal dünyayı belirlediği şeklindeki idealizmini red etmiş ve Alman filozof Ludwig Feuerbach'ı izleyerek, tarihteki materyalist güçleri incelemiştir. Marx, insanların arzu, ihtiyaç ve tavırların fikirlerini belirlediğini ileri sürerek Hegel'in düşünce dizgesini tersine çevirmekle birlikte, Hegelci diyalektik yöntemi kullanmıştır. Değişmez nitelikteki neden-sonuç ilişkilerini baz alan Newton yaklaşımından farklı olarak, diyalektik yöntem değişimi esas almıştır. Marx diyalektik yöntem ile materyalizmi bir araya getirmiştir. Engels'in terimleriyle diyalektik materyalizm veya tarihsel materyalizme göre, gıdasız insan ve insansız tarih düşünülemez. Dolayısıyla, ilk tarihsel yasa ihtiyaçları tahmin edecek araçların üretimi olmuştur. Engels'e göre tarihsel materyalizm kavramı, üretim ve üretimle birlikte ürün değişiminin sosyal düzenlerin temeli olduğu prensibinden başlamıştır. Tarihteki tüm toplumlar ürün dağılımı ve bununla birlikte toplumun sınıflara veya katmanlara ayrılma süreci, ne üretildiği, nasıl üretildiği ve ürünün nasıl mübadele edildiği sorularının yanıtları tarafından belirlenmiştir. Bu düşünceye göre, tüm sosyal değişiklikler ile politik devrimlerin nihai nedenleri, insan zihinlerinde, ebedi gerçeklik ve adalet anlayışlarındaki değişikliklerde değil, üretim ve değişim tarzındaki değişikliklerde, yani ilgili çağın felsefesinde değil, iktisadi ilişkilerde aranmıştır. Kölelikten feodalizme ve

⁶⁹ Makro İktisat Okulları, (Çevrimiçi) http://www.ekodialog.com/Konular/makro_iktisat_okullari.html 05. 06. 2010.

feodalizmden kapitalizme geçiş patikası, insanlar arasındaki üretim ilişkileri tarafından belirlenmiştir.

Marksist yaklaşımda, kapitalistler ve işçiler olmak üzere iki sınıf çerçevesinde analiz yapılmıştır. Öncelikle, bir bireyin parayı ihtiyaçlarını giderecek malları satın almak için mi yoksa sermaye birikimi veya kar amacı ile mi tuttuğu sorusunun yanıtı, bireyin neye sahip olduğuna bağlıdır. Dolayısıyla sermayeye sahip olmayanların sahip oldukları emeği satmaktan başka yapabilecekleri bir şey olmadığı gibi, kapitalist sınıfa dahil olabilmek için de sermayeye sahip olma zorunluluğu bulunmamıştır. Bireylerin neye sahip oldukları, içinde bulundukları sosyal pozisyonu, dolayısıyla ortak paylaştıkları sınıf çıkarları tarafından belirlenmiştir. Bireylerin içinde bulundukları sosyal pozisyonları şekillendiren ekonomi, bireysel çıkar ve bireysel bilinçten önde gelmiştir. Materyal (ekonomik) çıkarların belirlediği sınıfların politik olarak aktif hale gelmesi, kapitalist ve işçi sınıfları arasında çıkar çatışmasının ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Çıkar çatışmasını yaratan unsur, kapitalistlerin kar olarak elde ettikleri artık değeri artırma çabalarıdır. İşgücünün değeri, işgücünün yeniden üretimi için gerekli mal sepetini ifade eden geçimlik araçların değerine bağlı olmuştur.⁷⁰

Maksist yaklaşıma göre özgür –köle, soylu –plebian, lord –serf, lonca –master tek kelimeyle ezen ve ezilen birbirleriyle karşı sürekli, kesintisiz bir çatışma içerisinde olmuştur. Feodal toplumun yıkıntıları arasından filizlenmiş olan modern burjuva toplumlarındaki sınıf çatışmalarını bitirmiş değildir. Marksist paradigma sınıf çatışmaları ve kapitalizme karşı aldığı tepkiye dayanmıştır. Paradigmaya göre ekonomik çıkar ilişkisi içerisinde bir sınıf kazanırken diğeri kaybeder. İşçi sınıfı güç kaybederken burjuva güç kazanmıştır.⁷¹ Önemli ölçüde Karl Marx ve Frederic Hegel'in görüşleri ortaya çıkmış olan marksist iktisat bir toplumun gelişmesini önemli ölçüde üretim araçları ve tekniğinin belirleyeceği düşüncesini savunmuştur. Marksist iktisat öğretisinde, diyalektik felsefe, materyalist felsefe, ve praxis felsefe kavramları büyük önem taşımıştır. Marksist iktisatçılar, kapitalist ekonomik düzeni

⁷⁰Telatar, a. g. e. : 33,34.

⁷¹David Osterfeld, “Marxism, Capitalism And Mercantalism, Traders Versus the State: Anthropological Approaches to Unofficial Economics”, Ed. by. Gracia Clark, Boulder, Colo, Westview Press, 1988.

şiddetle eleştirmişler ve bunun yerine sosyalizm ve onun bir ileri aşaması olarak düşündükleri komünizmi önermişlerdir.⁷²

1. 1. 3. Kurumsal İktisat

Kurumsal iktisat Amerikan menşeli bir iktisadi düşüncedir. Kurucusu olarak Thorstein B. Veblen kabul edilmiştir. Diğer önemli temsilcileri ise istatistiksel yöntemlerin kullanılmasına önem veren Wesley Mitchell ve yasama yoluyla pek çok ekonomik ve sosyal reformların gerçekleştirileceğini savunan John R. Commons'tur. Neo-klasik ve Marksist iktisadın görüşlerine alternatif fikirler üretme üzerinde yoğunlaşmıştır. İktisat bilimini interdisipliner olarak kabul etmişlerdir. İktisat, sosyoloji, psikoloji, siyaset, maliye, yönetim gibi bilimleri birlikte değerlendirmişlerdir. Kurumsal iktisatçılara göre iktisadi olay ve faaliyetlerin gelişiminde kurumların önemi büyük olmuştur. Ekonomide istikrar için devletin ekonomiyi sürekli olarak izlemesi ve yönlendirmesi gerekmektedir. Devlet gelir dağılımında adaleti sağlayıcı olmalıdır. Kurumsal iktisat her iki görüşün (neoklasik ve marksist) dışında, karma bir ekonomi modeli öngörmüştür. Kurumsal iktisada göre sosyal politikaların ana amacı topyekun insan refahının yükseltilmesine yönelmiştir. Devlet bireyin durumunu iyileştirmek için onun önündeki engelleri kaldırmalıdır. Onlara göre insanlar mülk sahipliği ve paylaşımı konusunda sürekli çatışma içerisindedir. Bu çatışmanın herkesin yararına disiplin altına almak için kolektif kurumlara ihtiyaç vardır. Ekonomik düzenin kendiliğinden meydana geleceğini beklemek yerine ekonomik sistemi yönetmek ve yönlendirmek gerekmektedir. Kurumsalcılar sistemli teoriler kurmak yerine gelenekleri, kurumları ve davranışları incelemişlerdir. Tümevarım metodu kullanarak sonuca varmaya çalışmışlardır. Ekonominin sadece piyasadaki ibaret olmadığı mantığı çerçevesinde ekonomiyi tüm yönleriyle inceleyerek gelişmenin temel dinamiklerini belirlemeye çalışmaktadırlar. Kurumsalcılar ekonomiyi ve evreni yönlendirmektense var olan

⁷²Karl Marx and Frederick Engels, "Manifesto Of The Communist Party", 1848, (Çevrimiçi) <http://www.anu.edu.au/polsci/marx/classics/manifesto.html#Proletarian>, 04. 06. 2010.

kurum ve kuralları inceleyerek bir sonuç çıkarmaya çalışmaktadırlar. Kapitalizmin ve sanayi toplumunun ortaya çıkardığı sorunların nasıl çözümleneceği üzerinde araştırma yapmışlardır.⁷³

Kurumsal iktisadın en az üç yönü vardır: Kurumsal iktisat bir bilgi birikimi, problem çözmede bir yaklaşım ve bir protesto hareketidir. Kurumsal iktisatçılar hem ortodoks neoklasik iktisadı hem de radikal marksist iktisadı eleştirmişler ve olumlu bir şekilde kendi fikirlerini geliştirmişlerdir. Bu durum kurumsal iktisat içinde gerilimlere yol açmıştır. Öncelikle; bazı kurumsal iktisatçılar kendi çalışmalarını neoklasik iktisatçıların çalışmalarını tamamlayıcı olarak görürlerken diğerleri her ikisinin de birbirlerine zıt olduklarına inanmışlar; ikincisi, bazıları eleştiri üzerinde dururken diğerleri kurumsal iktisat teorisinin külliyatını üretmenin önemini belirtmektedirler ve son olarak, kurumsal iktisatçılar kendi aralarında da kendi fikirlerini farklı doğrultu boyunca geliştirmeye çabalamışlardır. Bu durum, kurumsal iktisatçıları temelde olumsuz bir tavırda oldukları eleştirisine maruz bırakmıştır.

Bilgi Külliyatı; Kurumsal iktisatçılar kendi çalışmalarının bir bilgi külliyatı oluşturduğunu kabul etmişlerdir. Kurumsal iktisatçıların kendi alanlarını tanımlarken ortaya koydukları temel problem, belirlenen bir sistem içerisinde yalnızca kaynakların tahsisi, gelir dağılımı ve fiyatların, istihdamın, çıktıların ve gelirlerin toplam seviyelerinin belirlenmesi değil; bir bütün olarak kurumların evrimi ve ekonominin kontrolüdür. Kurumsal iktisatçılar, neoklasik iktisatçıların başvurduklarından daha geniş bir değişken alanı ve daha uzun bir muhakeme zinciri ile bu problemlere yaklaşmışlardır. Temel farklılık onları daha geniş bir değişken alanı üzerinde çalışmaya yönelten kontrol sorunu ve temel kurumları olmuştur.

Problem Çözümü; Kurumsal iktisatçılar, kendi çalışmalarının, problemlerin çözümünü desteklemek için oluşturulan politika analizi teknikleri, kavrayış ve bilgileri de içeren uygulamadaki problemlerin süregelen çözümleri için bir yaklaşımı da oluşturduğuna inanmışlardır. Bu açıdan bakıldığında her ne kadar kurumsal iktisat yaklaşımı, genellikle, daha az mekanik bir şekilde kullanılan geniş ölçekli politika değişkenleri sağlanmışsa da kurumsal iktisatçılar en azından politika konularına

⁷³Kamil Güngör, a. g. e. : (Çevrimiçi) http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf, 05. 06. 2010.

uygun bir şekilde kendi çalışmalarını kısmen yönlendiren diğer ekonomistlerden çok fazla farklı olmamışlardır.

Protesto Hareketi; Kurumsal iktisatçılar, hem kurulu piyasa ekonomisine hem de mevcut kurumsal düzenlemelere çok yakın bir şekilde, bağlı olarak gördükleri ortodoks teorinin mevcut yapısına karşı bir protesto hareketi yürütmüşlerdir. Kurumsal iktisatçılar, kurumların mevcut şeklinin ya ister istemez ya da kesin bir şekilde batı tipi ekonomi sistemi olduğunu kabul etmeye istekli olmamışlardır. Onlara göre mevcut kurumsal düzenlemelere, özellikle onların hiyerarşik yapılarından dolayı, yalnızca varlar diye imtiyazlı bir statü vermek için hiçbir sebep olmadığını belirtmişlerdir.⁷⁴

Kurumsal iktisatçılar eski ve yeni kurumsal iktisatçılar olarak ikiye ayrılmışlardır.

Eski kurumsal iktisatçılar rasyonel iktisadi aktörler üzerine kurulu olan neoklasik yaklaşımın tamamen terk edilip yerine iktisadi davranışların kültürel bağlamda meydana geldiğini varsayan yeni bir yaklaşımın konulmasını savunmuşlardır.⁷⁵ Yeni kurumsal iktisat ise, Oliver Williamson'un 1975 yılında yayımladığı "Piyasalar ve Hiyerarşiler: Çözümleme ve Antitröst İçerimler" isimli eserinden sonra meşhur olmuştur. Yeni kurumsal iktisat kavramını ilk kullanan Williamson olmasına karşın, söz konusu iktisadi düşüncenin fikri temelleri Ronald Coase'un 1937 yılında yayınladığı "Firmanın Doğası" adlı makalesi ile atılmıştır.⁷⁶

Yeni kurumsal iktisatçıların en önemli temsilcisi John Kenneth Galbraith'tir. Galbraith'e göre çağdaş ekonomilerde planlı sistem ve piyasa sistemi olmak üzere iki sistem olduğunu söylemiştir. Ancak gücü elinde tutan planlı sistemdir. Bunlar kamusal mal ve hizmetleri kendi refahlarına, fakat toplumun aleyhine kullanmıştır. Üstelik planlı sistem bürokrasi ile işbirliğine girişerek çıkarlarını mükemmel bir şekilde yönetmiştir. Bu sebepten mevcut durumda piyasa kendi kendine dengeye

⁷⁴Warren J. Samuels, "Kurumsal İktisat", Çev: İstiklal Yaşar Vural ve Abdülkerim Çalışkan, (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/vuralkurumsaliktisat.pdf.

⁷⁵Kamil Güngör, a. g. e. : (Çevrimiçi) http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf, 05. 06. 2010.

⁷⁶Coşkun Can Aktan ve Tarık Vural, "Yeni Kurumsal İktisat", (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/ekonomi/kurumsal-iktisat/yeni_kurumsal.htm 05. 06. 2010.

gelmemiştir. Oligopolleri azaltan ve rekabetçi piyasayı destekleyen kamu politikalarına ihtiyaç vardır. Sanayi toplumu her ne kadar üretim sorununu çözmüş olsa da bölüşüm sorununu çözememiştir. Özellikle kamu kesiminin yetersizliğine değinen Galbraith özel kesimle kamu kesiminin birbirini tamamlayıcı olduğunu söylemiştir. Galbraith'e göre kamu hizmetlerinin yeterince artırılmaması hayat standardını düşürecek ve çevre şartlarını bozacaktır. Bunun önlenmesi ise devlet müdahalesi ile olur. Ancak bu müdahale Keynesci bir müdahale değildir. Keynesci müdahale, asıl olarak işsizliğe bir çare olarak kamu harcamalarının artırılmasını öngörmüştür. Ancak bu harcamalar sosyal alanda kullanılmamış, büyük firmaların mallarının alımına yönelmiştir. Ayrıca Keynesci politika enflasyona yol açmıştır. Bu yüzden sosyal harcamaların niteliğinin değişmesi gerekir. Kamu harcamalarının rekabeti güçlendirici olarak sınaî temelleri olmayan; yoksulluk yardımı, teknik olmayan eğitim yardımı, adaletin sağlanması gibi toplumun geneline hizmet eden faaliyetlere yönlendirilmelidir. Yani Galbraith gelir dağılımını sağlayan kamu harcamasından yana olmuştur. Bu sebeple verginin artan oranlı olmasını savunmuştur. Ekonomide istikrar ihtiyacından ziyade reform ihtiyacı söz konusu olmuştur. Mevcut sistem planlı ekonomideki birkaç bin sermaye sahibini desteklemiştir. Bankalar ihtiyacı olmadığı halde kredileri bunlara vermekte piyasa sisteminde yer alan ve esas krediye ihtiyacı olan kesimi ise horlamıştır.⁷⁷

Kurumsal iktisat, iktidar, kurumlar, teknoloji, işlem ve benzer kavramlar üzerinde önemle durmuştur. Kurumsal iktisat neoklasik iktisadın kullandığından daha geniş ölçekte değişkenler kullanmıştır. Ancak ekonomik sistemin farklı bir kavramlaştırmasını da gündeme getirmekte ve temel ekonomik problemlere farklı bir önem vermiştir. Bu nedenle kurumsal iktisatçılar ekonomik olayları ve fenomenleri yalnızca kaynak dağılımı açısından değil bunun yanı sıra yapısal örgütlenme ile kontrolün neden ve sonuçları açısından da kavramaya çalışmaktadırlar. Kurumsal iktisatçılar, sürekli olarak, hem işlemleri engelleyen veya ustalıklı durumu idare eden geleneksel uygulamaları kötüleyerek hem de el altından ima olunan normatif varsayımlar ortaya sürerek, ekonomi içinde gerçekte ne oluştuğunu anlamının

⁷⁷Kamil Güngör, a. g. e. : (Çevrimiçi) http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf 05. 06. 2010.

lehinde optimal denge çözümlerini belirlemek için yapılan araştırmalardan çekinmişlerdir. Kurumsal iktisatçılar böyle davranırken alternatif bir bilgi külliyatı oluşturmuş; bu arada toplumun problem çözme kapasitesine katkıda bulunarak ve hem mevcut ekonomik düzeni hem de diğer iktisadi düşünce okullarını eleştirerek kendi geleneklerini sürdürmüşlerdir.⁷⁸

1. 1. 4. Post Keynesci İktisat

Post Keynesyen ekonomi, bitmeyen Keynesyen devrimi tamamlamayı amaçlayan heterodoks bir düşünce okuludur. Post Keynesyen ekonomistler, başlıca olarak mikro ekonomik konulardan ziyade makro ekonomik konular üzerinde çalışmışlardır.⁷⁹

Post Keynesyen iktisat, J. M. Keynes'in yazılarının özellikle 1936 yılında yayınlanan istihdam, faiz ve paranın genel teorisinin yeniden yorumlanmasına dayanmaktadır. Post Keynesyenler, Keynes'in yazılarının aslında ortodoks iktisat olarak adlandırılan neoklasik iktisattan kesin bir kopuşu sergilediğine inanmaktadırlar. Post Keynesyenler, ortodoks iktisat okulunun iktisadi analizlerine karşı çıkarken alternatif üretmek için Keynes'in yazılarına dönmekte ve daha gerçekçi firma ve birey davranışları üzerine çalışmaktadırlar. Bu çerçevede tam bilgi, marjinal maliyetlere dayalı fiyatlandırma, rasyonel iktisadi birey ve rasyonel beklentiler gibi varsayımları reddetmektedirler. Belirsizlik konusu da Post Keynesyenlerle ortodoks iktisadın üzerinde anlaşamadıkları bir konu olmuştur.⁸⁰

Post Keynesyen iktisatçıların belirsizlik konusu ile ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamaları rasyonel beklentiler hipotezine yönelik eleştirilerini geliştirdikleri döneme rastlamıştır. Post Keynesyen iktisatçılar ilk defa Muth tarafından ve daha sonra makro iktisadi konulara Lucas tarafından uyarlanan

⁷⁸Warren J. Samuels, a. g. e. : (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/vuralkurumsaliktisat.pdf 05. 06. 2010.

⁷⁹Ethem Esen, "Ortodoks Ekonomiye Alternatif Olarak Tüketici Tercihi Teorisine Post Keynesyen Yaklaşım", Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi'nde Sunulmuş Tebliğ. 17-19 Haziran 2009, Eskişehir.

⁸⁰Fontana Giuseppe And Bill Gerrard, "A Post Keynesian Theory Of Decision Making Under Uncertainty", **Journal Of Economics Psychology**, No: 25: 2004: 620.

Rasyonel Beklentiler Hipotezi ile ilgili 1970’li yıllarda önemli bir çıkışta bulunmamışlardır. Bunun nedenlerinden birisi Post Keynesyenlerin rasyonel beklentiler hipotezini komik bulmaları olmuştur. O yıllarda Keynesyen Belirsizliği kullandılar ancak rasyonel beklentiler hipotezine de ciddi bulmadıkları için cevap verme gereği hissetmemişlerdir. Ancak 1980’li yıllarda rasyonel beklentilerin makro ekonomi içinde güçlü bir yer edinmesi Post Keynesyenleri belirsizlik ve beklentiler hakkında daha derin analizler yapmaya itmiştir.

Önde gelen Post Keynesyen iktisatçılardan Paul Davidson üç tür karar alma durumunun olduğunu belirtmektedir. Bunlar;

Objektif olasılık durumu; burada karar alıcılar geçmiş, gelecek için güvenilir bir rehber olarak kabul ederler.

Subjektif olasılık durumu; içinde bulunulan zamanda gerçekleştirilen tercihlerin gelecekteki sonuçlarıyla ilgili bireylerin zihninde beliren gelecekteki sonuçları yönetir. (Ortodoks iktisat içerisinde belirsizlik konusu beklentilerin oluşumu içinde ele alınmakta ve beklentileri de subjektif ve objektif olasılık olarak açıklamaktadır).

Gerçek belirsizlik durumu; bireyler tercihlerin alındığı zamanla sonuçların gerçekleştiği zaman arasında öngörülemeyen değişimlerin olacağını bilirler ve gelecekteki sonuçlarla ilgili bugünden elde edilen bilgilere güvenmezler ve bundan dolayı gelecekte ilgili olasılık hesaplarına dayalı bilgi yoktur yani gelecek hesap edilemez. Post Keynesyenlerin kabul ettikleri durum da budur. Burada belirsizlikten kastedilen mutlak anlamdaki belirsizliktir.⁸¹

Neoklasik iktisada tepki olarak çıkan Post Keynesci iktisat, para arzının içselliği, yatırım harcamalarının istikrarsızlığı, mali kriz, firmaların fiyatlandırma davranışları, bilgi, belirsizlik ve beklenti konularına getirdikleri açılımlarda odaklanmıştır.

Post Keynescilere göre, kapitalist bir ekonomi eksik rekabet ve oligopolistik bir piyasa yapısına sahiptir. Bu nedenle firmalar, belirsizliğin geçerli olduğu bir ekonomide fiyatlandırma politikalarını bu oligopolistik yapının varlığına göre

⁸¹Suat Yavuz ve Erkan Tokucu, “Post Keynesyen İktisat ve Belirsizlik”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. XI, Sayı: 1, 2006: 150-151.

oluşturmaktadır. Oligopolistik yapıdaki dev şirketler maliyetlerinin üstüne belirli bir kar marjı eklemeyi ve bunu uzun süre devam ettirmeyi başarabilmektedirler. Parasal ücretler ise, büyük ölçüde dışsal, kurumsal faktörler tarafından belirlenir. Post Keynesci iktisatçılar yatırım, tasarruf ve finansal kararların belirlenmesi süreciyle de ilgilenmektedir. Onlara göre kararlar parasal ekonomide belirlenmektedir. Gelecek belirsizdir. Üretim zaman alır ve sermaye stoku kolayuyar değildir. Para kuramının daha az soyut ve mutlaka gerçek dünya ile ilişkili olması gereklidir. Bu nedenle parayı bütün reel işlemler tamamlandıktan sonra sisteme katan Walrascı genel denge analizi ve buna dayalı neoklasik sentez gerçekçi değildir. Post Keynescilere göre, para kuramının sahip olması gereken özellikler;

Sıfır veya önemsiz üretim esnekliği, sıfır veya önemsiz ikame esnekliği ve paranın değişim aracı olmaktan, değer biriktirme aracına dönüştürülmesi yada tam tersi işlemin maliyetinin sıfır yada önemsiz olmasıdır.

Ekonomik büyüme ve gelir dağılımı konuları ile ilgilenen Post Keynesci kuram da her iki konuda da temel belirleyici unsur, neoklasik kuramın temelini oluşturan görelî fiyatlar yerine yatırımlardır. Post Keynesci kuram ekonomiyi tarihsel bir süreç içinde ele alırken, neoklasik kuramın hem genel dengeye, hem de kısmi dengeye dayalı modelleri ile kesin bir tezat oluşturmuştur. Çünkü bu modellerde parametreler değişse bile, talep bir süre sonra yine belirli bir denge düzeyine ulaşmaktadır. Genel denge kuramında kuramsal yapı üzerinde hiç durulmamış olmasını eleştiren Post Keynesci kuramda ekonomik politik kuramların ekonomik olaylar üzerinde büyük önemi vardır.⁸²

1. 1. 5. Avusturya İktisat Okulu

Avusturya İktisat Okulu, Carl Menger'in 1871 yılında yayınlanan Ekonomi Biliminin Temelleri isimli kitabı ile doğmuştur. Bu eseri ile Menger, Viyana Üniversitesi'nde öğretim üyesi olmuş, bir süre sonra aynı üniversitede profesörlüğe atanmıştır. Daha sonra Menger'in öğrencisi olmamakla birlikte iki genç iktisatçı olan

⁸²Hasan İslatince "İktisatta Denge ve Dengesizlik Kavramlarına Yönelik Kuramsal Tartışmalar", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 19, Aralık 2007: 213.

Böhm Bawerk ve Friedrich Von Wieser, Menger'in fikirlerinin savunucusu olmuşlardır.⁸³

1923, 1930 ve 1940'larda Ludwig Von Mises ve Friedrich A. Hayek sosyalizm etkisindeki konjonktür hareketleri ve ekonomik hesapların imkansızlığı üzerine yaptıkları çalışmalarıyla Avusturya geleneğini sürdürmüşlerdir. Avusturya analizleri 50'ler ve 60'larda ekonominin gözünden düşmüştür, fakat Hayek'in 1974'te ekonomi dalında Nobel Ödülü alması, Mises'in fikirlerinin kendi öğrencileri ve yakın takipçileri tarafından yayılmasıyla birlikte yeniden canlanmıştır.

Avusturya ekonomisinin en önemli temel taşları metodolojik bireycilik, metodolojik sübjektivizm ve süregelen durumlara karşı süreçler üzerindeki vurgudur.⁸⁴

Metodolojik Bireycilik: Ekonominin izahı yapılırken, bireyin hareketleri ve kolektif grupların bireyden bağımsız hareket edemeyecekleri göz önünde bulundurulmalıdır.⁸⁵

Avusturyalı ekonomistlere göre; insanların karşılaştığı en önemli ekonomik problem, kendi planlarını diğer insanların planlarıyla nasıl koordine edebileceğidir. Kişinin belirsizlik içindeki bu bireysel planları Avusturyalılara göre en temel ekonomik problemdir.⁸⁶

Metodolojik Sübjektiflik: Ekonominin izahında, edinilmiş ve edinilecek bilgilerle, dış gelişmeler ve özellikle istendik davranışlar sonucunda oluşan beklentilerle belirlenen karar ve seçimler göz önünde bulundurulmalıdır.⁸⁷ Avusturya Okulu sübjektivizmi, iktisadın, her şey den önce, nesneler ve objektif büyüklükler arasındaki ilişkilerle değil; insanların nesnelerle, insanların insanlarla giriştikleri

⁸³ Coşkun Can Aktan, **Politik İktisat**, İzmir, Anadolu Matbaası, 2000: 34.

⁸⁴ Deborah L. Walker, "Austrian Economics" in: **Economic System and Economic Thought**, pp. 105-109, Çev: İrfan Kapalı, (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/avusturya/kalpali-avusturya-ekonomisi.pdf> 05. 06. 2010.

⁸⁵ Fritz Machlup, "Austrian Economics" in: **The McGraw Hill Encyclopedia of Economics**, 2 nd ed. London: McGraw Hill Co. 1994, s: 42-47, Çev: İrfan Kapalı, (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/avusturya/kalpali-avusturya-iktisat.pdf> 05. 06. 2010.

⁸⁶ Walker, **a. g. e.** : 105-109.

⁸⁷ Machlup, **a. g. e.** : 42-47.

ilişkilerle, insanların seçim/tercihte bulunmasına yol açan düşünceleriyle ilgilenmesi gerektiğini öne sürer.⁸⁸

Süregelen Durumlara Karşı Süreçler: Bireyin faaliyeti zamanla oluşmaktadır. Kişi istediği bir süregelime karar verir, onu devam ettirmek için bir yol seçer ve sonra davranışta bulunmaktadır. Bütün bireyler, özellikle diğer bireylerin plan ve davranışlarına ilişkin belirsizlik nedeniyle istedikleri süregelime ulaşmayı bazen başaramamaktadırlar. Bir kişinin davranışı diğerinin davranışına müdahale edilebilir. Herhangi bir davranışın gerçek sonuçları ancak davranışta bulunulduktan sonra bilinebilir. Bu, kişilerin planlarına diğerlerinin planlarına ilişkin beklentileri eklemedikleri anlamına gelmemektedir. Aynı anda uygulanan çok sayıda planın tam sonucu önceden tahmin edilememektedir. Örneğin; bir üretici sadece piyasaya yeni rakipleri girdiğinde, ürününü piyasaya sunarken hangi fiyatın en büyük talebi getireceğini tahmin edilebilmektedir.

Bir ürünü piyasaya sunmak daima bir deneme yanılma olmuştur (Günden güne kazanılan yeni bilgileri yansıtmak için kişinin planlarındaki sonsuz değişim süreci). Avusturya ekonomistleri; bütün maliyetleri ve faydaları subjektif açıdan düşündüğü için ölçülememiştir ve hangi davranışın etkili veya etkisiz olduğuna sadece birey karar vermiştir. Süregelimi elde etmek için uygulanan davranış sürecinde birey neyin daha iyi işlediğinin farkına varacağını, iyi işleyen bir şey bir dahaki sefere işlemeyebilir. Ancak kişi bunu davranışta bulunmadan bilememiştir. Denge durumu kavramı bazen ekonomik etkinin özü olarak görülmektedir: Arz talebe eşit ve böylece mallarda ne fazlalık ne de kıtlık olmaması durumudur. Bu durum pazar girişimcilerinin denge değerinin nerede olduğunu ve bu değer değiştilerilemeyeceğini bildiğini varsayar. Ayrıca, asıl dengeyi değiştirecek olan öğrenme ve beklentileri değiştirme sürecine denge değişimi adı verilir. Avusturya ekonomistine göre etkinlik; süregelen davranışlarda görülmeyen davranış içerisinde tanımlanır. Etkinlik; bireyin amaçlarını gerçekleştirmesidir. Avusturya ekonomisti bireyin dışında bir etkidenden bahsetmemektedir.⁸⁹

⁸⁸ O'Driscoll ve M. J. Rizzo "The Economics of Time and Ignorance", Oxford, 1985: 15.

⁸⁹ Walker, a. g. e. : 105-109.

Metodolojik ilkeler, Avusturya Okulu'nun hakim iktisat yaklaşımı neoklasik iktisadın hem mikro iktisat hem de makro iktisat ayağına yönelttiği eleştirilerin çıkış noktalarıdır. Neoklasik iktisadın soyut denge kavram üzerinde odaklaması, analizinde zaman ve belirsizliğin, girişimcinin olmaması ve gerçekten uzak tam rekabet şartlarına dayanması gibi Avusturya Okulu eleştirilerinin büyük ölçüde taraftar topladığını, aralarında farklar olmak üzere benzer eleştirilerin Post Keynesci ve Kurumcu iktisat okullarınca da öne sürüldüğünü söylenmektedir. Bu anlamda neoklasik iktisadın 2000'li yıllardaki yenilenme sürecinde Avusturya Okulu eleştirilerinin de pay alacaktır.⁹⁰

1. 1. 6. Kamu Tercihi Okulu

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan gelişmelerden biri de Kamu Tercihi veya (Toplumsal Seçim) Teorisi (Theory of Public Choice) olarak bilinen teoridir. Bu teorinin gelişimi İkinci Dünya Savaşından sonra kamu kesiminin hızlı bir şekilde büyümesi ile birlikte olmuştur. Bu büyüme hem kamu harcamalarında hem de kamu gelirlerinde kendini göstermiştir. Mesela ABD'de 1946-1974 yılları arasında kamu harcamaları/GSMH %13'ten %22'ye devlet gelirleri ise %28'den %40'a yükselmiştir. Benzer gelişmeler Avrupa ülkelerinde de görülmeye başlanmıştır.⁹¹

Kamu Tercihi Teorisi, kamunun ekonomide üslendiği rol ve faaliyetlerin sınırlarına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Kamu Tercihi yaklaşımı politikacılar seçmenler, siyasi partiler ve çıkar grupları arasındaki ilişkileri politik karar alma sürecindeki davranışlarıyla birlikte iktisat, politika, hukuk, sosyoloji bilimi çerçevesinde inceleyen teorik bir yaklaşımdır. Kamu Tercihi yaklaşımının temelinde bireylerin politik süreç içerisinde kendi kişisel çıkarlarını, refahlarını maksimize edecekleri varsayımı yatmaktadır. Bu gruplar kendi çıkarları peşindedirler.⁹²

⁹⁰Turan Yay, "Avusturya İktisat Okulunun Tarihi Gelişimi ve Metodolojisi", **Piyasa Dergisi**, No: 11, 2004: 29.

⁹¹Savaş, **a. g. e.** : 15.

⁹²Aytaç Eker, vd. , **Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)**, Ankara, Takav Yayıncılık, 1994: 32.

Kamu tercihi, kolektif veya piyasa dışı karar vermek için, iktisatçının araç ve metotlarını bir genişletme uygulamasından ortaya çıkan politika konusunda bir perspektiftir.⁹³

Ekonomik politikanın pozitif analizini şekillendiren ve etkileyen eski ve yerleşik bir gelenek, Buchanan, Tullock ve Olson'a kadar geri giden Kamu Tercihi Okulu'dur. Mueller'e göre, kamu tercihinin ayrı bir araştırma alanı olarak gelişmesi iktisatta ortaya çıkan gereksinimlere ve sorunlara bir tepki niteliğinde olmuştur. A. Bergson'un 1938 makalesi ile başlayan K. J. Arrow'un 1951 tarihli kitabı ile canlanan büyük literatür, sosyal refah veya tercih fonksiyonların niteliklerine yönelik araştırmalar ile gelişmiştir.

Kamu tercihinde sosyal tercih fonksiyonlarına yönelik araştırmalar, bireysel tercihlerin bir sosyal refah fonksiyonunu maksimize edecek veya normatif kriterler kümesini tatmin edecek şekilde bir araya getirilmesi; başka bir deyişle tek tek seçmenlerin problemleri veri iken, hangi sosyal durumun seçilmesi problemi üzerine yoğunlaşmaktadır. Optimal bütüncülleştirme yöntemlerine ilişkin araştırmalar, oylama merkezleri yoluyla tercihlerin fiili bütüncülleştirme süreçlerinin niteliklerine, yani veri bir tercihler kümesi için, hangi sonucun seçileceği sorusuna ilgi yaratmıştır. Sosyal refah fonksiyonunun niteliklerine ilişkin çalışmalar normatif kamu tercihinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

İktisat alanında kamu tercihine duyulan ilgiyi güçlendiren ikinci gelişme, yine 1940'lı ve 1950'li yıllarda yapılan araştırmalarda köklerini bulan piyasa başarısızlıkları üzerine çalışmalardır. Bu çalışmalarda, kamu malları, dışsallıklar ve ölçek ekonomilerinin varlığının, etkin kaynak dağılımı için gerekli koşulların nasıl sağlanacağı üzerinde durulmaktadır.⁹⁴

Kamu tercihi, piyasa dışı karar alma mekanizmasının ekonomik analizi veya basitçe ekonomi biliminin politika bilimine uygulanması olarak tanımlanabilir. Politika biliminin konuları olan devlet teorisi, oylama kuralları, seçmenlerin davranışı, parti politikaları, bürokrasi aynı zamanda kamu tercihinin de konusunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte metodoloji de aynıdır. Kamu tercihi teorisine göre

⁹³James Buchanan, **The Public Choice Perspective, Liberty, Market and State Political Economy in the 1980's**, Harvester Press, 1986.

⁹⁴Funda Telatar, **a. g. e.** : 205-206.

birey her kim olursa olsun; seçmen, politikacı veya bürokrat olarak göstereceği temel davranış, bencil rasyonellik ve faydasını maksimize etmektir.⁹⁵

Kamu tercihi teorisi, kamu ekonomisinde karar alma mekanizmasının analizini yaparken başlıca şu ilke veya varsayımlardan yola çıkılmaktadır.

Metodolojik Bireysellik: Toplumda bütün ekonomik ve sosyal kararlar birey tercihlerine göre belirlenir. Kamu kurumları, kamu teşebbüsleri, kısaca devleti oluşturan organların kararları temelde birey tercihlerinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu tercihi teorisi politikanın ekonomik analizini yaparken bu ilkeden hareketle kamu ekonomisinde alınan kararların özel ekonomide olduğu gibi tamamen birey tercihlerine dayalı olarak gerçekleştiğini varsayar. J. M. Buchanan bu varsayımı şu şekilde açıklamaktadır. Kamu tercihi teorisi, ekonomi teorisi gibi metodolojik olarak bireycidir. Temel birimler; partiler, devletler veya uluslar gibi organik birimler değil; seçimde bulunan çeşitli eylem ve davranış motiflerine sahip olan kişilerdir. Bu açıklama çerçevesinde kamu tercihi esasen politikanın bir bireyci teorisi adını almaktadır.

Rasyonalite ve Maximand İlkesi: Kamu teorisine göre bireyler rasyonel ve tutarlı tercihlere sahiptirler. Birey kamu ekonomisinde karar alma sürecinde, özel ekonomideki (piyasa ekonomisinde) davranış motivasyonunun bir benzerini rasyonel seçimler yaparak gösterir. Bireyler rasyonel olmaları sonucu faydalarını maksimize edecek şekilde tercihlerde bulunurlar. Kısaca özel ekonomide gibi kamu ekonomisinde de homo economicus yani özel çıkarlar maksimizasyonu ilkesi geçerlidir. Bu açıdan kamu tercihi teorisi kamu ekonomisinde temel amacın kamu çıkarı veya toplumsal çıkarı maksimize etmek olduğu düşüncesini red etmiştir.

Özel ekonomide tüketici fayda maksimizasyonu, üretici de kar maksimizasyonu peşinde koşmaktadır. Kamu ekonomisinde karar alma sürecinde seçmenler kendilerine en fazla ekonomik hizmeti sunacak olan siyasal parti için oylamada bulunurken, siyasal partilerde kendilerine en çok oyu kazandıracak ve

⁹⁵Dennis C. Mueller, “Kamu Tercihi Teorisi”, Çev: Nurlane Ahundzade, Geray Musayev, (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/mueller-geray-kamu_tercihi.htm 05.06.2010.

böylece yeniden seçilmeyi garanti edecek ekonomik programı sunmaya özen gösterirler. Yani politik karar alma sürecinde, seçmenler kamusal mallardan sağlanacak faydayı, politikacılar da politik kararlarını maksimum düzeye çıkarmaya gayret etmişlerdir. Politik sahnede rol alan bürokratlar ise bütçe maksimizasyonunu sağlayarak, büronun hacmini genişletmek ve bu suretle maaş ve yan gelirlerini prestijlerini ve siyasal iktidara bilgi sunmadaki tekелci konumlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Baskı ve çıkar grupları da karar almada lobicilik yaparak kararların kendi lehine olacak şekilde çıkması için çaba göstermişlerdir. Bir başka deyişle; baskı grupları, siyasal iktidarı ve bürokrasiyi çeşitli yollardan etkileyerek çıkar sağlamaya yada kamu tercihi literatüründe yer alan terminoloji ile ifade edecek olursak rant kollamaya çaba göstermişlerdir.

Kısacası özel tercihlerde olduğu gibi, toplumsal tercihlerde de özel çıkar aksiyomu geçerlidir. Kamu tercihi literatüründe bu, homo economicus motifiyle siyasal karar alma sürecinde rol alan aktörlerin çıkarlarını maksimize etmeye çalışmaları; yani

- Seçmenlerin fayda maksimizasyonu
- Siyasal partilerin oy maksimizasyonu
- Bürokrasinin bütçe maksimizasyonu
- Çıkar ve baskı gruplarının rant maksimizasyonu, peşinde koşmaları maximand

ilkesi olarak adlandırılmaktadır.

Politik Mübadele (Catallaaxy) İlkesi: Kamu tercihi teorisinde, siyasal karar alma mekanizmasının esasen politik süreçte rol alan kimseler arasındaki bir politik mübadele olduğu görüşü hakimdir. Piyasa ekonomisinde karar alma sürecinde alıcılar ve satıcılar arasındaki piyasa mübadelesine benzer bir şekilde kamu ekonomisinde toplumsal istek oluşumunda bir politik mübadele söz konusudur. J. M. Buchanan bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Gerek piyasalarda ve gerekse politikada bireylerine ekonomik çıkarlarını pozitif değerdeki malların seçimi oluşturur. Fakat piyasalar esasen mübadele kurumlarıdır; bireyler piyasaya bir malı diğer bir mal ile mübadele etmek amacıyla girerler. Politika da bireyler arasındaki karmaşık bir mübadele yapısıdır ve bu yapı içerisinde etkin bir şekilde sağlayamadıkları bazı özel amaçlarını kolektif olarak

sağlamaya çalışırlar. Bireysel çıkarların mevcut olmaması halinde başka da çıkar söz konusu değildir. Piyasa da bireyler elmalarla portakalları mübadele ederler; politikada ise bireyler tüm kolektif ihtiyaçlarını tatmine yarayacak mal ve hizmetler ile bunların maliyetlerine yapacakları katkı arasında bir mübadele de bulunurlar.

Buchanan'nın bireysel çıkarların mümkün olmaması halinde başka bir çıkar söz konusu olmamıştır, düşüncesi politik mübadelenin homo economicus varsayımı ile birlikte işlendiği göstermiştir. Kamu tercihinde politikanın da bir mübadele olduğu görüşüne de catallaxy denmiştir.⁹⁶

Modern kamu tercihi kuramının bu iki kanadı karşılıklı olarak tutarsız değildir. Politika ve politik yöntemler bir mübadele paradigmasında nihayetinde modellenseler dahi, basit ve doğrudan gözlemler politikacı ve bürokratların iç içe birleşenler olduklarını göstermiştir. Bu kişiler ekonomistlerin çalıştığı kimselerden pek de farklı davranmamışlardır. Modern politikanın kurumsal ortamdaki göstergelerinden gelen çalışmaların pozitif analizleriyle yola çıkılarak bu basit noktanın tanısının yapılması; anayasal reform tartışmalarından önce gelmesi muhtemel, daha kapsamlı karşılaştırmalı çözümleme ve analizleri inceleyen girdiler açısından oldukça önemlidir, elzemdir. Olayın özü, bürokrasinin ve kuralların, modern kuralların, modern kuramlarının anlayışları yüzünden, yeni kurumsal sınırlamalar için gittikçe artan bir bilinç, duyarlılık ihtiyacı hasıl olmuştur.⁹⁷

1. 1. 7. Feminist İktisat

İktisatta kadın bakış açısını da içerecek bir yaklaşım arandığında bu arayışın cevabının niçin mevcut ve özellikle (egemen) ana akım iktisadın içerisinde bulunmadığı sorusunun da cevabı olacaktır.

⁹⁶Aktan, a. g. e. : 46.

⁹⁷Şaban Ertekin, “Kamu Tercihi Perspektifi”, (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar1/ertekin-buchanan-kamutercihi-perspektifi.pdf 07. 06. 2010.

Feminist iktisatta amaç, ekonomide kadını değil, kadın bakış açısını da içerecek biçimde ekonomiyi incelemektir. Şöyle ki iktisat yazının da ki mevcut yaklaşımlar ve özellikle de egemenliğini ana akım nitelemesiyle ilan etmiş olan, bu bağlamda da iktisat disiplinin adeta sınırlarını tanımlayan neoklasik iktisat, eril toplumsal cinsiyetçi bir bakışla kadını ve kadın deneyimlerini disiplinin sınırları, marjları dışına itmektedir. İşte feminist iktisadın hedefi, bu sınırların ardındaki ideolojiyi (yapısızlaştırarak) açığa çıkarmak ve iktisadi bu sınırlarından kurtararak marj dışındakiler- marj içindekiler ayrımını anlamsız kılmaktır.

Feminist iktisatçıların eleştiri oklarını neoklasik iktisada odaklamalarının nedeni, bu yaklaşımın iktisat disipliniinde egemen görüş haline gelmesi ve diğer yaklaşımları ikincileştirerek, disiplinin marjları dışına itmesidir. Kadın bakışı ve dolayısıyla feminizm öncelikle egemenlik ilişkilerine bir başkaldırıdır. Zira egemenlik, ataerkil bir anlayışı imlemektedir. Feminist iktisadın, neoklasik iktisadi oklarının yöneleceği hedef tahtasına oturmasının ardındaki neden, öncelikle neoklasik iktisat yaklaşımının egemenliğine payandalık eden bu ataerkil anlayışların kurguladığı sınırları deşifre etmeyi ve kırmayı amaçlamasıdır. Neoklasik iktisatçıları ise, feminist iktisatçıların neoklasik iktisadın disipline egemenliğinin ardında, ataerkil ve toplumsal cinsiyetçi ideolojilerin yattığı şeklindeki argümanlarına, yine neoklasik iktisadın piyasa temelli anlayışları çerçevesinde karşı çıkmaktadırlar.

Feminist iktisatçıları, egemen (neoklasik) yaklaşımın, iktisadi (yöntem, kapsam, model ve hatta eğitimiyle) tanımlayan betimlemelerin sınırlarının ortaya konulması halinde, bu sınırları belirleyen ideolojinin temellendirdiği egemenlik ilişkilerinin de nedensellik bazında açığa çıkarılabileceği; böylece de söz konusu sınırların kırılabilceği görüşünden hareketle, neoklasik iktisat üzerine odaklanmaktadırlar. Bu nedenle de, feminist iktisadın hareket noktasını, yerleşik iktisadın köklü eleştirisinin yapılması oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, kadın bakış açısını da içerecek bir iktisat anlayışını arayış sürecindeki çabaların ürünü olarak ortaya çıkan feminist iktisat, iktisat yazınında yer alan mevcut yaklaşımların (ve özellikle egemen konumdaki neoklasik iktisat

yaklaşımının), eril bir toplumsal cinsiyetçi anlayışla yapılandırıldıklarını serimlerken, bu yapılandırmada belirleyici rol oynayan arka planını da ortaya çıkarmaktadır.⁹⁸

Feminist iktisat bilim dünyasında kabul edilmeye çalışılan bir yaklaşımdır. Neoklasik iktisada eleştirisi sebebiyle heterodoks iktisat okulu içerisine dahil edilmekte ve bu kavram adı altında anlatılmaya çalışılmaktadır. Aşağıda feminizm kavramına değinildikten sonra, ilerleyen bölümlerde feminist iktisat kavramı ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1. 2. FEMİNİST İKTİSAT VE POSTMODERNİZM

Feminist iktisat ve postmodernizm arasındaki ilişki irdelenmeden önce iktisat biliminin postmodernite olan ilişkisi anlatılmaya çalışılacaktır.

1. 2. 1. İktisatta Postmodernist Esintiler

İktisatta postmodernist yaklaşımlar, bilim felsefesinde son yıllarda (özellikle son 30 yıldır) bilimsel faaliyetlerin anlam ve içeriğine ilişkin tartışmaların, bir başka deyişle, neyin bilim olduğuna ilişkin görüşlerin ciddi bir boyutta tartışmaya açılmasının iktisattaki uzanımları olarak görülebilir.

Postmodernist bakışın iktisattaki yansımaları, uzanımları iktisat yazın ve eğitimde egemenliğini artırarak sürdüren ana akım diye nitelediğimiz, büyük ölçüde pozitivist yöntembilim anlayışını benimseyen egemen (neoklasik) iktisadın paradigmalar dayanaklarının yapısızlaştırma tekniği ile irdelenmesi, yorumlanması bu bağlamda geliştirilen eleştiri paradigmalarına ilişkin literatürde izlenmektedir. Postmodernizm, modernizmin sınırlarının ortaya konuluşu olarak dillendirildiğinde ve sınırların da –modern bilim anlayışıyla bilim ve bilim olmayanı ayırma (demarcation problem) bağlamında- epistemolojik temele dayandığı ortaya konulduğunda ve bu ayrımın da pozitivist bilim felsefesinin egemenliğine işaret ettiği anlaşıldığında; egemenlik ve sınırlandırmalara bir başkaldırı olarak da

⁹⁸Ufuk Serdaroğlu, **Feminist İktisat'ın Bakışı (Postmodernist Mi?)**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999: 4.

algılanan postmodernizmin iktisattaki yansımalarının, iktisatta egemen anlayışı imleyen ve pozitivist yöntembilim araçlarını yücelten ana akım iktisatın (özellikle neoklasik iktisat) bu egemenliğinin ardındaki dayanakları açığa çıkararak sınırlarını ortaya koyma çabalarını betimleyen yorumsamacı; söylemsel iktisat tartışmaları ve yapı- bozumculuğun iktisada uygulanmasına ilişkin literatürde izlenmesinin nedeni de algılanabilecektir. İktisat postmodernist bir perspektifle yaklaşımın örneklerini oluşturan Mccloskey'in "The Rhetoric Of Economics" (1985) kitabında, Mccloskey, Klamer, Solow'un kendi yazılarının da yer aldığı "The Consequences Of Economic Rhetoric" (1988) ve Samuels'in girişinde iktisatta söylem çözümlemesinin rolüne işaret ettiği "Economics As Discourse" başlık derlemeler ile "Postmodernism, Economics And Canon Creation" başlıklı sempozyumda sunulan bildirilerde, modernizmin sorunsalı olmayan bu nedenle ele alınmayan, ama buna karşın postmodernist bakışta son derece önemli olan iktisadın söylemine dikkat çekilmiştir. Bu çalışmalarda, iktisadın mutlak doğru iddiaları, bu iddiaları oluşturma yöntemiyle ilişkin tartışmalar bir yanına bırakılarak çoğulcu söylem, metaforlar ve ikna yöntemleri (stratejileri) üzerinde durulması savunulurken; iktisat, belirsizliğin metaforlarını da içeren söylem biçimlerinin bir koleksiyonu; farklı kuramlara göre metaforlar aracılığı ile toplumsal olarak yapılandırılan bir suni yapı, olarak betimlenmiştir. Bu betimleme ile sadece iletişim ve öğretim, açısından değil, aynı zamanda kuramların bilimsel (cognitive) içeriğinin oluşturulmasında da metaforların rolü vurgulanmıştır. Yapıbozum uygulaması ile de, iktisat- dil- iktisadi düşünce tarihi arasındaki ilişkiler, iktisatçıların ne yaptıkları ve niçin yaptıkları sorularına cevap aranmıştır, iktisada egemen bazı temel kavram (kıtlık, denge, bencillik, rekabet gibi) ve yöntemleri temelsizleştirip, tartışma platformuna taşınmıştır. Söylem kuramlarından birisi olarak yorumsama ile iktisadın ve iktisat tarihinin keşfedilmeyip üretildiği ve bu bağlamda iktisat araştırmaların süreç, sonuç ve önermelerinin de iddiaların aksine tarafsız ve değer yargılarından bağımsız olmadığı; algı ve yorumlardan bağımsız toplumsal ve iktisadi gerçeklerden söz edilemeyeceği savları ile modernist olarak nitelenen egemen (anaakım) iktisadın paradigmatal temellerinin dayanakları olan nesnellik, rasyonalite, evrensellik iddiaları sorgulanmıştır.

Kısaca iktisada postmodernist bakış, iktisadın epistemolojisinin (kural koyucu-prescriptivist) sınırlarını hedef almaktadır. Bir başka ifadeyle, iktisada egemen olan modernist bilim anlayışınca benimsenen yöntembilimsel tercihlerine, bu çerçevede oluşturulan modellerinin içeriğinin ve pedagojik sonuçlarının seçenezsizlik hapsine alınışına yönelik başkaldırının öyküsünü serimlemektedir.⁹⁹

1. 2. 2. Feminist İktisat İle Postmodernizmin Buluşması

Feminist iktisat, iktisadın erkek yanlı başka bir ifadeyle eril bir toplumsal cinsiyetçi anlayışla yapılandırılmasını, modernist felsefenin düalist sınırlandırmaları üzerine temellenen modernist sınırlandırmaları üzerine temellenen modernist bilim anlayışına bağlamaktadır ve bu bakış açısından dolayı feminist iktisat postmodernisttir denebilir. Postmodernizm, modern bilim anlayışının sınırlarının oraya konulması olarak kabul edilirse, bu sınırlara bir başkaldırı olan feminist iktisat, postmodernist bir bakışa sahiptir.¹⁰⁰

Feminist iktisat kendisini, iktisat- toplumsal cinsiyet ve bilimin kesişim noktalarının keşfi çabalarının ürünü olarak sunan feminist iktisat, bunların kesişim noktalarını modernist felsefenin (Descartesci) ikiciliklerinin tanımladığını serilmemektedir. Feminist iktisatçılar, modernist bilim anlayışının oluşumundaki eril formların, modern bilim tanımı içerisinde telakki edilen çağdaş iktisadın ayrımcı (sınıfsal, ırkçı, emperyalist ve özellikle toplumsal cinsiyetçi) tanımına da damgasını vurduğunu ifade etmektedirler. Modernist bilim felsefesinin (ve dolayısıyla iktisatta genel kabul gören pozitivist yöntembilim anlayışının) tanımladığı çağdaş iktisadın evrensellik, rasyonellik, genellik, nesnellik temelindeki iddialarına rağmen; feminist iktisatçılar, özellikle anaakım konumuna yerleşmiş olan neoklasik iktisadın, bu iddialarının aksine yöntemi, konusu, modelleri ve hatta eğitimi ile ne denli yanlı olduğunu serilmeyerek, sadece belirli bir kesimin (batılı, beyaz, burjuva erkeklerin)

⁹⁹Serdaroğlu, **a. g. e.** : 1999: 53.

¹⁰⁰Eroğlu ve İşler, **a. g. e.** : 82.

deneyim ve bakışlarını yansıttığını ve bu bağlamda da kısmi ve durum odaklı olduğunu ortaya koymaktadırlar.¹⁰¹

Strassmann'a göre (1995), bilginin kaynağına ilişkin tercihler, kişilerin konumlarınca (cins, ırk, etnik, sınıf, milliyet, kültür, vd.) belirlenen değer yargılarına dayanmıştır; ve bu bağlamda, iktisadi bilgi de, onu üretenlerin yaşam ve deneyimlerinden bağımsız olmadığı için, durum odaklı ve kısmi olmuştur. Bu durumda da bilgi ile güç arasındaki ilişki gözden kaçmıştır. Anaakım akademik ve profesyonel iktisat disiplinin – özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'daki pratiği ile- ayrımcı bir biçimde beyaz, burjuva, batılı erkeğin yanlı kavramlarını değerli hale getirmesi, bu güç- bilgi ilişkisinden ayrı tutulmamıştır. Yapılan bu tespit, postmodernist esintiler taşımaktadır.¹⁰²

1. 3. FEMİNİST AKIMIN İKTİSADİ HAYATA KATKILARI

Feminist iktisat bilim- toplumsal cinsiyet ve iktisadın kesişim noktaları şu argümanlara dayanmaktadır: Geleneksel epistemolojiler, bilimsel bilgi ve toplumsal cinsiyet kavramlarının içerimleri bağlamındaki kadına özgürlükler tanımlamaları ile kadınları bir bilen özne olarak kabul etmemektedirler. Genel kabul gören biçimiyle pozitivist bir disiplin olarak nitelenebilecek olan iktisat, kendinden menkul nesnellik ve soyut evrensellik iddiaları temelinde, varsayımlarının sunumu ve modelleştirmede sofistike matematik, mantık ve ekonometri teknikleri kullanmakta, soyut ve üst düzeyde formalize edilmiş analizler, ispatlarındaki mantıksal saflık ve içerikten bağımsız genelleştirmeleri ile bilimselliğini kanıtlamaktadır. Böylece iktisat disiplininde genel kabul gören bilim anlayışı (feminist postmodernistlerin yapısızlaştırılarak deşifre ettikleri) ikici- asimetric sınıflandırma temelinde erkeğe özgü kılınan bilim ve araçları (örneğin, bilimsel bilgi) ile örtüşmektedir. Bunun sonucu olarak da kadına özgürlükler temelinde dişil olarak tanımlanan, kişisel deneyimleri çoğulcu bir biçimde içeren, yöntemsel sınırlarını en az nicel araştırmalardaki matematik ve ekonometri kadar değerli bulan bir anlayışla üretilen

¹⁰¹Serdaroğlu, a. g. e. : 1999: 106.

¹⁰²Eroğlu ve İşler, a. g. e. : 82.

bilgi ve bu tür bilgileri de içermeyecek bir anlayışla yapılan (ve yapılacak olan) iktisat çalışmaları yeterince bilimsel kabul edilmemiştir.¹⁰³

Feminist iktisadın eleştiri paradigmalarını temellendiren sorular, gelişim sürecine ve hedeflere ulaşmada önerilen araçlara ilişkin nüanslara rağmen, feminist iktisatçıların ve dolayısıyla feminist iktisadın da postmodernist iktisat gibi daha ziyade epistemoloji- yöntembilim üzerine odaklandığını göstermiştir. Yöntem(bilim)e ilişkin tartışmalar, iktisadın içeriğine (konusuna, alanına) ilişkin tartışmalar, sınırlandırmaların da mercek altın alınmasına zemin hazırlamıştır. Bunun sonucunda da feminist iktisat, iktisat literatüründe tali olarak nitelenen (eviçi üretim, aile, çocuk bakımı, yoksulluk- kadın ilişkisi, ihtiyaçların temini) konuların önemini göz önüne sererken; modelleştirme de yöntemsel anlayışlar temelindeki insan davranışlarına ilişkin varsayımları yapısızlaştırarak, mevcut (egemen) sınırlandırmaların aşılması ve iktisatta egemen yaklaşımlarla uyumlu bir pedagojik yöntem sergileyen yanlı iktisat eğitiminin de revize edilmesi gereğini ortaya koymuştur. Feminist iktisatçılar da feminist iktisat yazını oluşturarak (gerek iktisat disiplininin yanlılığını serilmeyen, gerekse kadın bakış açısını da içerebilecek iktisat yaklaşımlarıyla üretilen alternatifleri örnekleyen) çalışmaların genellikle söz edilen dört nokta (yöntem, konu, model, eğitim) üzerinde yoğunlaşmasını aşağıdaki biçimde gerekçelendirmişlerdir.¹⁰⁴

İktisadın Yöntemi;

Feminist iktisatçılar, iktisadi bilginin yeniden üretildiği ve kavramsal temellerinin toplumsal cinsiyetçi bir yanlılığı yansıttığını; bu nedenle de feminist iktisadın, bilim- toplumsal cinsiyet- iktisadın kesişim noktalarının ortaya konma çabalarının bir ürünü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak Harding (1987) farklı bir feminist araştırma metodunun olup olmadığının açık olmadığını iddia etmesine rağmen, feminist araştırma, kadınların sorunlarına cevap araştırdığı için farklı olmuştur. Çünkü onlar kadınlara ve kadınların ekonomik durumlarına dikkat çekmiştir. Feminist iktisatçıların çalışmak için tercih ettikleri ekonomik problemler

¹⁰³Serdaroğlu, a. g. e. : 84.

¹⁰⁴Serdaroğlu, a. g. e. :1999: 85.

genellikle ana akım ekonomistlerin odaklandıklarından farklı olmuştur. Feminist iktisatçılar farklı sorular sormuşlardır. Onlar hem ekonominin kadınları nasıl etkilediği ve hem de kadınların ekonomiyi nasıl etkilediği ile ilgilidirler.

Feminist iktisatçılar herhangi bir metindeki yapısal içeriği (ardındaki gizli sembolik- toplumsal anlamları) açığa çıkarabilmek için öncelikle bilimi sonra da temel kavram ve tanımlarıyla iktisadi bir metin gibi ele alarak yapısızlaştırmakta ve onları biçimlendiren modernist felsefenin ikiciliklerini deşifre etmektedirler. Yapısızlaştırma sonucunda toplumsal cinsiyet ile bazı özelliklerin nasıl mecazi olarak ilişkilendirildiği; dolayısıyla kadın bakış açısının nasıl iktisadın konusu dışına itildiğini göstermektedirler.

Ferber ve Nelson, sezgiyi de içeren diyalektik akıl yürütme gibi daha önceleri reddedilen yöntemlerin, kötü ya da yeterince etkin olmamaları nedeniyle değil, dışıl olarak algıladıkları için reddedildiklerini belirtmekte ve bilginin kaynağına ilişkin tercihlerin, kişilerin –cins, ırk, etnik, sınıf, milliyet, kültür vd. - konumlarınca belirlenen değer yargılarına dayandığını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda iktisadi bilgi de, onu üretenlerin yaşam ve deneyimlerinden bağımsız olmadığı için durum odaklı ve görelidir. Bu nedenle farklı bilme biçimlerinin, insan bilgisi kapsamına hiçbir hiyerarşik sınırlamaya tabi tutulmadan dahil edilmesi gerekir, şeklinde ifade etmişlerdir.

İktisadi bilgi, bilgiyi üretenlerin yaşam ve deneyimleriyle ilgili olup olmadığı göreceli bir durumdur. Bu nedenle farklı bilme biçimleri, insan bilgisine dahil edilmeli; metaforik, hikayeli ve retorik anlatılar da önemsenmelidir. İnsani değerlere dikkat etmeyen bilimsel süreç acımasız sonuçlara hizmet edebilir. Doğruluk hatırına bütün kapsayıcılıktan vazgeçme düşünceleri daha yetersiz sonuçlar çıkmasına yol açar. Diğer taraftan hem eril hem dışıl tanımlanmış pozitif nitelikler daha kusursuz bir bilim uygulaması imkanı sağlar. Çalışmak için çok çeşitli araçların kullanılması ve daha geniş alanlardaki ekonomik faaliyetlerin öğretilmesi hem erkek hem de kadın uygulamacılar için ekonomiyi daha verimli bir disiplin yapabilir.¹⁰⁵

¹⁰⁵Eroğlu ve İşler, **a. g. e.** : 93.

İktisadın Konusu;

Farklı yaklaşımlar göz önüne alındığında, iktisadın belirgin (kesin) bir tanımından, çerçeveli bir kapsamından söz etmek, konusunu –kesin sınırlarla- belirlemek kolay değildir. Bir başka deyişle farklı yaklaşımlara göre iktisadın inceleme alanı ve vurguları da farklılaşmıştır. Feminist iktisatçılar iktisadın konusuna ilişkin eleştirilerini ana akım (neoklasik) iktisat yaklaşımının iktisat nedir sorusuna verdikleri yanıtlara odaklanmıştır. Zira, anaakım kavramlaştırılmasının kendisi bir hiyerarşik sınıflandırmayı, bir egemenlik ilişkisini –belirli yaklaşımların iktisat literatüründeki hakimiyetini- imlemektedir. Feminist iktisatçılar egemen (anaakım) iktisat yaklaşımının iktisadın konusunu (kapsamını) tanımlayan betimlemelerinin sınırlarının ortaya koyulması halinde, bu sınırları belirleyen ideolojinin temellendirildiği egemenlik ilişkilerinin de nedensellik bazında açığa çıkarılabileceği; bunun sonucunda da söz konusu sınırların kırılabileceği görüşünden hareketle, neoklasik iktisat üzerine odaklanmaktadır.

Neoklasik yaklaşım, kadınları ve kadınların iktisadi faaliyetlerini ekonomide görünmez hale getirirken, insanların varlıklarını sürdürebilmeleri için yaşamsal öneme sahip birtakım ürünlerin üretim ve dağılımına (örneğin, yiyecek ve bakım gibi) yönelik faaliyetleri de değersiz ve/veya ikincil olarak nitelemektedir.

Feminist iktisatçılar, iktisadın (genel kabul gören tanımıyla) konusunun sadece piyasa değişmelerine konu olan üretim- değişim ilişkileriyle sınıflandırılmasına, toplumsal cinsiyetçi arka planını (Modernizm- Kartezyen ikicilikler temelindeki kadınları ikincilleştiren içerimlerini) da açığa çıkararak, eleştirmekle yetinmeyip, çok daha kapsamlı, insanları dünya ile ilişkilendiren bir iktisat tanımı önermektedirler:

İktisadın konusu, sadece piyasa temelli iktisadi faaliyetlerle sınırlandırılmak yerine, çeşitli alanlardaki iktisadi faaliyetlerin tümünün (kurumlar, devlet, aile-eviçi) birlikte karşılıklı ilişkileri boyutunda içerilmesini sağlayacak bir biçimde genişletilmelidir. Sadece piyasa değişimlerine konu olan üretim ve tüketim faaliyetleri ile tanımlanan bir iktisat anlayışı yerine, insanların yaşamlarını sürdürmeleri ve geliştirmeleri için gerekli ihtiyaçların teminine ilişkin faaliyet ve

politikaların tümünü piyasa faaliyetleri ile eşdeğerde içerecektir. Böylece kamusal alana ilişkin piyasa temelli faaliyetler ile özel alana ve toplumsal yaşama ilişkin faaliyetler ve politikalar arasındaki ayrımı kaldıracak ve bunun sonucu olarak da iktisatta kadını ve kadın deneyimlerini de içerecektir. İnsanları gerçek dünya ile ilişkilendiren bir iktisat anlayışı ile iktisadın konusunun sınırları zorlanmalıdır.

Feminist iktisatçıların iktisadın konusuna ilişkin yaklaşımları, bir bakıma feminist iktisadı da tanımlayan aşağıdaki sloganda özetlenmektedir:

Özel olan politiktir ve politik olan da iktisadidir, öyleyse kişisel olan sadece politik değil, aynı zamanda da iktisadidir.¹⁰⁶

İktisatta Modelleştirme;

Modelleştirmede modernist felsefeyi takip eden ve kapsamını piyasa ekonomiler ile sınırlandıran ana akım iktisat, bu yanlılığı nedeniyle feminist iktisatçılar tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmektedir. Matematik ve ekonometrik tekniklerin kullanıldığı modellerinde, modelleştirme ile iktisat özdeş kabul edilmektedir. Strassman'a göre (1994), anaakım (ortodoksi) iktisatçılar için teori model demektir ve model matematiksel biçimde ifade edilmiş düşünceler demektir, şeklinde belirtmiştir.

Anaakım iktisadın davranış modeli, rasyonel, özerk, kendi çıkarını gözetken, dışsal baskılar altında optimizasyonunu kıt kaynakları etkin bir biçimde dağıtmaya ve kullanmaya çalışan birbirinden bağımsız iktisadi bireye dayanmaktadır. Bu modelleştirme çerçevesinde iktisadi karar birimi olarak ele alınan bireyin özellikleri anaakım iktisadı karakterize eden, üç temel kavram olan kıtlık, bencillik ve rekabet üzerine inşa edilmiştir. Temel iktisat kitaplarında iktisadi sorunun, kıt kaynaklarla, sınırsız insan ihtiyaçlarının karşılanması şeklindeki tanımlanmasının arka planı da bu üç kavrama dayanmaktadır. Soruna çözüm olarak da bu kıt kaynakların etkin bir biçimde dağıtımının sağlanması öne sürülmektedir.

Nelson, neoklasik iktisadın kıtlık ve etkinliğe odaklanmasının ardında, homo economicus anlayışının yattığını ve modelleştirmenin de bu kimliklendirme

¹⁰⁶Serdaroğlu, a. g. e. : 95.

bağlamındaki insan davranışlarını tanımladığını ifade etmektedir. Homo economicus toplum veya doğa ile herhangi bir bağlantısı olmayan bireysellik içinde merkezi bir karakterdir. Karar alırken sadece kendi çıkarlarını düşünen, toplumsal değer ve tercihlerden etkilenmeyen, rasyonel ve özerk olan bu iktisadi ajan, cinsiyetçi Kartezyen ideal ile ilişkisiz değildir.

İktisadi bireyin karşıtı, diğer insanların da refahını önemseyen, karar ve seçimlerini bu yönde belirleyen, toplumsal ve doğal çevresinden etkilenen insandır. Nelson iktisadi bireyin özelliklerinin modern batı toplumlarındaki kültürde erillikle, insanın özelliklerinin klişe bir biçimde dışillikle ilişkilendiğini ifade etmektedir. Neoklasik iktisadın modelleştirmede dayandığı varsayımlar sadece kadını ve kadın deyimlerini dışlayan peşin hükümlerle donanmış değildir. Aynı zamanda gerçek yaşamı açıklamaya engel pek çok sınırlamayı da içermektedir.

Feminist iktisatçılar, çoklu insan davranışlarını anlayabilmek için, yerleşik iktisadın modelleştirmede dayandığı kıtlık, bencillik, rekabet gibi kavramları reddetmeyerek, zıtları olan bolluk, diğerkâmlık (başkalarının yararını da kendi yararı kadar gözetme) ve işbirliğini de bunlara eklenmesiyle (birbirlerini dışlamadan) birlikte ve hatta yenilerinin eklenebileceği dinamik ve açık bir modelleştirme anlayışını önermişlerdir. Feminist analiz, sadece bir ekonomik modelin değil; çeşitli uygulamalarda çeşitli model tekniklerinin yararlığına dayalı birçok ekonomik modelin tercih edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Modellerin çoğunda hala bireysel tercih ve amaçlı davranışlar belirgin olmuş, fakat bazılarında bu silik kalmıştır. Standart neoklasik analizde ihmal edilen sosyal ve duygusal faktörleri de içeren geniş modeller, potansiyel konu olarak ayrımcılığı da incelemiştir.¹⁰⁷

İktisat Eğitimi;

Feminist iktisatçıların eleştiri oklarını odaklandıkları bir diğer nokta da iktisat eğitimidir. Feminist iktisatçılar, iktisat derslerinin sadece içeriğinin değil, veriliş biçiminin de değişmesi gereği üzerinde durmaktadırlar.

İktisadın epistemolojisinin iktisadın muhtevası kadar retorik ve söylemini de belirlediği şeklindeki feminist argümandan hareketle, iktisat dersi verenlerin de,

¹⁰⁷Eroğlu ve İşler, **a. g. e.** : 102.

öğrencilere iktisadın ne olduğunu ve iktisatçı gibi düşünmeyi öğretirken –retorik ve söylemlerini belirleyen- yöntembilim anlayışlarını arkalayan ideolojiyi aktarmaları kaçınılmaz bir sonuç olarak algılanmaktadır feminist iktisatçılarca. Tanımlanmış biçimiyle iktisatçı gibi düşünmek ise ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyete ilişkin analizleri dışlamaktadır: Barlett, iktisada giriş derslerinin farklılıklara saygı bağlamında yeniden gözden geçirilmesi, gerek muhteva gerekse eğitim öğretim tekniklerinin değiştirilmesi gereğini ortaya koyacaktır, diyerek bu sorunu vurgulamıştır.

Öğrencilerin, anaakım iktisat yaklaşımının temel kavram ve varsayımlarını (modelleri) basit matematiksel analizler aracılığı ile sunulmakta; modellerle özdeşleştirilen kuramın oluşumuna ilişkin tartışmalara ve alternatif yöntem ve yaklaşımlara, öğrencilerin üzerinde tartışma yapabilecekleri kapsamda, yer verilememektedir. Zira anaakım (özellikle neoklasik) iktisadın kapsamı (konusu), modeli ve özellikle yöntemi, dayatmacı, oluşturulmuş bir bilginin aktarımı şeklinde bir eğitime zorlanmaktadır.

Feminist iktisatçılar ise iktisadi muhtevanın, onun bağlantılarını da içerecek bir biçimde irdelenmesinin, eğitim sürecinde son derece önemli olduğu görüşündedirler. Bu da düşünce tarihinin yanı sıra, önemli araç ve kavramların oluşturulmasına dayanak teşkil eden sürecin de içerilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle kuramların durum odaklı olduğunu vurgulayan bilim anlayışını benimseyen feminist iktisat, öncelikle kuram doğuran ortamı ve kuramı inşa edenlerin arka planını iktisat dersinin verildiği sınıflara taşımayı bir gereklilik olarak görmektedir.

Feminist iktisatçılar, öğrencilerin mülakat, sondaj, etnografi, v. b. yöntemleri de kullanarak topladıkları (nitel ve nicel) verileri analiz edebilecekleri, birlikte tartışabilecekleri deneysel öğrenim ve laboratuvar oturumları şeklindeki uygulamaların dikte edilen iktisadi öğrenme yerine iktisadi oluşturma çabalarına yönelik bir iktisat eğitiminin, eleştirel, analitik ve yaratıcı düşüncenin gelişimine yardımcı olacağını belirtmişlerdir. Irk, toplumsal cinsiyet v. b. yanlılıkların bir tezahürü olan dışlamaların daha kolay bertaraf edilebileceğini bunun sonucunda da iktisat sınıflarındaki öğrencilerin gelecekte, farklılıkların bilincinde ve farklılıklara

saygılı kuramcılar ve (iktisadi) politika üreticileri olarak iktisadı (ve dolayısıyla ekonomiyi) daha insan (diğer farklı bakışlarla birlikte, kadın bakış açısını da içeren) bir boyuta taşıyabilmelerinin mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁸

¹⁰⁸Serdaroğlu, **a. g. e.** : 1999: 104.

III. BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE KADINLARIN EKONOMİYE BAKIŞ AÇISI VE FEMİNİST HAREKETLER

1. DÜNYADA KADINLARIN EKONOMİYE BAKIŞLARI VE FEMİNİST İKTİSADİ HAREKETLER

Feminist iktisat, daha doğru ifadeyle feminizm ve iktisat kavramları birlikte kullanılmaya ancak 1980 dönemiyle birlikte başlamıştır. Kuşkusuz bunun sebepleri arasında, iktisat biliminin kadınları ikinci plana itmesi olarak gösterilebilir. Feminist iktisat kavramının ortaya çıkış sürecine kadar, akademisyenler feminizm üzerine çalışarak kadınların ikincil planda oluşlarının sebebinin ekonomik olduğunu anlamışlardır. Bu bağlamda feminizm kavramı iktisatla yani ekonomiyle ilişkilendirerek ortaya literatüre yeni dahil olan feminist iktisat kavramı çıkmıştır. İlk iki bölümde feminist iktisat kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde feminist iktisat kavramının ortaya çıkış sürecine zemin hazırlayan feminist hareketlere yani kadın mücadelelerine değinilecek ardından feminist iktisatçı akademisyenlerin görüşlerine yer verilecektir. Hiç kuşkusuz dünyada ve ülkemizde bugüne kadar yapılan feminist hareketler bu kavrama zemin oluşturmaktadır. Şüphesiz feminist iktisatçı olmanın şartlarından biri feminist bakış açısına sahip olmaktır.

1. 1. 17. VE 18. YÜZYILLARDA KADIN

17. ve 18. yüzyıllar feodal ekonomiden sanayiye dayalı bir ekonomiye geçiş dönemidir. Yeni bir dünya, eski feodal toplumun yerini almıştır. Bu ekonomik değişimin peşi sıra siyasette de önemli değişiklikler (parlamentar rejim, özgürlükler) yaşanmıştır. Adam Smith sonra da Karl Marx, zanaatçı atölyenin yerine

manifaktürü koyan teknolojik devrimin kapitalist birikimle, kapitalist birikiminse kolonilerin sömürülmesi ve savaşlarla gerçekleştirildiğini ortaya koymuşlardır. Sömürgelere yayılma savaşları ya da Avrupa ulusları arasında yeni sömürge pazarlarını ele geçirmek için doğan rekabet, modern ulusların doğuşunu hazırlayan güçlerden biri olmuştur. Zenginliğin bir kıtada yayılması, öteki kıtaların yoksullaşması ve köle ticareti, Asyalı, Afrikalı kadınların durumunun kısa sürede kötüleşmesine yol açmıştır. Bu bozulmaya karşılık batı toplumlarındaki kadınların durumu da pek düzelmemiştir. Büyük burjuvazi ve orta sınıfların emekleri, meta üretimi sürecinden dışlandığı için değerlendirilmeyen kadınlarıyla kocalarının durumu arasındaki fark giderek büyümüştür. Bazı ülkelerde Rönesanstan beri kadınlara kapılarını kapayan tıp cerrahi gibi meslekler bu dönemde tümüyle erkeklerin eline geçmiştir. İngiltere’de ebelik, yalnızca yoksul sınıflardan kadınların yapabileceği bir iş olmuştur. Fransa’da ise ebe kadınlar, niteliklerini yükselterek mesleklerinin değerden düşmesini önlemeye çalışmışlardır.

Halk sınıfları arasında küçük aile işletmelerinin ortadan kalkmasıyla ağırlaşan cinsler arası rekabet, başka meslekleri de kadınların ellerinden almışlardır. 17. yüzyılda, kadınlar o tarihe değin kendilerine açık bir iş olan birahane işletmeciliğinden menedilmişler; tüm direnmelerine karşın mum üretiminden de atılmışlardır. Lonca ve korporasyonlardan atıldıkları için dokuma sanayine sığınmışlardır; el tezgâhları kadınların tekelinde olan bir dalmışlardır. Erkek işçiler onları, hiç değilse dokuma makinelerinden uzakta tutabilmek için dilekçe üzerine dilekçe vermişlerdir. 18. yüzyılda yeni makinelerin icadıyla işbölümü arttığında, kadınlara hep düşük ücretli işler bırakılmaktadır. Kadın ve erkek ücretleri arasındaki fark 14. yüzyıldan beri artıyordu ve 18. yüzyılda kadın ücretlerinin erkeklerinin %50’sine ulaşabildiği tek bir dal kalmamıştır.¹⁰⁹

Feminizm, son derece özel koşullarda ortaya çıkan bir tarihsel olgudur. Bu tarihsel koşulları en iyi yansıtan örnek ise 17. yüzyıl İngiltere’sidir. Juliet Mitchell’a göre gerçek anlamıyla feminizm, bir orta sınıf (burjuva) kadın düşüncesidir. Ya da en azından onlara hitap eden ve onlar adına konuşan bir düşüncedir.

¹⁰⁹Michel, a. g. e. : 42.

17. yüzyıl düşünürleri, kadının düşünsel donanımı açısından erkekten farklı olmadığını ve eğitildiği takdirde eşit gücünü somutlaştırabileceği görüşünü istemişlerdir. Nitekim feminizm, bilinçli bir protesto hareketi olarak devrimci burjuva geleneğinden doğmuş ve eşitliği en yüksek ülkü saymıştır.

17. yüzyılda İngiltere’de kendilerini yeni toplumun ilke ve öğretilerinin tümüyle dışında bırakılmış ayrı bir sosyolojik grup olarak gören kadınlar bir dizi taleple ortaya çıkmışlardır.

Bu dönemin ünlü feministleri, kadınların doğal olarak erkeklerden farklı olduklarını yadsımışlardır ve onları toplumsal açıdan belirlenmiş özelliklere sahip bir toplumsal grup olarak tanımlamışlardır. Erkekleri, bir toplumsal grup olan kadınları ezen bir diğer toplumsal grup olarak görmüşler ve erkeklere değil ama onların toplumsal iktidarına karşı çıkmışlardır.

Hem erkeklerin ayrıcalıklı dünyasına girmeyi hem de erkeklerin kadınlardan bir şeyler öğrenmelerini istemişlerdir. Bu dönem feministlerine göre kadınların ezilmesi, erkeklerin zorbalığı kadar geleneğin tiranlığının da sonucudur. Bu yüzden onlar, kadın gücünün istismarına karşı çıkmakta ve erkeklerle eşit olmayı istemektedirler. Onlar dünyanın yarısını zincirlerinden kurtarmaktan söz ettikleri zaman, kendi toplumlarında ulaşabilecek en yüksek özgürlük ve insanlık kavramlarını evrensel bir dille savunmakta ve sınıf farklarını göz ardı eden bir devrimci sınıfın bakış açısını dile getirmektedirler. Mitchell’e göre, bu kadınlar, erkeklerin dünyasına girebilmeyi, erkeklerin kadınlar üzerindeki toplumsal baskılarına son verilmesini ve cinsler arasında eşitliğin sağlanmasını isterlerken gerçekten birer devrimciydiler.

Gerçekte 17. yüzyıl, öncülü olan Rönesans’ın etkisiyle kişi haklarına, eleştiriye, bireysel sorumluluğa önem veren aydınların çoğaldığı ve aydın kadınların kültür dünyasında yer almaya başladıkları bir dönem olmuştur. Mitchell’in sözünü ettiği bu seçkin aydın kadınlar, erkeklerin yeni bir eşitlik ve toplumsal değişme anlayışını savunurlarken nasıl olup da nüfusun yarısını sürekli olarak göz ardı ettiklerini sorguluyor ve kadınlara reva görülen haksızlıklara karşı çıkıyorlardı.

Örneğin, New Castle Düşesi Margaret Lucas, şöyle isyan etmekteydi: “Erkekler bize karşı o kadar vicdansız ve zalim ki bizleri her türlü özgürlükten uzak tutmak istiyorlar; kendi cinsimizden olanlarla serbestçe birlikte olmamıza izin

vermektense, bizleri kendi evlerine ya da yataklarına, tıpkı mezara koyar gibi gömmeyi tercih ediyorlar; gerçek şu ki bizler yarasalar ya da baykuşlar gibi yaşıyor hayvanlar gibi çalışıyor ve solucanlar gibi ölüyoruz.”

Örneklerin açıkça gösterildiği gibi, 17. yüzyıl feministleri, yaşadıkları olgusal durum ve baskılarla yeni filizlenen özgürlük ve eşitlik ideolojisi arasındaki çelişkinin bilincinde olmuşlardır. Ama bu durumu değiştirecek örgütlenme ve kitlelere ulaşma gücüne sahip olamamışlardır.¹¹⁰

18. yüzyılın başlarından itibaren meydana gelen önemli yapısal değişmelerle birlikte kadınların konumlarında da değişimler yaşanmaya başlanmıştır. 18. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlayan akademilere kadın öğrencilerde alınmıştır. Kadınların, yoğun bir biçimde katıldıkları kitle hareketleriyle tarih sahnesine çıkmaları ise, 1789 Fransız Devrimi ile gerçekleşmiştir. Fransız Devrimi’ne aktif bir şekilde katılan kadınlar “İnsan Hakları Beyannamesi”nin onları içermemesi nedeniyle, harekete geçmişlerdir. Bu durum kadınlar arasında ortak bilinç yaratırken, örgütlenmelerine neden olmuştur. Kadınlar adına asıl değişim ise Fransız Devrimi’nden sonra gerçekleşmiştir. 1792’de kadınlar vatandaşlık kimliğine sahip olmuşlardır. Boşanma hakkı ve kadın erkek eşlerin yasalar önünde eşit konumda olmaları sağlanmıştır. Toplumsal ve düşünsel alanda bu gelişmeler yaşanırken, tarihin ilk feministi olarak kabul edilen Olympe De Gouge 1791 yılında 17 maddeden oluşan “Kadınların ve Kadın Haklarının Açıklanması” adlı bildirisini Paris komününde yayınlamıştır. Bu bildiride Gouge, bir kadınlar meclisi kurulmasını, tüm kadınlara oy hakkı tanınmasını talep etmekteydi. Gouge’e göre kadınların giyotine ve idam sehpasına çıkma hakları varsa, konuşmacı olarak da kürsüye çıkma hakları olmalıydı. Kadın hakları anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan Gouge söylediği bu sözden dolayı 1793 yılından giyotin ile idam edilmiştir.¹¹¹

Bir dokuma işçisinin kızı ve Fransız Devrimi’nden derinden etkileniş bir kadın olan Mary Wollstonecraft (1759- 1797), 1792’de feminist bir deneme yayınlamıştır: Kadın Haklarının Doğrulanması (Vindication Of The Rights Of Women). Burada, Rousseau’nun doktrinine ve kızları erkeklerle eşit eğitim görme olanaklarından

¹¹⁰ Arat, a. g. e. : 2010: 37-39.

¹¹¹ Nurgün Oktik ve Füsün Kökalan, “Feminizmden Kadın Çalışmalarına-Devletin Fonksiyonu”, **Doğu-Batı Dergisi**, No:21, 2003: 216.

yoksun bırakan Fransız Devrimciler başta olmak üzere tüm ülkelerin burjuvalarına isyan etmiş, bir buçuk yüzyıl sonra Simone De Beauvoir'ın yapacağı gibi, küçük kızların eğitim yoluyla süs bebekliğine ve bağımlılığa mahkum edilmesini sert biçimde eleştirmiştir. Wollstonecraft, kendinden son derece emin olarak, bugün de feministlerin benimsediği şu feminist mesajı ortaya atmıştır: Artık kadınların yaşam tarzında bir devrim gerçekleştirmenin zamanı gelmiştir. Kadınlara yitirdikleri onurlarını geri vermek ve insan soyunun bir parçası olarak dünyanın dönüştürülmesine katkıda bulunmalarını sağlamak için geç bile kalınmıştır.

18. yüzyılda kadınlar açısından emek piyasası daha da daralmış ve kadınlar İngiliz manifaktürlerinde en ağır, en kötü ücretli işleri kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ev kadınları, özellikle çocuklu dullar ve işsizler, yiyecek kıtlığı nedeniyle patlak veren ayaklanmalara ve kentsel isyanlara karıştılar. İngiltere'de bu tür kitle olaylarında yer alanların aşağı yukarı yarısının kadın olduğu tahmin edilmekte ama Elise Boulding'e göre tarihi olaylardan söz edilirken geçen insan deyimi hep erkek biçiminde anlaşıldığından, kadınların bunlara katılımının gerçek boyutları gözden kaçmıştır.

18. yüzyıl boyunca kadınların Avrupa ve Amerika'da eve kapatılmaya karşı yürüttükleri direniş mücadelesiyle ilgili olarak örneğin İtalya'da ortaçağın başından beri var olan bilimle uğraşan kadınlar geleneğini sürdürmüştür.¹¹²

1. 2. 19. YÜZYILDA KADIN VE FEMİNİST HAREKETLER

19. yüzyıl evrensel boyutlara ulaşan vahşi kapitalizm dönemi olmuştur. Kızışan rekabet ve artan dönemsel bunalımlara emekçi kitleler de seslerini yükseltmiştir. Sosyal çalkantıların yoğun olduğu bir çağ olmuştur. Kadınlar açısından da koşulların daha da zorlaştığı ve isyanların geliştiği bir dönem olmuştur. Juliet Mitchell'e göre, sanayi emeği de, otomasyon da, erkeğin yanı sıra kadının kurtuluşunun önkoşullarının habercisi olmuştur. Mitchell bugüne kadar sanayileşmenin ne doğuda ne de batıda kadınları özgürleştirmediğini ifade etmiştir.

¹¹²Michel, a. g. e. : 48.

19. yüzyılda mülkleri olmayan işçi kadınlar tek çözüm olarak fabrikada çalışmak zorundaydılar. Ama bu her zaman mümkün olmamış ve ödenen ücret çok düşük olmuştur. Kadınlar içinde bulundukları sınıf ve statüye göre ezilmelerine karşı çıkmışlardır. 19. yüzyılda kadınların oluşturduğu feminist olan ve olmayan mücadele cepheleri çoktur ve aralarında çelişki olduğu gibi işbirliği de pek yoktur. Önceki yüzyıllarda tohum halinde devralınan bu çelişkiler büyümüştür. Orta ve işçi sınıfı gibi yoksul kesimlerden kadınlar, işçi sınıfı mücadelesine katılmışlardır ama kadın hakları için mücadele ikinci planda kalmıştır.¹¹³

19. yüzyılın ilk yarısında Fransa’da ortaya çıkan halkçı feminizme orta sınıfın kadınları ve işçi kadınlar destek vermişlerdir. Bu hareket, kadınların siyasal ve ekonomik haklarını savunmuştur, bu haklarınsa ancak emekçilerin sosyalist bir toplum kurulması için verecekleri mücadeleyle kazanılacağına varsayımından yola çıkmıştır. Bu kurama göre, kadınların kurtuluşu doğrudan kendileri tarafından kazanılamamıştır. Fransa’daki bu feminist harekete karşın İngiltere’de ki ilk feminist hareket 1825 yılında William Thompson tarafından kaleme alınan fakat Anne Wheeler’in düşüncelerinden esinlenen ve yazımında da katkısının olduğu Manifestoyla başlamıştır. Daha sonraları 1851 ve 1867’de İngiltere’de kadınların siyasal haklarını savunma ve kadın haklarının önemli savunucusu John Stuart Mill’i parlamentoya seçtirmek için kadın dernekleri kurulmuştur.¹¹⁴

Josephine Butler İngiltere’deki kadın hareketlerinin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Kadın işçilerin rahatlıkla işten atılmasına yol açabilen ve cinsel hastalıklarla mücadele adına yapılan zorunlu sağlık kontrollerinin kaldırılması için 15 yıldan fazla mücadele vermiştir. Bu mücadele sonunda Avam Kamarası, talep edilen doğrultuda bir yasa değişikliği yapmıştır. ABD’de ise kadınların oy hakkını elde etmek amacıyla başlattıkları mücadele 1848’de Elisabeth Cady Stanton ve Lucretia Mott tarafından düzenlenen Seneca Falls Konvansiyonuyla başlamıştır.¹¹⁵

Almanya’ya gelince, Alman Kadın Hakları için ilk kez 1790 yılında, üniversiteli bir erkek öğrenci tarafından bir bildiri yayımlanmıştır. 1794’te de Theodor Gottlieb Von Hippel, kadınlar için eşit haklar istemini dile getirdiği “Kadının

¹¹³Kayhan, a. g. e. : 24.

¹¹⁴Michel, a. g. e. : 62.

¹¹⁵Sheila Rowbotham, “Kadınlar, Direniş ve Devrim”, Çev: Nilgün Sarman, Payel Yayınları, y. y 2004: 96-97.

Yurttaşlık Haklarının İlerletilmesi Üstüne” başlıklı bir kitap yazmıştır. Alman Kadın Hakları’nı ilk savunan feminist kadın olarak 1848’de Luise Otto görülmektedir. Alman Kadınlar Birliği ise 1865’te kurulmuştur. Fransız Devrimi’nden itibaren sosyalist düşüncenin etkisi, Almanya’daki feminist liderlerin kadınların ve tüm işçi sınıfının ortak ezilmişliklerine karşı çıkmalarına ve kadınların gerçek özgürlüklerine ancak toplumsal sınıfın yapısı ortadan kalktığı zaman kavuşacaklarını savunmalarına neden olmuştur. Marx, 1848 yılında bir toplumun gelişmişlik düzeyinin o toplumdaki kadınların gelişmişlik düzeyi ile ölçülebileceğini öne sürmüştür. 1881’de Alman Sosyal Demokratları August Bebel’in etkisi ile kadınların aleyhine işleyen tüm yasaların ortadan kaldırılmasını istemişlerdir. Bebel, 1883’te yayımladığı kadın ve sosyalizm başlıklı kitabında endüstri alanına girmelerini, toplumsal ve yasal haklarını ancak ekonomik baskı aracılığıyla elde edebileceklerini söylemektedir.¹¹⁶

Fransa’da kadın kavgası adı verilen tartışmalar, yüzyılın ortalarında Jenny D’Hericourt ve Juliette Lambert gibi tanınmış feministlerle, dönemin anti-feminist düşünürlerini (Auguste Comte, Michelet, Girardin, Proudhon) karşı karşıya getirmiştir. İmparatorluk rejimi 1868’de dernekleşme hakkını tanıdığından feministler yeniden haklarını elde etmek için bir araya gelmişlerdir.¹¹⁷

19. yy’da kadın üretim etkinliğine yeniden katılmıştır. Endüstri Devrimi ile birlikte çalışan insan gücünün artmasıyla birlikte, kadınlar çeşitli iş kollarında yer bulmaya başlamıştır. Endüstrideki bu gelişim, kadınlar için yeni ufuklar açmıştır; ama bu aynı zamanda iş maliyetlerini daha aza indirmiştir. Bu kötü duruma son vermek ve kadın işçilerin haklarıyla ilgili ilk yasa çalışmalarına başlamıştır. İlk yasa 1892’de çıktı ve yürürlüğe girmiştir.¹¹⁸

19. yüzyılda kadın hareketlerine ait birçok dergi yayınlanmıştır. Bunlardan Kadınların Gazetesi adlı gazete 1836- 1848 yılları arasında yayınlanmış ve özellikle kadınların kamu görevlerine girebilmeleri doğrultusunda bir yayın politikası izlemiştir. 1869 yılında Leon Richer Kadın Hakları Derneğini kurmuş ve halen yayınlamakta olan Kadın Hakları Dergisi’ni çıkarmaya başlamıştır. 1881 yılında Hubertine Auclert tarafından Kadın Yurttaş adlı dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Bu

¹¹⁶ Arat, a. g. e. : 2010: 43.

¹¹⁷ Michel, a. g. e. : 67.

¹¹⁸ Necla Arat, **Kadın Sorunu**, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, 1980: 34-36.

dergide ağırlıklı olarak kadınların siyasal hakları üzerinde durulmuştur. 1897’de ise gazete yöneticileri sendikası üyelerinden Marguerite Durand son derece feminist bir dergi çıkarmıştır. Bu yüzyıl içerisinde feminist hareketlerin elde ettiği en önemli başarı, kadınların bütün eğitim kurumlarına alınmaya başlanmış olmalarıdır. Fransa’da kızların orta öğretime devam edebilmeleri için yoğun mücadele verilmiştir. Üniversiteye kabul edilmeleri ise ancak yüzyılın sonunda büyük mücadelelerle gerçekleşebilmiştir. ABD’de ise kadınlar kendi üniversitelerini kurmayı yeğlemişlerdir. Bu amaçla 1865’de New York’ta İlk Kadın Tıp Fakültesi açılmıştır. Bu yüzyıl içinde kadınlar pek çok sanat dalında, edebiyatta, matematikte ve astronomide çalışmalarda bulunmuşlar ve kendilerine seçkin yerler edinmişlerdir. Kuzey Amerika’da kadınlar özellikle toplum bilimleri ve toplumsal yenilikçilik alanında ön plana çıkmışlardır. Yüzyılın ilk toplum bilimcisi Harriet Martineau (1802-1858), İktisat Siyasetinin İlkeleri adlı kitabı John Stuart Mill ile birlikte kaleme almış fakat kocası kitapta adının bulunmasını engellemiştir.¹¹⁹

Bu dönemde feminizmin ortaya attığı temel düşüncelerden biri de, dünya kadınlarının birlikte hareket etmeleri ve haklarını elde etmek için yardımlaşmanın gerekliliği olmuştur. Bu amaçla Uluslararası Kadın Konseyi’nin kuruluş toplantısı 1888’de Washington’da yapılmıştır. 66 Amerikalı ve 8 Avrupalı kadın bu yeni uluslararası örgütün amaçlarını saptamak üzere bu toplantıya katılmıştır. 19. yüzyıl boyunca ortaya atılan çeşitli feminist talepler, kadının ezilişine son verecek bir eylem planı çerçevesinde birleştirilmiştir. Kadına dair her şey bu toplantıda konuşulmuştur. Michel, bu toplantıdaki geniş programı şu şekilde özetlemektedir: “İnsanı ilgilendiren her şey feminizmi de ilgilendirmektedir”. 1899’da Londra’da yapılan ikinci toplantıya ise 600 bin feministi temsilen 5 bin kadın delege katılmıştır.¹²⁰

1. 3. 20. YÜZYILDA KADIN VE FEMİNİST HAREKETLER

Yirminci yüzyılı başlarında ortaçağdan beri geliştirilen birçok tema batılı feministlerin bilincinde yer etmiştir. Michel, bu temaları şu şekilde sıralamıştır.

¹¹⁹Michel, **a. g. e.** : 65.

¹²⁰Lynne Segal, **Gelecek Kadın mı?**, Çev: Suğra Öncü, İstanbul, Alfa Yayınları, 1990: 260.

- 14. yüzyılda Fransa’da ve 17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere’de ortaya atılan, kadınla erkek arasındaki farkların doğadan değil, iki cinse verilen farklı eğitimden kaynaklandığı ve kızların eğitildikleri takdirde toplumca onlara yasaklanan tüm rolleri üstlenebilecekleri düşüncesi.

- İngiltere’de 17. yüzyılda ve 19. yüzyılda Uluslararası Kadın Konseyi feministlerince dile getirilen cinsel ilişkilerde geçerli olan çifte ahlakın reddi.

- 19. yüzyılda ortaya atılan kadının evlilik dışında da cinsel hazza hakkı olduğu görüşü.

- Yine 19 yüzyıl başlarında yardımsever ve dini derneklerin, 19. yüzyıl sonunda da feminist derneklerin, kadın haklarıyla barış için mücadele arasında kurdukları zorunlu bağ.

- 1870’de ortaya atılan demokrasinin demokrat kadınları hesaba katmadığı için çöktüğü görüşü.

- Son olarak Uluslararası Kadın Konseyi feministlerince ortaya atılan, kadınların mücadelelerini tüm toplumun gereksinmelerini karşılayacak şekilde genişletmeleri gereği.

Tüm bu düşünceler sayısız kraliçe, prenses, burjuva, köylü, işçi, yazar, sanatçı, bilim kadınının isyanı, direnişi, yenilikçi girişimi ve yüzyıllar boyunca cinslerine karşı siyasal, ekonomik, askeri, dini, sanatsal ve bilimsel yaşamda önüne konulan engelleri aşma cesaretini göstererek, kendilerine bir yer edinmek üzere verdikleri mücadele sayesinde kök salmıştır.¹²¹

1. 3. 1. 20. Yüzyılın İlk Yarısı

Bu dönemde; her ülkede Uluslararası Kadın Konseyi’nin şubeleri kurulmuş, uluslararası toplantılar düzenli yapılmıştır. Kadınların ekonomik, siyasal ve aileye ilişkin haklarını elde etmek üzere stratejiler çizilmiştir. Bu konseylerde, işçi kadınlarla, aristokrat zengin burjuva kadınlar, Katolik, Protestan, Yahudi ve mason kadınlar birlikte çalışmışlardır. Birçok konuda başarı kazanmışlar: 1907’de çalışan evli kadınların kazancını özgürce kullanabilmesini güvenceye alan, 1912’de

¹²¹Michel, a. g. e. : 68.

gayrimeşru çocuklarını tanımayan erkekleri cezalandıran yasaların geçmesini sağlamışlardır.

1904’de ABD ve İngiltere’de ikinci bir uluslararası örgüt olan Uluslararası Kadın Oy Hakkı Birliği kurulmuştur. Enternasyonal bir politika izleyerek, oy hakkını elde etmek için mücadele etmişlerdir. Avrupa’da da şubeleri kurulmuştur. Aynı amaçla İngiltere’de Emmeline Pankhurst ve kızları tarafından kurulan kadınların sosyal ve siyasal birliği oldukça ilginç siyasi yöntemler kullanmıştır: Cam kırma, bomba atma, yangın çıkarma, parlamento toplantılarını engelleme, açlık grevi, hatta gibi. Kadınların oy hakkı mücadelesi sürerken ilk olarak Finlandiya’da 1903’te oy hakkı tüm kadınlara tanınmıştır.

I. Dünya Savaşı çıktığında ev kadınlığı ilkesi unutulmaya yüz tutmuş ve savaşa katılan erkekler yerine öncelikle silah fabrikalarında işe alınmışlardır. Barış için mücadele ön plandadır. Uluslararası Kadın Konseyi’nin 1899’da kurulan Barış ve Uluslararası İlişkiler Komitesi barışın sağlanması için uluslararası bir komitenin kurulması için çalışmıştır. Lahey’de düzenlenen konferansta feministler, kadınların savaştan dolayı çektikleri acıları ve baskıları kınayarak, ülkelerin birbirlerini düşman görmesine karşı kendilerini kız kardeş olarak ilan etmişlerdir.

1918’de Versailles Antlaşması ve Milliyetler Cemiyeti Sözleşmesi’ne feministlerin birkaç kuşaktan beri savuna geldikleri “eşit işe eşit ücret” ilkesini koydurmayı başarmıştır.

I. Dünya Savaşı’ndan sonra 21 ülkede kadınların oy hakkı tanınmıştır. Bundan sonra iki uluslararası feminist örgüt, savaşın önlenmesi ve emekçilerle kadınların haklarının savunulmasına yönelmiştir. Kadın işçilerin durumlarının düzeltilmesi, aile yardımları, iki cins için çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi.

1920’lerde Fransız feminist Nelly Roussel, cinsellikle doğurganlığın birbirinden ayrılması gerektiğini savunmuştur. Ama parlamento doğum kontrolünü yasakladı ve isteyerek yapılan düşüklere uygulanan cezaları artırıldı. Bir süre sonra Almanya, Belçika ve İtalya’da da benzer yasalar çıkmıştır. Bu dönem feministlere yön veren felsefe, kişilikçilik (personalizm) idi; her akli başında insanın kadınla erkek arasında ayırım yapmamayı olduğu kadar, farklı sınıf ve ırklardan insanlar arasında ayırım gözetmeyi de red etmesi sonucunu doğurmalıdır. Ya da farklı sınıf ya

da ırklardan insanlar arasında ayırım yapmamak, kadınlarla ilgili olarak da aynı tavrı benimsemeyi gerektirmelidir.¹²²

1. 3. 2. 20. Yüzyılın İkinci Yarısı (1945- 1960)

II. Dünya savaşı sırasında üretime katılmaları ve direnişlerde yer almalarından dolayı kadınlara sık sık şükran borcu dile getirilmiştir. Ancak savaşın ertesinde kadınlardan öncelikle istenen, cepheden dönen erkeklere iş alanlarında yer açmaları ve eve dönmeleri olmuştur. Örneğin, ABD’de kadınların yuvaya geri dönmesi için geniş bir kampanya başlatılmıştır. Yeniden güçlü bir şekilde diriltile ev kadını efsanesini zevcelik, analık ve tüketicilik rollerini yüceltmeyi getirmiştir. Kadınların çalışmasını kolaylaştırmak üzere kurulan kreş ve çocuk yuvaları da İngiltere ve ABD’de bu yıllarda kapatılmıştır. Batı’nın ve Doğu’nun gelişmiş ülkelerinde hükümetler genel olarak kadınlara araçsal bir açıdan baktılar ve toplumun üretim ve yeniden üretim ihtiyacına cevap vermelerini istemişlerdir.

Dönemin ünlü feministlerinden Simone De Beauvoir’ın bugün de güncelliğini koruyan “İkinci Cins” kitabı 1947’de çıkmıştır. Bu kitapta Beauvoir, kadınların rollerini doğanın değil, yer yer kadınların kendilerinin de sürüp gitmesinden sorumlu oldukları bir dizi eskimiş önyargı, örf ve yasanın sınırladığı görüşünü savunmuştur. Kadınlara onları ikinciliğe mahkum eden evlilik kurumuna bağımlılıktan kurtulup onurlarına sahip çıkmalarını önermiştir. Bu kitap hemen her kıtadan, her sosyal sınıftan kadınlara ulaşmıştır. Beauvoir’ın savunduğu görüşler Amerikan ve Fransız feministlerini derinden etkilemiştir.¹²³

1. 3. 3. Feminizmin Yeniden Örgütlenme Dönemi (1965-1980)

Kimya ve tıp tekniğindeki ilerlemeler, güvenilir doğum kontrolü araçlarının geliştirilmesine olanak vermiş ve kadınların özlemini çektiği cinselliğin doğurganlıktan ayrılması yolundaki beklentileri bu şekilde uygulamaya

¹²²Kayhan, a. g. e. : 26.

¹²³A. e. : 28.

konulabilmiştir. Böylece yeni tekniklerin sağladığı olanakların tüm kadınların hizmetine sunulması ve pek çok ülkede var olan baskıcı yasaların ortadan kaldırılması için bir mücadele verilmesi gündeme gelmiştir. ABD, İngiltere, Kuzey Avrupa ülkeleri ve Fransa'da bu yönde mücadelelere başlandı ve zamanla bu mücadelelerin sonucunda bir takım zaferlerde kazanılmaya başlandı. Örneğin Fransa'da kadınların gebeliklerini kendilerinin denetlemesi için verilen mücadele 1967 yılında çıkarılan Neuwirth yasasıyla kazanılmıştır.

Gebelik kontrolü hakkında elde edilen bu zaferden sonra sıra kürtaj sorununu çözmeye gelmiştir. İlk olarak kürtaj hakkı İngiltere'de 1967 yılında tanınmıştır. Onu sırasıyla ABD, Fransa ve Çin izledi. On yıl içinde de çoğu Avrupa ülkesi kürtaja ilişkin yasakları fiilen ya da hukuken kaldırmıştır.¹²⁴

1965'ten sonra Kadınların Kurtuluşu Hareketleri'nin ortaya çıkışı- 1960'ların sonralarına doğru, ABD, İngiltere, Fransa ve pek çok Avrupa ülkesinde 1935- 45 arasında doğan bir önceki kuşak gibi kendilerini antifaşist ve anti- kolonyalist mücadelelerde tüketmiş annelerinden genelde daha iyi eğitim görmüş yeni bir kuşak devreye girmiştir. Pek çoğu karma okullarda okumuş, üniversite eğitimi görmüştür. Bu kadınların kulakları genç kızhıklarından beri dünyanın her yerinde en yürekli insanların faşizmi yenmek için adına dövuştüğü, ABD'de silahların ve başka yerlerde sömürge halklarının onurlarını kurtarmak için uğruna savaştığı halkların kendi kaderlerini tayin hakkı gibi ilkelerle doludur. Genç ve okumuş kadınların, kimya ve tıp tekniklerinde gerçekleştirilen yeni buluşlarla cinsellik ve doğurganlığı ayırtırmaya yaptıkları katkıya kayıtsız kalmamaları; gündelik yaşamda cinsel bir nesne olarak algılanmayı; tecavüzün ağır cezayı gerektirmeyen bir suç olmasını; erkekler gibi meslek sahibiyken, aile de kendilerinden salt ev işi beklenmesini, kısaca kendilerine ikinci cinstenmiş gibi davranılmasını kabul etmemişlerdir.

2. kuşak feministlerle feminist anlayışın örgütlenişi güçlendi. ABD'de Betty Friedan tarafından 1966'da NOW (National Organisation of Women, Ulusal Kadın Örgütü) kurulmuştur. NOW özellikle evli ve çocuklu kadınları bir araya getirmiş ve genelde onların sorunlarına cevaplar aramıştır.

¹²⁴ Michel, a. g. e. : 82.

Feminist edebiyatın ortaya çıkmasını ise feministler şöyle açıklamaktadır: Onlara göre bu edebiyat türü cinsiyetçiliği karşıladığı her yerde teşhir etmek için ve davalarını geliştirmek için oluşturulmuştu. Bu tür edebiyatın en ünlü örneği Kate Millet'in "Cinsel Politikası"dır. Edebiyatla birlikte zamanla tarih, sosyoloji, iktisat, antropoloji, dilbilim dallarında da feminist araştırmalar ilerlemiş, hatta günümüzde ABD'de kadınlar üzerine ders verilmeyen, kadınlarla ilgili çok sayıda makale ve kitap yayınlamayan ve cins rolleri, kadınlar ve gelişme üzerine araştırma merkezi bulunmayan üniversite kalmamış gibidir.¹²⁵

İktisatçı feministler tarafından erkeklerce geliştirilen iktisat biliminin kadınların piyasa dışında kalan üretimlerini tümüyle göz ardı ettiğinin ortaya çıkarılması, insan ve toplum bilimlerinin hepsinin eleştirel bir gözle yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır. Bu dönemde iktisat biliminin kadınları ikinci plana ittiği feminist iktisatçı akademisyenler tarafından fark edilmiştir. 1980 sonrasında bu çalışmaların önemi artmıştır.¹²⁶

Charlotte Perkins Gilman, 1898'de yayımladığı *Women and Economics* (Kadınlar ve Ekonomi) başlıklı kitabında hızla endüstrileşen ve milyonlarca kadının çalışma yaşamına girmeye başladığı bir toplumda kadınların konumunu ve onlara uygulanan baskıları ele almıştır. Temel sorunun ekonomik olduğunu vurgulayıp geleneksel aile içinde erkek egemenliğini ve kadının özerkliğini incelemiştir. Kadınlar için ekonomik eşitlik isteyip var olan aile yapısını eleştiren bu kitap, ünlü feminist Betty Frieden'in 65 yıl sonra 1963'te yayımladığı *The Feminine Mystique* (Kadınların Gizemi) ile pek çok ortak yönü olan bir kitap olmuştur. Kadınlar ve Ekonomi, 20. yüzyılın ilk iki on yılı içinde Gilman'a ABD'deki kadın hareketinin önde gelen entelektüeli ünvanını kazandırmıştır.¹²⁷

Feministler, geleneksel evliliğin kadınları tutsaklaştırdığını iddia etmişlerdir. Geleneksel evliliğe alternatif olarak da serbest birlik ve tek ebeveynli aile, aile hayatının yalnız farklı cinsiyetten insanlar arasındaki ilişkilerle sınırlandırılmasıyla yetinmeme ve benzeri öneriler sunmuşlardır. Feministlerin sadece geleneksel aile yaşamına dair eleştirileri olmadığını, kültürel alanda da değişmesini istedikleri şeyler

¹²⁵Sevim, a. g. e. : 52.

¹²⁶Michel, a. g. e. : 89.

¹²⁷Arat, a. g. e. :2010: 48.

olduğunu belirtmişlerdir. Mesela kadının edebiyatta, kitle iletişim araçlarında, reklamlarda sunuluş biçimiyle, imgelerdeki cinsiyetçilikten şikâyetçiydiler. Ayrıca Fransa'daki cinsiyetçiliğe karşı olan yasanın, feminist derneklere kadının onurunu zedeleyen her durumda davaya müdahil olabilme hakkının tamamlanmasını talep etmektedirler.

Kültür alanından sonra feministlerin faal oldukları bir alan da cinsel baskı ve kadınlara uygulanan şiddete karşı yürüttükleri savaştır. Tecavüzün pek çok ülkede ağır bir suç sayılmamasına, feministler hukuksal olanakları kullanarak karşı çıkmışlardır. Avukatların yardımıyla feministler tecavüzün kadınlara karşı işlenen ağır bir suç sayılması, ırzına geçilen kadının izin vermesi halinde dava tutanaklarının kamuoyuna açıklanması ve çoğu durumda yapıldığı gibi tecavüz edilen kadının sanık iskemlesine oturtulmaması için yasa taslakları hazırlayıp meclise sunmuşlardır. Feminist harekette hukuksal olanaklar sıkça kullanılmaktadır. Örneğin ülkemizde de görülen, eşlerince dayak yiyen kadınlar için kadın sığınma evleri kurmuşlardır. ABD'de İngiltere'de, Fransa'da, Federal Almanya'da dayak yiyen kadınların sığınacağı evlerin yanında telefonla yardım istemelerini sağlayacak telefon ağıları düzenlemişlerdir.¹²⁸

1. 3. 4. 1980 ve Sonrası Feminist İktisadi Hareketler

1980'li yıllar feminist teoride postmodern ve çok kültürlülük teorilerinin fark vurgusunu çok yaptığı ve giderek daha özgül ve kadınlar arasındaki farklılıklara dikkat çeken, özellikle ırk, sınıf, etnik ve cinsellik farklılıklarına daha özenle yaklaşıldığı yıllardır.¹²⁹

Meydana gelen bu değişimler bağlamında İlk Kadın Araştırmaları Birimi Fransa'nın Provence Üniversitesi'nde açılmıştır. Fransa'da 1981 seçimleriyle ortaya çıkan siyasi tablo, kadın araştırmalarının yeni bir boyut kazanmasına da neden olmuştur. 1981 yılında Kadın Hakları Bakanlığı'nın kurulması ile kadın çalışmaları hızlanmıştır. İngiltere'de ise kadın araştırmalarının herkes tarafından kabul görmesi

¹²⁸Sevim, a. g. e. : 51.

¹²⁹A. e. : 52.

ve yaygınlaşması, 1980'li yıllara denk düşmektedir. İngiltere'de cins araştırmaları alanında çalışan akademisyenlerin zamanla kadın araştırmaları merkezi etrafında toplanmaları, kadın araştırma alanının cins araştırmaları olarak anılmasına neden olmuştur. Amerika'da ise 1980 yılında Ulusal Kadın Araştırmaları Derneği kurulmuştur. Bu kuruluş, akademik çalışmalara destek vererek, kadın araştırmalarının gelişmesinde etkin olmuştur. Almanya'da Berlin Free Üniversitesi'nde 1980 yılında, idari senatonun kadın çalışmalarını destekleyen bir karar alması ile kadın araştırmaları alanı gelişmeye başlamıştır. Almanya'da kadın çalışmaları alanındaki en önemli gelişmelerden biri, Alman Araştırma Kurumu bünyesinde Kadın Araştırmaları Alt Komisyonu'nun kurulması olmuştur. Bu kuruluşun amacı, yapılan kadın araştırmaları için mali kaynak sağlamaktır. Ayrıca 1988 yılında kurulan kadın araştırmaları geliştirme programında hem mali kaynak sağlarken hem de kadın araştırmalarını teşvik etmek için çeşitli proje ve fonları yürütmektedir. Almanya'daki kadın çalışmalarının herkes tarafından algılanışı ise 1989 yılında yayınlanan kadın araştırmalarının konumu ve perspektifleri hakkında bilgi veren bir parlamento soruşturması ile belgelenmiştir.¹³⁰

Feminist yayın ve dergiler 80'lerin sonu ile 90'lı yıllarda kadın dayanışmasının sonuç veren olumlu ürünleri olmuştur. Bütün bunlara ek olarak, kadınlar güçlü lobiler oluşturturmuş ve zaman zaman ülkelerin gündemini belirleyebilmişlerdir.¹³¹

Feminist akademisyenlerden Beneria'ya göre, feminizm merkezi, yerel ve kurumsal seviyede özümmler önerebilecek kısmen önemli bir role sahiptir. Feminizm, ülkeler arası ülkeler arası eşitsizliğe ve ayrımcılığa karşı mücadele etmiş, kurumları ve karar verme mekanizmalarını değiştirmiş ve ulusal politikaları etkilemiştir. Uluslar arası kuruluşlar üzerinde etki bırakmış ve ekonomik ve sosyal politika tartışmaları merkezine insan refahının getirilmesinde etkili olmuştur.¹³²

Bu dönemde ihracata yönelik gelişme ile kadınların eşitliği arasındaki ilişki hakkında literatürde tartışma meydana gelmiştir. Feminist iktisatçılar eşitliğin gelişmeyi etkilediği ve gelişmenin cinsiyet eşitliğini etkilediğini tespit etmişlerdir. Doğu Asya'da yapılan bir çalışmaya göre, ihracata yönelik gelişme ile birlikte

¹³⁰ Oktik ve Kökalan, **a. g. e.** : 222.

¹³¹ Arat, **a. g. e.** : 2010: 48.

¹³² Lourdes Beneria, Globalization, Gender And The Davos Man, **Feminist Economics**, No: 5(6), 1999: 61-83.

kadınların işe girişlerinin arttığını, eğitimsel boşlukların kaldırıldığını, cinsiyet ücret farklılıklarının azaldığını göstermişlerdir. Aynı zamanda gelişmenin cinsiyet eşitsizliğinin de gelişmeyi uyandırdığını gösteren kanıtlar da bulunmuştur.¹³³

Feminist iktisatçılara göre kadınları etkileyen 20. yüzyılın en önemli olaylarından birisi Asya ekonomilerinin yapısal dönüşümü ve hızlı ekonomik büyümeleri olmuştur. Stephanie Seguino'ya göre, Doğu Asya'da ihracata yönelik gelişme üzerine yaptığı bir araştırmada, cinsiyet ücret eşitsizliğinin, ihracatın gelişmesinde önemli bir kaynak olduğunu göstermiştir. Sermaye satın alımı için döviz ve sırasıyla verimliliği ve gelişim oranlarını yükselten ara mallar sağlamak şartıyla; düşük kadın ücretleri, düşük emek maliyeti yoluyla yatırımları ve ihracatı teşvik etmiştir. Araştırmada kadınların kendi düşük statülerini özümsemeye götüren cinsiyet normları ve önyargılarının, beklenenin aksine daha az iş ve daha az siyasi huzursuzlukla sonuçlandığını bununla da yatırımların teşvik edildiği ortaya konmuştur.¹³⁴

Feminist iktisatçılardan bir diğeri de Günseli Berik tarafından yapılan çalışmadır. Bu çalışmada 1980 sonrasında küresel ekonomide Tayvan'ın değişen rolünün cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Berik'e göre, ücretli istihdam, kadınlara gelir sağlamasına ve ekonomik bağımsızlığın bir ölçüsü olmasına rağmen, her zaman onların refah seviyesinde net bir gelişme anlamına gelmemektedir. Emek yoğun üretimden uzaklaştıkça bazı ülkelerde olduğu gibi, erkek işçiler genellikle daha fazla istenen işçilerdir. Berik, 1980 sonrası dönemi, ihracata yönelik imalat ile sürekli devam eden başarı, teknolojik değişim, Tayvanlı firmalar tarafından yapılan denizaşırı yatırımların hızla yayılması olarak nitelendirmiştir. İmalatta genelde, erkeklere göre kadınların istihdam fırsatlarında azalma, ücretli işten maaşlı işe geçiş ve sonuçta cinsiyet ücret eşitsizliğinde artış olmuştur. Araştırmanın sonuçları, daha fazla ihracata yönelik endüstrilerde istihdam oluşumunu, hem erkek hem kadın ücretlerini zıt yönde etkilediği sonucunu önemli bir bulgu olarak ortaya koymaktadır. Sermaye yoğun endüstrilerde hem kadınların hem de erkeklerin kazançları gelişir ve bu nedenle de cinsiyet ücret eşitsizliğine etkisi

¹³³ Lourdes Beneria, M. Floro, C. Grown ve M. MacDonald, Introduction Globalization and Gender, **Feminist Economics**, No: 6(3), 2000: 7-17.

¹³⁴ Eroğlu ve İşler, **a. g. e.** : 78.

olmadığını söylemiştir. Tayvan'ın imalat endüstrisinde maaşlı işlere doğru bir değişim, kadınların ücretlerinin azalmasına rağmen erkeklerin ücretlerini geliştirmiştir. Böylece cinsiyet ücret eşitsizliği artmıştır.¹³⁵

Uluslararası Feminist Ekonomi Derneği (IAFFE: International Association For Feminist Economics) 19-21 Haziran tarihleri arasında her yıl düzenlemektedir. Feminist Ekonomi Düşüncesi, metotları ve pratikleri; cinsiyetçilik, pazar ekonomisi, şiddet ve cinsiyetten kaynaklanan gelir eşitsizliği gibi konulara yer verilmiştir. Feminist ekonomi ve Orta Doğu, kadın eğitimi, kadın ve şiddet, aile politikaları ve çocuk bakımı, kadınların işgücüne katılımı, iş dünyasında ayrımcılık ve feminist politika analizleri yer almaktadır. Feminist ekonomi hakkında bilgi edinmek isteyen başta araştırmacılar, akademisyenler ve öğrenciler olmak üzere dünyanın her yerinden bu konuyla ilgili herkese açık olan konferans boyunca kıdemli feminist ekonomistler, önce IAFFE'nin çalışmalarını gözden geçirmekte ve daha sonra feminist ekonomi'nin pratikte hangi alanlarda kullanıldığına dair bir tartışma ortamı oluşturmaktadırlar. Aynı zamanda konuşmacılar, katılımcılardan da gelen soruları yanıtlarak iki taraflı bilgi alışverişi sağlamaktadır.¹³⁶

2000'lerin ilk on yılında da postmodernist yaklaşımlar ve Avrupa Birliği bağlamında feminizmine geçiş yapıldığı için, bir durgunluk dönemine girilmiş ve bu dönemde feminizme ilişkin kavramsal tartışmalar hemen hemen hiç yer almamıştır¹³⁷. 1980'den sonra feminist teori, üniversiteler ve devlet politikaları bağlamında yeni bir döneme girmiş, içinde bulunduğumuz süreci de kapsamakta olan bu dönem, akademik çalışmalarla kuramsal anlamda güçlenirken, feminist eylemlilikten uzaklaşmış görünmektedir.¹³⁸

¹³⁵Günseli BERİK, "Mature Export- Led Growth And Gender Wage Inequality In Taiwan", **Feminist Economics**, No: 6(3), 2000: 1-26.

¹³⁶KAZETE, "Feminist Ekonomi Konferansı", 2008, (Çevrimiçi), <http://arsiv.kazete.com.tr/sayilar/2008/73/?bolum=haberler&sayfa=ekonomi05>, 06.06.2010.

¹³⁷Arat, a. g. e. : 2010: 48.

¹³⁸Eroğlu ve İşler, a. g. e. : 20.

1. 4. GLOBALLEŞME FEMİNİST POLİTİKA VE EKONOMİ

İnsanlık tarihi, her dönemde çağının siyasi, ekonomik ve sosyal özellikleriyle kendi sürecine uygun ve birbiriyle benzeşen yapılar dokumaktadır. Bilgi toplumu veya sanayi ötesi dönüşüm diye isimlendirebileceğimiz bu çağ, beraberinde karmaşık ekonomik ve sosyal yapıların dinamik oluşumlarını gündeme getirmektedir. Bu dönüşümün başköşesinde küreselleşme sürecinde yaşanan hızlı değişim mevcuttur. Son yıllarda dünyada yaşanan gelişmeleri tanımlamak için kullanılan küreselleşme insan toplumunun kapsamını ve birbirine benzerliğini artıracaktır. Küreselleşme sürecinde yaşanan gelişmelerin politik, ekonomik, kültürel toplumsal ve teknolojik boyutları olduğu için de bu kavramın tanımı kişiden kişiye değişmektedir. Bununla birlikte iletişim teknolojisindeki gelişmelerinde yardımıyla dünyanın hızla değişmesi, mal ve finans piyasalarının ulusal sınırları zorlaması, ülke ekonomilerinin dünya ekonomisi ile entegrasyonu şeklindeki sürecin genel adına küreselleşme denmektedir. Bir başka açıdan küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, politik, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbirleriyle bağlantılı olguları içerdiği, bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması olarak tanımlanmaktadır.¹³⁹

Küresel ticaret ve yatırım araçları dünyanın her tarafında kadınların kazançları ve istihdamları üzerinde dramatik etkilere sahiptir. Küreselleşmenin kadın çalışmaları açısından tek yönlü bir anlamı yoktur. Bu etki endüstri veya ticarete göre ya da çalışanın statüsüne bağlı olarak negatif veya pozitif olabilmektedir. Bazı kadınlar ürünleri için yeni pazarlar veya yeni işler bulabilirlerken, bazıları işlerini veya pazarlarını kaybedebilmektedir. Hatta birçok kadın ücretlerinin azaldığını çalışma şartlarının kötüleştiğini veya çalışma saatlerinin arttığını görmektedir.

Küreselleşmenin etkisiyle devalüasyon, faiz oranları artışı, kamu yatırımlarının ve harcamalarının azalışı (sübvansiyon v. b.) sermaye yoğun ve ileri teknoloji

¹³⁹DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı), **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler**, Ankara, Yayın No: 2375- ÖİK:440, Ocak, 1995: 1.

kullanan faaliyetlerde yabancı yatırımları teşvik, ihracatı desteklemek için uygulanan politikaların kaldırılışı gibi yapısal uyum önlemleri alınmıştır. Beneria ve arkadaşlarına göre bu politikalar kentleşme ve formal sektörde kadınlar için daha az iş fırsatları ile sonuçlanmıştır. Çünkü bu şartlar, kadınlar arasındaki yoksulluğun artmasına neden olmuş ve onları iş aramak için şehirlere göçe zorlamıştır. Bu yazarlar, hükümetleri, çoğu kez sistemi düşüncesizce altüst ederek bozmak ve genelde fakirleri, özelde kadınları etkileyen sancılı ayarlamaları yapmış olmakla suçlamaktadırlar. Burgeron küresel kapitalizmin nitelediği geleneksel politik ekonomi söylemlerine karşı, kadınların ekonomik küreselleşmeye direniş stratejilerinin, ulus- devlet tartışmalarında iyi kavramsallaştırmadığını öne sürmüştür. Sorun, hala küresel ekonomik kurumlara, ulus- devletlere, ataerkil hane halkına, sömürüyü destekleyen diğer yapılara yayılmış hegemonyaya bağlılığın ve kadınların bununla mücadelelerinde nasıl karşı koyabileceğini düşünmektedir. Steans'a göre ise, eleştirel teorisyenler, var olan güç ilişkilerinin baskılarının farkındadırlar ve değişim ancak var olan güç ilişkilerinin sınırlanması ile başarılı olabilmektedir. Eleştirel sosyal hareketi kabul etmekle birlikte, politikaların yeniden şekillendirilmesi için küreselleşmenin ve modernitenin ortaya çıkardığı yeni imkanların araştırılmasına nispeten az ilgi gösterilmiştir. Steans, feminist politika anlayışının bir başlama noktası olarak, küresel politik ekonominin çok fazla değeri olduğunu, fakat önemli kısıtlamaları da içerdiğini öne sürmüştür.¹⁴⁰

2. TÜRKİYE'DE KADIN VE FEMİNİST İKTİSADİ HAREKETLER

Feminizm, çoğul ve karmaşık bir kavramdır. Feminizm kavramına karşı tepkiler belli kültürel oluşumları temsil eder; bu nedenle bir kültürde bu kavrama atfedilen değerlere göre feminizm çeşitlilik gösterir. Örneğin, batı ya da batı dışındaki farklı kültürel bağlamlar, feminizmi anlamak için hem temel bir farklılık kaynağı, hem de olası bir takım modeller oluşturur. Nükhet Sirman'a göre, Batı'daki

¹⁴⁰Eroğlu ve İşler, a. g. e. : 81-82.

feminizm deneyimi, kurumsal çalışmaları ve düzenli bir şekilde kayda geçmiş tarihiyle, feminizmin ne olduğu ve batılı olmayan feminist aktivistlere göre feministlerin kimler olduğu konusunda çok güçlü bir popüler imge yaratmanın yanı sıra önemli bir referans noktası sağlamıştır. Sirman, batılı ve batılı olmayan deneyimler arasında ilişkinin kurulabileceğini ancak, onların tarihsel olarak kendilerine özgü fenomenler olduğunun unutulmaması gerektiğini söylemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, düşünce ve bilgi akışı batılı feministlerin egemenliğindedir. Bu durum kaçınılmaz olarak batılı olmayan ülkelerden bazı feministleri batı-merkezli feminist söylemleri eleştirmeye itmiştir. Türkiye’deki feminist düşüncenin oluşumu sürecine bakıldığında, sadece batılı düşünce akımlarından değil, aynı zamanda uluslararası örgütler ve ulus aşırı ağlardan da etkilendiği görülmüştür. Türkiye’deki feministleri harekete geçiren bu etkileşim, başlangıçta Türkiye’de feminist politik mücadeleyi oluşturmanın çeşitli yollarını açmış, daha sonra kadınların yerel taleplerine yönelik politikalar üretmelerine temel oluşturmuştur.

Türkiye’de yeni bir feminist hareketin ortaya çıktığı 1980’lerin başı itibarıyla toplumsal olarak feminizm kavramı hakkında konuşmak giderek yaygın hale gelmiştir. Ancak, 1980’lerin başını bir başlangıç noktası olarak almak bizi yanlış yönlendirecektir, çünkü feminist hareketlerin kökenleri 19. yüzyılın sonlarına kadar uzanmıştır. Türkiye’deki feminist araştırmacılar, geç Osmanlı dönemi ve çağdaş Türkiye’nin politik ve ideolojik gündeminde merkezi bir yer işgal etmiş olan kadının konumu hakkındaki tartışmalarda üç önemli tarihsel dönem belirleme eğilimindedir.

İlki, 19. yüzyılın ikinci yarısında kurumsallaştırılmaya başlanan Osmanlı reformları dönemi olmuştur. İkinci dönem, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ilk yıllarına rastlamıştır. Üçüncü dönem ise, 1980 darbesinin hemen sonrasında başlamıştır.¹⁴¹

Feminist hareketler Türk toplumunun yapısı itibarıyla dünyadaki gelişmeler çok hızlı olmamıştır. Kadınların ekonomiye bakış açısını amaçlayan feminist iktisat kavramı ülkemizdeki akademisyenler tarafından ancak son yıllarda çalışılan bir kavram olmuştur. Feminist iktisat üzerine yapılan çalışmalar 1980 ve sonrası döneme rastladığı bundan önce Türk toplumunda Osmanlı’dan günümüze yapılan feminist

¹⁴¹Süheyla Kırca Schroeder, **Popüler Feminizm, Türkiye ve Britanya’da Kadın Dergileri**, İstanbul, Bağlam Yayınları, t. y: 78-79.

hareketler anlatılacak ardından feminist iktisatçı akademisyenlerin görüşlerine yer verilecektir.

2. 1. OSMANLI DEVLETİ'NDE KADIN VE FEMİNİST HAREKETLER

Osmanlı toplumu örgütlenme sisteminde kadın, dinsel- kültürel etkenlerin yanı sıra otoriter ve ataeril gelenekselliğin etkisine bırakılmıştır. Erkeğin üstünlüğü ve buna bağlı olarak kadının erkeğe eşit olmadığı düşüncesinin Müslüman-Türk toplumunun temel değerlerinden olması, Türkiye'deki kadın hareketlerinin ne kadar güç bir noktadan işe başladıklarının göstergesidir.¹⁴²

Gelenekle kültür arasında dil, din, sanat, bilim, felsefe ürünleri arasında çok sıkı bir bağ ve etkileşim vardır. Dilde, dinde, sanatta, bilim ve felsefede, günlük yaşamda değişik arayışlar yeni bir ivme kazanırken geleneğin değişmesi zor olamıdır. Ataeril toplumların tümünde geçerli olan geleneksel ideolojinin cinsiyetçi iş bölümü, kadına öncelikle ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutar. Kadınlar toplumsal cinsiyet görüşlerini belirlediği ölçüde hareket alanı bulurlar. Geleneksel ideoloji kuşaktan kuşağa aktarıldığı için toplumsal yaşamda kadına ve erkeğe özgü olarak nitelenen işler geleneksel olarak belirlenir. İşleri toplumsal üretim açısından kategoriye ayıran bu anlayış ev kadınlığı statüsünü koruyarak kadına iş yapma önceliği tanımıştır.¹⁴³ Aile içerisinde ilişkiler patriarkal (ataeril) ağırlıklıdır. Büyüklük ve yapı bakımından aile çekirdekleşse de, aile içi ilişkilerde son sözü erkekler (ve yaşlılar) söyler yani onlar egemendir.¹⁴⁴

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde kadınlar genelde toplum yaşantısının dışında rol oynamıştır. Osmanlı'da saray, vezir, bey gibi yönetici sınıflar ile asıl üretici olarak çalışan sınıflar arasında kadınların sosyal yaşantıya katılım biçimi arasında da farklar mevcuttur. Yönetici sınıfların yaşadığı kentlerde ve özellikle başkent İstanbul'da yönetici sınıflara mensup kadınlar, tahmin edileceği

¹⁴²Ayşegül Yaraman **Resmi Tarihden Kadın Tarihine- Elinin Hamuruyla Özgürlük**, İstanbul, Bağlam Yayınları, Kasım, 2001: 21.

¹⁴³Necla Arat, **Türkiye'de Kadın Olmak (Kadın Sorunlarından Kesitler)**, 2. bsk. , İstanbul, Say Yayınları, 1996: 45.

¹⁴⁴Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul, Metis Yayınları, 1996: 210.

üzere çalışma hayatında bulunmamışlardır, fakat asıl üretimin yapıldığı kırsal alanda kadın üretim sürecinin dışına hiçbir zaman çıkmamıştır. Kırsal alanda toprak sadece erkeklerin üretim yaptığı bir alan değildir, üretim tüm aile fertlerince gerçekleştirilmiştir. Kırsal kesimdeki kadına yönetim karışmazken 16. yüzyıldan sonra kentli kadının sokağa çıkması ve üzerine giydiği kıyafet gibi tali konulara dahi Osmanlı'nın alınan kararlarla karıştığı bilinmektedir. Bu kararlar ıslahat yanlısı III. Selim ve II. Mahmut gibi sultanlar zamanında daha da titizlikle uygulanmıştır. Bunun sebebini tarihçiler, bu padişahların yaptığı reformlara karşı baş gösteren direnmeler karşısında kadının statüsüne hassas davranıldığını göstermek amacıyla verilen ödünler olarak yorumlanmıştır.¹⁴⁵

Tekeli'ye göre Osmanlı toplumunda kadın; devlet, din ve ailenin tutsağı, devletin kulu olan erkeklerin (baba, koca, kardeş, oğul) kulu, diğer bir ifade ile eşitsiz ilişkilerin mutlak anlamda “tabi” konumda kişisi olmuştur.¹⁴⁶

Osmanlı yönetimi tarafından batılılaşmaya yönelik ilk reformlar, 18. yüzyılda gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu reformların gerçekleştirme amacı, batıdan örneklenen programlarla, modernleşmeyi; sivil ve politik kurumları yeniden düzenlemeyi sağlamak olmuştur. Ancak, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, reform hareketleri içerisinde en çok tartışılan konu, kadın meselesi üzerinde odaklanmıştır.

Batıdaki hız değişiminden etkilenen ve bu etkinliklerini ülkeye getirmek isteyen Osmanlı elitlerinin bu dönemde batıda da yoğun bir biçimde devam eden kadın hareketine kayıtsız kalmaları mümkün olmamış ve erkek seçkinlerden oluşan reform yanlıları, kadın sorununa öncelik tanımışlardır.

Osmanlı toplumunda kadın sorununun gerçek anlamda Tanzimat'ın ilanından sonra gündeme geldiği bilinmektedir. Tanzimat ile birlikte kadının öneminin artmasını kadının annelik yoluyla çocuğun eğitiminden sorumlu tutulması ile ilişkilendirmektedir. Böylece bu dönemde, kadının imajı, batılılaşma projelerinin reformları içerisinde, geleneksellik ve çağdaşlık arasındaki sınırdadır. 19. yüzyılın sonuna doğru kadın konusunda tartışmalar sürerken, eğitilmiş ve üst sınıfa mensup olan kadınlar da bu tartışmalara dahil olmaya başlamışlardır.

¹⁴⁵Sevim, a. g. e. : 94.

¹⁴⁶Yaraman, a. g. e. : 22.

Osmanlı Kadın Hareketinin yeni boyutlara ulaşmasında Fransız Devrimi'nden etkilenen Genç Türklerin adalet, hürriyet sloganlarıyla ilan edilen II. Meşrutiyet (1908) büyük önem taşımaktadır. II. Meşrutiyet, kadınların kendi sorunlarının ve sorumluluklarının bilincinde olan toplumsal aktörler olarak öne çıkmalarında etkin olmuştur. Ortaya çıkan bu koşullar çerçevesinde, feminist akademisyen Berktaş, Osmanlı'da feminizmin Türk Ulusçuluğu'na paralel bir süreç izlemiş olduğunu savunmuştur. Berktaş'a göre Türk Ulusçu İdeolojisi, kadının kurtuluşunu geniş bir toplumsal devrimin ön koşullarından biri olarak kabul etmiştir. Berktaş, Ulusçu ideolojinin egemen olduğu bu dönemi, İslami ataerkilliğin yerini batılı erkilliğin alması olarak yorumlamıştır.

Osmanlı Dönemi'nde kadın hareketinin düşünsel temellerinin atılması yönündeki en önemli dönüşümlerinden birisi, ortaya çıkan kadın örgüt ve dernekleri olarak ifade edilebilmektedir. 1908 sonrası kadınların, kurdukları dernekler aracılığıyla kendi hak ve çıkarlarını korumaya çalıştıkları bir dönemi simgelemiştir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl dönemlerinde kadınlara ilişkin yapılan reformlarda Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık olmak üzere üç düşünce akımı etkin olmuş ve kadın konusundaki tartışmalar erkekler tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla kadınlar, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar bir modernleşme projesinin nesnesi olma konumundan çok da uzaklaşmamışlardır. Kadın sorunu, kadınların kendi bilinç ve sorgulamalarıyla değil, egemen olan düşünce kalıpları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kadın, kendi kendisini belirleyecek bir özne değil, biçimlendirilecek bir nesne olarak algılanmıştır. Ancak her üç akımda kadın konusunda birleştikleri iki nokta bulunmaktadır. İlk ortak özellik, her üç akımın da kadınlara büyük toplumsal projelerin birer nesnesi gözüyle bakmaları, ikinci ise kadının hala aile ve iyi bir eş olma ile ifade edilmesidir.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Oktik ve Kökalan, a. g. e. : 223.

2. 2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KADIN VE FEMİNİST HAREKETLER

Toplumsal yaşamda kadınların konumu ve kadınlığın anlamı üzerine yapılan tartışmaların ikinci dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarına rastlamaktadır. Batılılaşma sürecinin başlamasıyla beraber, kadın hakları ve kadınların toplumsal rolü kamusal alandaki tartışmalarda önemli bir yer tutmuştur. Yeni Cumhuriyet'in uygulamaya koyduğu reformlar yoluyla, Osmanlı dönemine kıyasla, kadınların statüsünde kayda değer ilerlemeler görülmektedir.

Yeni Cumhuriyet'in kurucuları Osmanlı kimliğine karşıt bir Türk kimliği yaratmayı hedeflediklerinde, bu hedefe ulaşmada en önemli unsur, kadınların İslami kurallar altında ezildiğini öne sürerek Osmanlı aile yapısına bir alternatif sunmak olmuştur. Yeni kurucu elitin gerçekleştirdiği Kemalist reformlar, islami yaşam tarzının temellerini sarsmayı hedeflemiştir. 1926'da Şeriat Kanunu İsviçre Medeni Kanunu'yla değiştirilmiştir. Türkiye'nin Çağdaşlaşma Projesi, laik modern yaşam tarzını yerleştirmek amacıyla tüm dini semboller ve uygulamaların kamusal alandan çıkarılmasını içeriyordu: Türbe ve tarikatların yasaklanması (1925); geleneksel Osmanlı başlığı olan fesin yasaklanması ve yerine Avrupa'dan gelen şapkanın konulması (1925); batı takviminin benimsenmesi (1926) ve Arap alfabesinin Latin alfabesiyle yer değiştirmesi (1928). Tüm bu reformlar Türkiye'nin İslam dünyasıyla ilişkiyi kesme ve batı medeniyetine doğru yönelme arzusuna işaret etmiştir. Kemalist reformlar günlük hayatı düzenlemeye yönelik çok sayıda reformun yanı sıra kamusal alanda kadının bedensel, toplumsal ve politik görünürlüğüyle de ilgilenmiştir. Türbanın kaldırılması, kız ve erkeklerin birlikte eğitim almasının zorunlu hale getirilmesi, seçme ve seçilme hakkı da dahil olmak üzere kadınların vatandaşlık haklarının genişletilmesi ve aileyi düzenleyen İslami kanunların kaldırılması kadınları kamusal alandaki görünürlüğü ve vatandaşlıklarını garanti altına almıştır. Böylelikle Cumhuriyet'in liderleri tarafından yeni bir "çağdaş" kadın imajı yaratılmıştır, yeni kadın çarşafsız ve Avrupalı görünüyordu. Bu girişim, kadın bedeninin devamlı surette politik amaçlarla sembolik temsil aracı olarak kullanılmasını yalnızca bir örneğidir. Pek çok feminist akademiysen, yeni

Cumhuriyet'in eşitlikçi bir toplum yaratma ve kadınlara haklar vererek onları toplumun merkezine koyma çabasını "devlet feminizmi" olarak adlandırmıştır. Diğer bir deyişle, bu dönemde kadınların özgürleşmesi için verilen mücadelenin devlet-güdümlü olduğu düşünülmüş ve kadınların yalnızca kurumsal açıdan özgürleştirildiği öne sürülmüştür.

Kadınların statüsündeki değişimler, yeni devletin kurulma sürecinde temel konulardan biri olarak görülmüştür. İsviçre Medeni Kanun'un benimsenmesi ve özellikle 1934'de oy kullanma hakkına geçilmesi hakkına geçilmesi kadınların yaşamlarında kayda değer değişimlere neden olmuştur. Aynı zamanda batılılaşma sürecinde de önemli rol oynamıştır. Bu gelişmeler, kadınların kamusal yaşamdaki statüsünde yükselmesini sağlayarak resmi anlamda demokratik haklarının gelişmesi anlamına gelmiştir. Erkeklerin yanı sıra, sınıfları, dinleri ve gelenekleri izin verdiği ölçüde küçük bir kadın grubu da yeni sivil ve toplumsal haklardan yarar sağlayabilmiştir. Devlet kadınları özellikle öğretmen olarak evin içinde çalışmaya teşvik etmiştir. Böylece kadınlara yeni bir misyon, ulusu eğitme misyonu verilmiş olmuştur.¹⁴⁸

Kemalist reformların öngördüğü modernist feminite kavramı içerisinde kadınlar, eğitilmiş, meslek kadını, kulüp ve dernek faaliyetlerine katılan örgütçü kadınlar; iyi eğitilmiş eş ve anne; modayı izleyen feminen kadın gibi farklı imajların birleştirilmesi yoluyla kurulmuştur.¹⁴⁹

Bu anlamıyla da Cumhuriyet Modernleşmesi, kadınların kurtuluşu adına değil, Cumhuriyet için yeni kadınlar ve erkekler yaratılması yolunda erkekler tarafından kurgulanmış bir modernleşme projesine dayanmaktadır.

Erkek idareciler tarafından yapılan bu reformların, kadınların gerçek anlamda hak elde etmeleri için yapılmamaktadır. Bu haklar, devlet katındaki dönüşümün aracı olarak kullanılmaktadır. Özellikle tek partili dönemde kadınlara siyasal hakların verilmesi, tek partili idarecilerin dünya üzerindeki diğer tek parti diktatörlüklerinden farklı olduğunu vurgulamak amacıyla yapılmıştır. Siyasal ve kamusal hakların kazanılması ile kesinleşen Cumhuriyet Dönemi eşitlikçi feminizm anlayışı, bu

¹⁴⁸Kırca Schroeder, **a. g. e.** : 81-82.

¹⁴⁹Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Türkiye İş Bankası-İstanbul Menkul Kıymetler Borsası- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998.

dönemden sonra bir duraklama aşamasına girmiştir. Erkekler ile eşit hakların elde edilmesi, Cumhuriyet kadınlarında eşitliğin sağlamış olduğu anlayışını doğurmuştur. Bu durumda da kadın hakları için başka mücadelelere girilmemiştir. 1940'lı yıllardan sonra feminizm açısından bir duraklama dönemine girilmesinin temel nedeni, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan reformların kadın taleplerinden değil, erkek istemlerinden kaynaklanmasıdır. Kadınlar kendi problemlerini içselleştirmeyip, soruna dönüştürmedikleri için siyasal hakların verilmesi ile hız kazanan kadın hareketi etkisini yitirmiştir.¹⁵⁰

1950'den 1970 ortalarına dek kurulan kadın derneklerinin pek çoğu, bugünde sürdürdükleri, kazanılmış hakların, özellikle laik devletin İslami bir düzene geri dönülmesine karşı sağladığı güvencelerin savunusuna öncelik verilmiştir. Bunu her yıl Cumhuriyet'in önemli günlerinde düzenlenen törenlerde Atatürk'e olan bağlılıklarını, kendilerine tanıdığı haklar için ona duydukları şükran borcunu ifade ederek dile getirmiştir.¹⁵¹

Kemalist reformlardan yarar sağlayan bu kadınlara göre İslam, kadınların özgürlüğü için en büyük tehdittir. Kendilerini Kemalist ideolojiyle tanımlayıp özdeşleştirmişlerdir. En çok önem verilen konu sekülerizmdir; İslami grupların potansiyel ya da fiili tehdidini kadın özgürlüğünden daha önemli görmüşlerdir. Bu nedenle, bu kadın gruplarının çoğu kendilerini feminist ideolojiyle özdeşleştirmekten çekinmiştir; bazıları kendilerini feminizm olarak algıladıkları düşüncenin içinde, bazıları da ona karşı konumlandırı, tabii ki bu konumlandırma dönemin politik görüşleriyle ve uygulamalarıyla uyum içinde olmuştur.¹⁵²

2. 3. 1980'LERDEN GÜNÜMÜZE FEMİNİST İKTİSATÇILAR

Toplumumuzda feminizme ilişkin yoğun tartışmalar, Birleşmiş Milletler'ce Kadın On Yılı ilan edilen 1975- 1985 tarihleri arasında yer almıştır. Türkiye'de feminizm, orta sınıftan, kentli, iyi eğitim görmüş kadınların öncülüğünde başlamıştır. Bu

¹⁵⁰ Oktik ve Kökalan, **a. g. e.** : 224.

¹⁵¹ Kayhan, **a. g. e.** : 50.

¹⁵² Kırca Schroeder, **a. g. e.** : 86.

bağlamda ortaya çıkan kadın hareketleri ise 1980 sonrasında yeni ve değişik bir ivme kazanmıştır. Hiç kuşkusuz, bu süreç, birdenbire oluşmuş bir süreç olmamıştır.

1980 sonrasında giderek daha bir ilgiyle karşılanan feminist düşünce ve eylemlerin öncü çalışmalarını Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi eşit haklar savaşımında gözlemlenmiştir.

Namık Kemal'in, Ahmet Mithat Efendi'nin, Fatma Aliye Hanım'ın, Ziya Gökalp'in, Halide Edip'in kadınların eğitimi ve bilinçlenmeleri; cinslerin eşitliği; tek eşliliğin üstünlüğü vb. konularda ilginç çalışmaları vardır. Ama toplumdaki cinsiyetçi ayrımcılığa ve eşitsizliğe en köktenci karşı çıkış, Mustafa Kemal'in önderliğinde Cumhuriyet Dönemi'nde, gerek yeni bir Yurttaşlar Yasası'nın kabul edildiği gerekse kadınlara seçme ve seçilme hakkının verildiği 20'li 30'lu yıllarda gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet'in kadın hakları devrimi, İslam düşüncesinin ataerkil kültürel değerlerinin, dinsel hukukunun ve cinsiyetçi ayrımcı ahlaksal ideolojisinin yeni bir toplumsal yapı ve yeni bir kültürel değerler dizgesi ile yer değiştirmesinin simgesi olmuştur. Ne var ki kültürel alt yapıdaki feodal değerler hemen yitip gitmemiştir. Sosyoekonomik yapıdaki gerekli dönüşüm de hemen sağlanamamıştır.¹⁵³ Bu yüzden kadınların eşit statü ve yeni ve çağdaş bir kimlik kazanabilmeleri konusunda Atatürk döneminde yasama yoluyla yapılan devrimci girişimler feminist akademisyenlerden Nermin Abadan Unat'a (1982) göre, toplumumuzda kadının rol ve statüsünü ancak sınırlı bir biçimde değiştirebilmiştir. Çünkü kadının bağımlılığı, yalnızca çağı geçmiş gelenek ve göreneklerin ürünü olmayıp, her şeyden önce sosyoekonomik konumunun bir sonucu olmuştur. Kadının siyasal davranış ve eylemlerinde özerklik kazanması yalnızca ikna edici yöntemlerle gerçekleştirilememiştir. Yeni kadın tipinin ortaya çıkışında belirleyici faktör, yapısal değişimler olmuştur. Unat, Türkiye'de sosyalleştirme sürecini değiştirmenin, cinslerin görev ve sorumluluk paylaşımını yeniden saptamanın gerekli olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴

Türkiye'de yapısal değişim, sürekli devingen bir oluşum halindedir. Ekonomik açıdan endüstrileşme, toplumsal açıdan kentleşme, siyasal açıdan demokratikleşme süreçleri sancılı süreçlerdir. Kadının sosyoekonomik yapıdaki işlev ve konumu ise,

¹⁵³ Arat, a. g. e. : 2010: 86.

¹⁵⁴ Nermin Abadan Unat, **Türk Toplumunda Kadın**, Ekin Yayınları, İstanbul, 1982: 15.

her şeyden çok, siyasal düzen sorunu ile bağlantılıdır.¹⁵⁵ Emre Kongar'a göre, ister kadın ister erkek, ister beyaz ister siyah, ister Türk ister Alman, ister Müslüman ister Hristiyan olsun, tüm bireyler, kendi yaşamlarını kendi başlarına kazandıkları oranda da hemcinslerinden bağımsızlaşırlar. Yönetime katılma, bunun sonucunda ortaya çıkar ve hiç kuşkusuz, özgürlüğün ve eşitliğin en önemli güvencesi niteliği taşır.¹⁵⁶ Oysa kadınlarımız siyasal alanda her zaman sınırlı, olağandışı ve simgesel bir rol oynamışlardır.

Toplumumuz kadınları, toplumsal- siyasal yaşama yaygın olarak katılmadıkları için, bizde batı benzeri kitlesel kadın hareketlerine 1980'li yıllara değin rastlanamamıştır.¹⁵⁷

1980'lerle birlikte Türkiye'de kadınlar açısından yeni bir dönem başlamıştır. Toplumsal hareketlerin gelecek projelerinin geleneksel sol ve sağ içerisinden biçimlendiği uzunca bir dönemin ardından gelen zorunlu bir suskunluk aynı zamanda kimi gruplar açısından geçmişle ve geleneksel olanla hesaplaşmaya dönüşmüştür. Bütünlüklü bir toplumsal kurtuluş projesine olan güvenin sarsılması farklı ortak çıkarlara sahip grupları gelecek için projeler oluşturmaya yöneltmiştir. 1980'lerle birlikte özellikle kadın hareketi kamusal ve özel arasındaki belirgin ayrımlaşmanın sorgulanmasını bir politik mücadele eksenine oturtmakla işe başlamıştır. Özel olan politiktir sloganının özetlediği bu başlangıç tıpkı, ikinci kuşak batılı kadınların gündemini içermiştir ama tek bir farkla; dönemler farklıdır. 1960'larda batılı kadınların kullandığı bu slogan, Türkiye'ye ancak 1980'lerde taşınabilmiştir. İkinci kuşak kadın hareketi 1980-1990 arası, Türkiye'de kadınların toplumsal cinsiyete ilişkin varoluş problemlerinin tartışıldığı, kadın olmanın ve kadınlığın anlamlarının belirginleştirildiği, feminizmin bir toplumsal proje olarak tartışıldığı, farklılıkların tarif edildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemi anlatan en uygun tanımlamalar ise bilinç yükseltme, güçlenme ve duyarlılık yaratma olarak tarif edilebilir.¹⁵⁸

Kadın konusunda 1980 sonrası Türkiye'de yapılmış olan çalışmalar düşünüldüğünde ise, üç temel grup ortaya çıkmıştır.

¹⁵⁵Arat, a. g. e. : 2010: 85-86.

¹⁵⁶ Emre Kongar, "Türk Feminizmi, Ayın Dosyası, Feminizm Nedir, Ne Değildir?" t. y: 72.

¹⁵⁷Arat, a. g. e. : 2010: 86.

¹⁵⁸Nilüfer Timisi ve Meltem Ağduk Gevrek, "1980'ler Türkiye'sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi", Derleyenler: Aksu Bora ve Asena Günel, **90'larda Türkiye'de Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007: 13-14.

Birincisi; kadın konusunun dışında yapılmış, ancak içinde kadınla ilgili bilgilere de yer verilmiş olan çalışmalar,

İkincisi; kadın konusunda yapılmış, feminist bir yaklaşıma sahip olmayan ve daha çok kadının değişen statü ve konumlarıyla ilgilenen çalışmalar,

Üçüncüsü; kadın konusunda yapılmış, feminist bakış ve metodolojik ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmiş araştırmalar.

Türkiye’de 1980 sonrası dönem Kemalist geleneğin bir uzantısı şeklinde yorumlanmıştır. Bu dönemde gündeme gelen kadın hareketi, Kemalist reformların önderliğinde gerçekleşen batılılaşma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilirken, bu reformların olanaklarının bir sonucu olarak da algılanmıştır.

Üniversitelerde çalışan kadınlar Birleşmiş Milletler’in 1975 yılında ilan ettiği kadın on yılının yol açtığı duyarlılıktan ve batıdaki kadın kurtuluş hareketinden etkilenecek 1970’lerden sonra kadın sorununu tartışmaya başlamışlardır.

1980’li yılların başında üniversitelerde çalışan seçkin ve aydın kadınların feminist çalışmalara ilgi duyması ise bu alanın güçlenmesine olanak sağlamıştır.¹⁵⁹

Feminist iktisatçılardan Ufuk Serdaroğlu feminist iktisadı, ekonomide kadını değil, kadın bakış açısını da içerebilecek bir biçimde ekonomiyi incelemek şeklinde ifade etmiş, iktisat-toplumsal cinsiyet ve bilimin kesişim noktalarının keşfi çabalarının ürünü olarak irdelenmiştir. İktisat yazım ve eğitiminde egemenliğini artırarak sürdürdüğü iddia edilen ve ana akım olarak nitelenen, büyük ölçüde pozitif yöntem bilim anlayışını benimseyen egemen (neoklasik) iktisadın paradigmal dayanaklarının eleştirisi temelinde irdelenmiştir. Böylece postmodernist iktisat, sınırlandırmalara ve hiyerarşik ayrımcılıklara platform hazırladığı iddia edilen modernist felsefenin bilim-bilgi yaklaşımının iktisattaki dayatmalarına bir başkaldırı olarak sunmuştur. Bu kavramı farklı deneyim ve algılara dayanan farklı iktisadi yaklaşımları farklı ama eşit şiarıyla -hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutmadan- kucaklayacak bir iktisat anlayışına disiplinin kapılarını açmak” olarak tanımlamıştır.

Yine feminist iktisatçı akademisyen olan Nurcan Özkaplan’a göre Türkiye’de olan ekonomik krizin kadınlar açısından etkisini şöyle açıklamıştır. Krizin kuşkusuz kadınları daha çok etkileyeceğini ifade etmiştir. İlk olarak, %25’leri bulan kadın

¹⁵⁹ Oktik ve Kökalan, **a. g. e.** : 225.

işgücüne katılım oranlarını aşağıya ve yukarıya çekecek iki eğilimden bahsetmiştir. Kadın istihdamını azaltacak birinci eğilim, tekstil, turizm, gıda gibi kadın emeğini yoğun olarak kullanan sektörlerdeki daralmadan en çok kadınlar etkileneceğini, ayrıca bankalarda, toplumsal hizmetlerde çalışan beyaz yakalı/nitelikli kadın emeği de bu süreçten ilk elde etkileneceğini belirtmiştir. Öte yandan kadın işgücüne katılma oranını yükseltebilecek ikinci eğilim, kriz nedeniyle eşi/aile ferdi işini kaybeden kentli ev kadını/genç öğrenci veya kırsal yerlerden yeni göç etmiş yoksul ailenin ev kadını, geçici olarak iş aramaya başlayabileceğini söylemiştir. Bu iki eğilim yan yana olabilmektedir. Hangisinin daha güçlü olacağını ise hem mevcut açık işlerin, turizm sektörü dışında, kadın emeği talebinin düşük olduğunu ve hem de kadın düşmanı istihdam politikalarını/aile /nüfus politikalarını göz önüne alındığında, ikinci eğilimin zayıf kalacağını ve kadın (ve genç kadın) işsizlik oranlarının artacağını ve kadın emeğinin “görünmez olma/yuva proleterisi olma” sürecinin yoğunlaşacağını ifade etmiştir. Özkaplan’a göre, ataerkil rejimin kadın emeğini iyice görünmez kılması, kriz dönemlerinde şiddetlenmektedir; zira işsiz erkek dururken kimse kadını işe almamaktadır. Ayrıca, kreş, servis, işyeri doktoru, süt izni, doğum izni gibi kadın emeğini için çok hayati olan yasal haklar şimdiden zaten ortadan kalkmaya başlamıştır. Mevcut işlerin ister ücretli, düzgün iş olsun, ister güvencesiz, geçici iş olsun daha esnek, daha enformal, daha güvencesiz ve daha ayrımcı pratiklerle dolu bir düzeye doğru dönüşeceğini de öngörmek mümkün olduğunu kriz döneminin bu eğilimi tetikleyeceğini belirtmiştir. Güvenceli, düzgün işler birer istisna haline gelecek gibi görüldüğünü; bu anlamda mavi yakalı/beyaz yakalı, işçi sınıfından/küçük burjuva-kentli kadın emeği arasındaki farklılık azalacağını belirtmiştir. Fakat bu durumu kentli kadın emeği için söylemektedir. Özkaplan’a göre kadın istihdamının %40’ı ücretli %40’a yakını da kırsal kesimde ücretsiz aile işçiliği adı altında kategorize edilmekte, bugün bankalarda çalışan yüksek lisanslı, yabancı dil bilen genç kadınlar, çok uzun saatler ve oldukça düşük ücretle çalışmaktadır. Dolayısıyla, ataerkil kapitalizm eğitilmiş/eğitimsiz kadın emeğini istemeden ortak pozisyona itmektedir.¹⁶⁰

¹⁶⁰Öykü Tümer, “Nurcan Özkaplan ile Ekonomik Kriz ve Feminist Mücadele Üzerine”, 2008, (Çevrimiçi), <http://www.bgst.org/keab/no20081130.asp>, 07. 06. 2010.

KESK'e göre (Kadın Emekçiler Derneği Konfederasyonu) feminist ekonomi; ekonomik ve bölgesel örgütlenmelerin merkezine insan yaşamının sürdürülmesini ve kolektif refahı koymaktadır. En önemli şey şirket kârı olan ticari ilişkilere ait normun, insanlar arasındaki, insanla bedeni arasındaki ve insanla doğa arasındaki ilişkilerin de normu haline geldiği pazar toplumunu sorgular. Yeni pratikler ve yeni teorik analizler üretmek için dayanışma ekonomisi ve gıda egemenliği gibi mevcut ekonomik düzeni sorgulayan öteki pratiklere ve prensiplere kendisini uydurmaktadır. Feministler, sadece meta (pazarda satılan mal ve hizmetlerin) üretimini tanıyan ve ekonomik öznelere bireysel çıkarlara öncelik verecek, minimum maliyetle faydayı maksimuma çıkaracak şekilde hareket ettiği egemen ekonomik paradigmayı sorgulamaktadır. Bu faraziyeler, insanlığın çoğuna değil ama beyaz, sermaye sahibi, otuzlu yaşlarda bir erkeğe uygulanabilir. Bunlar, gerçek hayatta temelinin olmamasına karşın, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve dünyadaki hükümetlerin çoğunun politikalarına yön veren paradigmalardır.

Kadınların ekonomiye katkılarını daha görünür kılmak, deneyimlerini öne çıkarmak ve sosyal yeniden üretimin (yani, gebelik ve doğurma; çocuk, yaşlı ve hastaların bakımı; işgücü piyasası için hazır ve sağlıklı olsunlar diye yetişkin erkeklerin bakımı gibi insanların ve yaşamın üretiminin) meta üretimiyle nasıl bağlantılı olduğunu göstermek için feminist ekonomiden yararlanılmaktadır. Bakım sadece yiyeceklerin hazırlanması, evin temizlenmesi, yıkama ve ütü yapma değil, aynı zamanda sevgi ve güven duygusu, aileleri, komşuları ve toplulukları bir arada tutan sosyal ağın sürdürülmesi de demektir.

Feminist ekonomi, aynı zamanda üretken işi (meta üretimini) erkeklere ve yeniden üretim işini (insanların bakımını) kadınlara atfeden, hem de erkeklerin yaptığı üretken çalışmanın kadınların yeniden üretiminden daha önemli olduğu bir hiyerarşi kuran, cinsiyete dayalı iş bölümünü sorgulamaktadır. Feminist ekonominin kadınların ailede ve toplumda yaptığı karşılığı ödenmeyen işleri sayısallaştırmaya uğraşan ve Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) hesaplamaları ve bütçe gibi ulusal hesaplarda yer alması için lobi yapan akımları vardır. Bazıları da hem kadınların ev işi yaparken harcadığı süreyi hem de başkalarına bakmaya fiziksel ve duygusal olarak hazır bulunmasını görünür kılmaya uğraşmaktadırlar. Feminist ekonomi aynı zamanda (işbirliği ve karşılıklı ilişki gibi) değerlerin ve (el becerisi, esneklik ve sabır

gibi) becerilerin şirketler tarafından nasıl kullanıldığını da göstermektedir. Fakat bu değer ve becerileri geleneksel olarak öğrenilmiş değer ve becerilerden ziyade doğal olarak görülmekte ve sosyal haklara (daha fazla sorumluluk) dönüşmemektedir.¹⁶¹

Feminist iktisatçılardan Murat Şahin Öcal, feminist iktisat teorisini bir istismar kuramını ifşa etmekten öteye, iktisadi olayların ve serilerin erkek olmayan (cinsiyetsiz) bir dünyanın kurulması için ilişkilendirilip formüle edilmesi anlamına geldiğini belirtmiştir. İlk olarak olanı anlama yönelik bir zihinsel egzersiz gerekirken, ikincisi geleceğe dönük talepleri geçmişte maruz kalınan haksızlıklara dayandırarak gerekçelendirmeye ve yollarını göstermeye dönük normatif iktisat kalıplarına sahip bir kuramlaştırmadır. Feminizmi bir akım olarak adlandırmaktansa gerek pratik gerek teorik temellere dayanan bir hareket olarak ifade etmiştir.¹⁶²

1981 yılından itibaren Ankara ve İstanbul kadınlar açısından yeni bir hareketin başlangıcının mekânlarını oluşturmuştur. Her iki kentte de eş zamanla olarak bir araya gelen kadınlar geçmişle ve gelecekle hesaplaşırken, günün gündemini de kadın hareketi olarak belirginleştirmiştir. Feministler, 1982 yılından itibaren görüşlerini kamuoyuna açıklama cesaretini kazandılar. Fransız feminist Giselle Halimi İstanbul'a çağrılarak, Türk feministlerini feminizm konusunda cesaretlendirmiştir. YAZKO'nun düzenlediği ve "Kadın ve Sorunları" başlık bu toplantının ardından feminist yazarların kitapları çevrilmeye ve Türkiye'de feminizm tartışmaları yükselmeye başlamıştır. Bu çerçevede YAZKO'nun çıkarttığı somut dergisinde bir sayfa 4 Şubat 1983'den itibaren kadınlar ayrıldı. Kadınlar bu sayfada hem hemcinslerini yazmaya teşvik ettiler hem de kürtaji kadın günü ve kadın ve reklam, halk kültüründe kadın, kadının geleneksel konumu gibi konuları sorgulamaya açmışlardır.¹⁶³

1987 yılında bir ağır ceza yargıcının bir dava sırasında sarf ettiği "kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin" türünden çağdışı bir ifade, basında ve kamuoyunda büyük tartışmalara yol açmış ve yine çeşitli çevrelerden kadınların "Dayağa Karşı Yürüyüş" kampanyasını başlatmalarına neden olmuştur.

¹⁶¹KESK (Kadın Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu), "Kadınların Ekonomik Özerkliği", (Çevrimiçi) www.kesk.org.tr/UserFiles/File/Kadınların%20Ekonomik%20Özerkliği.doc, 06. 06. 2010.

¹⁶²Murat Şahin Öcal, "Ufuk Serdaroğlu'nun Makalesi Üzerine Notlar", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt 6, Sayı 16, t. y: 83-87.

¹⁶³Bora ve Günel, **a. g. e.** : 15.

Bu kampanyanın hemen ardından (1987) Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği, Sosyalist Feminist Kaktüs, İnsanca Yaşam İçin Kadın Derneği vb. dernekler kurulmuştur.

1989 yılında sosyalist kadınlarla feministlerin kadın sorunlarını tartışıp birbirlerini alabildiğine sorguladıkları ve 800'e yakın kadının izlediği Kadın Kurultayı yapılmıştır. Bunu Feminist Kaktüs, Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği, Ankara Feminist Grubu, Feminist Dergisi, Ankara Kadın Dayanışma Derneği ile bağımsız feministlerin yayımladıkları Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi izlemiştir.¹⁶⁴

Dayağa karşı yürüyüş kampanyasından sonra, “Bağır Herkes Duysun” adlı kitap 3 Mart 1988’de kampanya çerçevesinde çıkmıştır. Bu kampanyada kadınların geçici olarak barınabilecekleri sığınma evlerinin açılması da hedeflemiştir. Nitekim bu kampanyada yer alan bir grup kadın ardından Mor Çatı Sığınma Evi kurma girişimlerine başlamıştır.¹⁶⁵

Kadın çalışmalarının başlangıcı resmi olarak 1990 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi’nin açılmasına dayandırılmaktadır. Kadın çalışmaları alanında akademik temelli olarak yaşanan bu gelişmeler, zamanla çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Erkek egemen güce karşı olarak ortaya çıkmış olan feminizmin erkek egemen ideolojinin sürdürüldüğü üniversitelerde kurumsallaşmaya başlaması çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışma ve eleştirilerin başında 1980’lerden sonra feminizmin devlet eliyle ve yasal düzenlemeler yolu ile gerçekleştirildiği iddiası yer almaktadır. 90 sonrasında batıya hızlı eklemleme sürecinde yoğun olarak dayatılan devlet eliyle modernleşme faaliyetlerine kadın araştırmaları da dahil olmuştur.¹⁶⁶

Feministler için 1990’lı yıllar daha çok kurumsallaşmanın geliştiği yıllar olmuştur. Bu yılda Türkiye’nin ilk ve halen tek olan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi kurulmuştur. Burada kadınlar tarafından, kadınlar üzerine yazılmış eserleri bir merkezde toplama, yazılı ve görsel eserlerle bir arşiv oluşturma çalışmalarının yanı sıra çeşitli konferanslar, paneller, sempozyumlar da düzenlenmiştir. 1995 Mart’ında Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi yayın hayatına

¹⁶⁴ Arat, a. g. e. : 2010: 88.

¹⁶⁵ Kayhan, a. g. e. : 52.

¹⁶⁶ Oktik ve Kökalan, a. g. e. : 226.

başlamıştır.¹⁶⁷ Koçalı'ya göre, Pazartesi dergisi, gerisinde bir politika anlayışını ve yayın politikasını barındırmakla birlikte, dergi sayfalarında tanımlanmış olan ve kadınları bu politikaya davet eden bir dergi olmamıştır. Genel olarak feminizmi yaygınlaştırmayı, daha geniş bir kadın kitlesini kışkırtmayı hedefleyen bir dergi olmuştur.¹⁶⁸

90'lı yıllarda feminizm ve kadın hareketleri toplumumuzda değişik biçimleri ve stratejileri ile tartışılmaya devam etmiştir.¹⁶⁹ 90'lı yıllar gerçekte feminizmin farklılaşıp ayrışmaya başladığı yıllar olmuştur.¹⁷⁰ Feminist iktisatçı akademisyenler genel itibariyle kadınlar kadınların ekonomiye bakış açıları üzerinde araştırmalar yaparak feminizm kavramını geliştirmişlerdir.

Feminist ekonomistlerden Gülay Toksöz'e göre, kadın emeği ve istihdamına yönelik çalışmalar Türkiye'de son yıllarda önem kazanmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda giderek güçlenen kadın hareketinin öncelikle gündemine aldığı, kadınların temel insan haklarının ihlali açısından hayati bir sorun olan kadına yönelik şiddetle mücadele olmuştur. Kadınlara yönelik yasal eşitsizlikler ve ayrımcılıklarla mücadele bir diğer öncelikli mücadele alanı olmuştur. Emek ve istihdam sorunları bu alanda uzun zamandır çalışan kimi akademisyenlerin varlığına rağmen çok fazla ön plana çıkmamıştır. 2000'li yıllar bu anlamda bir dönüm noktası olmuş, ekonomik krizler yoksulluğu artırdıkça ve kadınlar yoksulluğu daha derinden yaşadıkça, kadın örgütleri kadınların çalışma, gelir elde etme yönündeki talepleriyle daha fazla karşılaşmaya başlamış ve ilgilerini bu alana da yöneltmiştir.

Türkiye'nin AB'ne adaylık sürecinde istihdam ve çalışma yaşamı konuları kamu kurumları, işveren ve çalışan örgütleri nezdinde daha fazla tartışılmaya başlandıkça bu tartışmanın toplumsal cinsiyet perspektifinden yapılmasının önemi de ortaya çıkmıştır. İşgücü piyasasına düşük katılımın, gelir getirici çalışma imkanından yoksunluğun kadınlar tarafından erkeklere kıyasla çok daha ağır yaşandığı, kadınların işgücü piyasasında çeşitli ayrımcılık biçimleriyle yüz yüze kaldığı gerçekleri kadın bakış açısından konuyu ele alan akademisyenlerce uzun süredir dile

¹⁶⁷ Sevim, a. g. e. : 110.

¹⁶⁸ Filiz Koçalı, "Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi", Derleyenler: Aksu Bora ve Asena Günel, **90'larda Türkiye'de Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007: 81.

¹⁶⁹ Arat, a. g. e. : 2010: 90.

¹⁷⁰ Aksu Bora, "Feminizm: Sınırlar ve İhlal İmkânı", **Birikim Dergisi**, Ağustos- Eylül, 2004: 107.

getirilse de, sosyal tarafların bunun ayırtına varmasının oldukça yeni bir gelişme olduğunu söylenilmektedir. Bu süreçte toplumsal cinsiyet temelli analizlerin önemine dikkat çeken kimi feminist akademisyen ve aktivistler 2006 baharında bir araya gelerek bir çalışma grubu oluşturmuştur. Bu çalışma grubunun girişimiyle 2007 Şubatında İstanbul’da düzenlenen toplantıda Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu kurulmuş, Türkiye’nin dört bir tarafından bu alanda çalışan kadın örgütleri bu platforma katılmıştır. KEFA (Kadın Emeği Çalışan Feminist Araştırmacılar) da oluşumuna katkıda bulundukları bu platformun bir üyesi oldu. KEFA çalışma grubuna üye olan akademisyenlerin makalelerinden oluşmaktadır. Çalışma dünyasının sorunlarına feminist akademisyenlerin çerçevesinden bakılmasına imkan sağlamakta ve Türkiye’de sosyal politika çevrelerinde çok fazla bilinmeyen bu bilimsel yaklaşımı okur çevresine sunmaktadır. Feminist perspektif bilimsel olduğu kadar politika yönelimli bir perspektiftir ve bu anlamda sosyal politika disipliniyle çok ortak özellikler içermektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ve kadın çalışanların sorunlarının saptanması, aynı zamanda bu sorunların çözümüne yönelik sosyal politika önerilerinin geliştirilmesi için bir zemin sunulmaktadır.¹⁷¹

Feminist akademisyenlerden Çağla Ünlütürk Ulutaş’ın kadınların hane içindeki görünmeyen emeği ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi irdedeği “Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek” adlı çalışmasında, cinsiyete dayalı işbölümünün kadınları hane içi çalışmaya mahkum etmesi, hane içi emeğin görünmezliği ve para karşılığı yapılmaması nedeniyle değersizleştirilmesinin kadınların yoksulluğu erkeklerden daha yoğun yaşamasının gerisindeki temel neden olduğunun altını çizmektedir. Ev ve bakım işlerinden sorumlu tutulmak kadınların işgücü piyasasına dezavantajlı konumda girmesine ve çalıştığı zaman bile yoksulluktan kurtulamamasına yol açtığını belirtmiştir.¹⁷²

Saniye Dedeoğlu’nun “Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı” isimli çalışması Türkiye’de AB’ne üyelik sürecinde eşitlik yönünde yapılan yasal düzenlemeleri bakım hizmetleri açısından irdelenmektedir. Kadın istihdamının çok düşük düzeyde olmasının

¹⁷¹ Gülay Toksöz, “Sunuş”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı 2, 2009:1.

¹⁷² Çağla Ünlütürk Ulutaş, “Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı 2, 2009: 25.

gerisinde kadınların bakım hizmetlerinden sorumlu tutulmasının yattığına dikkat çekerek, kamusal bakım hizmetlerinin son derece yetersiz olmasının devletin kadınları istihdama katma konusundaki duyarsızlığının ifadesi olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁷³

Feminist akademisyenlerden Yeşim Arat’a göre kadınlar, Özel hayatta ikincil bir rol oynamak üzere toplumsallaştırılmış birisi olduğunu belirtmiş, kamusal alanda söz sahibi olmaya yarayacak becerilere sahip olmuş birisiyle eşit biçimde kamusal alana katılması zor olduğunu ifade etmiştir. Şiddet gören birisinin yani kadınların, dayak atanla yani erkeklerle eşit katılım kaynaklarına sahip olmasının mümkün olmadığını, kendisine hep sessiz olması öğütlenmiştir. İkincil plana atılmış kadınların daha farklı bir toplumsallaşmadan geçmiş birisiyle eşit şartlarda siyasete katılması da kolay olmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁴

Feminist iktisatçı akademisyenlerden Serdaroğlu ve Özkaplan, kadın akademisyenlerin çalışmalarının iktisat tarihi alanına yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bu alan erkekler tarafından çok fazla tercih edilmeyen bölüm olduğunu, kadın iktisatçıların ancak erkekler tarafından boş bırakılan alanlarda faaliyet gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Bunun sebebi ise bu alanlarda uzmanlaşanların para, finans ve benzerlerine göre üniversite dışında ek gelir getirici iş bulma olanaklarının kısıtlı olmasına dayandığını belirtmişlerdir. Serdaroğlu ve Özkaplan’a göre akademisyen kadınların kamusal ve özel alanlarında bir ya da iki farklı kimliğin (kadın veya akademisyen) belirleyici rol oynadığını belirtmelerine rağmen, ilginç olanın hiçbirisinin iktisatçı kimliğinin belirleyici olmamasıdır. Bu durumu iktisadın kadın deneyimlerini dışlamasının tezahürü olarak ifade etmişlerdir. Kadınlar genelliği ve evrenselliği kendinden menkul iktisadı, iktisadı öğreten iktisatçılar olarak bile, gerek özel gerekse kamusal alanlarda yaşamlarına dahil etmekte güçlük çektiklerini söylemektedirler.¹⁷⁵

¹⁷³Saniye Dedeoğlu, “Eşitlik Mi Ayrımcılık Mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı 2, 2009: 41.

¹⁷⁴Burcu Tokat, vd. , Akademi ve Feminizm Dosyası, **Boğaziçi Üniversitesi Kadın Gündemi**, Sayı 17, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.feminisite.net/news.php?act=details&nid=697>, 05. 06. 2010.

¹⁷⁵Nurcan Özkaplan ve Ufuk Serdaroğlu, “Kadın İktisatçıların Toplumsal Cinsiyetçi Kimliğinin Yapı-Bozumu”, **Yerli bir feminizme doğru**, Derleyenler: Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2001: 357.

Kadının ekonomik statüsüne ilişkin çalışma yapmak ya da kadın çalışmalarıyla ilgilenildiğinin belirtilmesi, bu tür çalışma yapanların ve bunu belirtenlerin feminist bakışa sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşın feminist olmak feminist bakışı benimsemek iktisada kadın gözüyle yaklaşmanın önkoşuludur.

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de kadın hakları güncelliğini sürdüren bir sorundur. Kadının özgürlüklerine kavuşması, aile ilişkisinden ekonomiye, cinsellikten çalışma hayatına kadar her alanda çok yorucu bir çalışmayı gerektiriyor. Kuşkusuz son yıllarda feminist hareketin dünyadaki gelişmelerinin yanı sıra Türkiye’de de konuyla ilgili önemi adımlar atıldı. Türkiye’de ki feminizm üzerine çalışan akademisyenler kadınlarla ilgili sorunları gündeme taşımakta ve bu sorunları sürekli belirterek kurumsal olarak da çalışma yapılmasını sağlamıştır.¹⁷⁶

Bu bağlamda devlet eliyle yapılmak istenenler ve yapılabilenler ise şunlardır: Anayasa Mahkemesi 1992’de Medeni Kanun’daki kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan maddeyi eşitlik ilkesine aykırı bularak iptal etmiştir. 1997’de Sekiz Yıllık Zorunlu Temel Eğitim Yasası çıkarılarak özellikle kırsal kesimdeki kız çocukların daha uzun süre okula devamları sağlanmıştır. Yine 1997’de Medeni Kanun’da değişiklik yapılarak evli kadına kocasının soyadı ile birlikte, kendi soyadını da taşıma hakkı tanınmıştır. Ayrıca, Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde kadın –erkek eşitliğinin sağlanması için bazı yasal değişiklikler yapılmıştır. Örneğin: 2001 yılında Anayasa’nın 41. Maddesindeki “Aile, Türk toplumunun temelidir” fıkrasına ...ve eşler arasında eşitliğe dayanır” eklenerek “ailede eşitlik ilkesi” Anayasa’ya girmiştir. Fakat bu durum yaşamın her alanındaki kadın- erkek eşitliği için yeterli olmamıştır. Bu nedenle 1 Ocak 2002’de Yeni Türk Medeni Kanunu yürürlüğe girmiştir. 2004’te Anayasa’nın 10. Maddesine “kadın –erkek eşit haklara sahiptir. Devlet kadın erkek eşitliğinin yaşama geçirilmesinde yükümlüdür” kuralı eklenmiştir. Temmuz 2006’da kadına yönelik şiddete ilişkin Başbakanlık Genelgesi yayımlamıştır. Mart 2008’de Ailenin Korunmasına Dair Kanun’un uygulanması hakkında yönetmelik yürürlüğe konmuştur. Bu yönetmelikle 4320 sayılı kanundaki önlemler, ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Aile içi şiddet, ihbar ve şikayet gibi

¹⁷⁶ Arat, a. g. e. : 2010: 90.

kavramlar açıklık kazanmıştır. TBMM 23 Nisan 2009’da Kadın- Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu’nun kurulmasını onaylamıştır.¹⁷⁷

¹⁷⁷ A. e. : 2010: 93.

SONUÇ

Bir sivil toplum hareketi olarak doğan feminizm, 1980’den sonra feminist teori olarak üniversitelerde ele alınmaya ve kurumsal anlamda incelenmeye başlanmıştır. Feminizm, kişilere yeni bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamakta olan önemli bir siyasal hareket ve söylem olarak kabul edilmiştir. Kaynağını feminizmden alan feminist iktisat kavramı, feminist iktisatçılara göre, mevcut iktisadi yaklaşımlara özellikle ana akım olarak tanımlanan neoklasik iktisada karşı olarak ortaya çıkmıştır. Feminist iktisat, kadın deneyimleri ve dolayısıyla kadın bakış açıları ile ilgilenmeyen toplumsal cinsiyetçi tavrı modernist bilim anlayışınca yapılandırılmasının bir sonucu olarak oluşmuştur. Bu nedenle kadın bakış açısını da içerebilecek bir iktisat anlayışı, öncelikle bu sınırları ve söz konusu sınırlarca tanımlanan marj içindikiler ve marj dışında kalanlar ayrımını aşmak durumundadır.

Feminist iktisat, kadın bakış açısını da kapsayacak şekilde ekonomik sistemi tekrar incelemeyi amaçlayan iktisat disiplininin tüm yaklaşım ve kuramlarını kadınların iktisadi durumlarını geliştirmek amacıyla yeniden irdeleyip, gözden geçirmektedir. Böylece, ayrımcı, dışlayıcı anlayışlardan ve yaklaşımlardan arındırılarak yeni iktisadi yöntemler ve politikalar geliştirilerek iktisadın ufkunu açmayı amaçlamıştır. Büyük iddialara sahip olan feminist iktisat, son iki yüz yıldır, iktisadın pek çok temel inanç ve politika önermelerinin geçerliliğini kaybettiğini, iktisadın güncelliğini yitirmiş unsurlarının revize edilmesi için gerekli olan motivasyon ve gücün iktisatçılara verilmesinin gerektiğini ileri sürmüştür. Kadın araştırmaları alanının tüm dünyada ve ülkemizde gelişimini engelleyen bir dizi etmen bulunmaktadır. Kadınların ve ailenin toplumun temeli ve hassas bir alan olarak görüldüğü ortamlarda, kadınlar adına ve kadınlar için bağımsız bir araştırmacılık alanının da gelişme imkanlarının yeterli olmadığı görülmektedir. Dünyada, özellikle ülkemize özgü akademik ortamlarda kadın çalışmaları alanında uzmanlaşmanın, son on yılda yapılan nitelikli çalışmalara rağmen, düşük prestijli bir alan olarak görülmesi, bilimsel olarak algılanmaması, öznel bulunması gibi sorunlar kadınların çalışmasını engelleyen unsurlardır. Çoğunlukla kadın akademisyenlerin de kendi ürettikleri bir sınırlama biçimi de zaman zaman kendini göstermektedir. Cinsellik,

cinsel tercih gibi konuların kadın araştırmalarında sınırlı sayıda incelenmeleri bu duruma örnek oluşturmuştur. Bu tarz konular kadın araştırmacılar içinde sakınılan konular arasındadır, fakat bunun sebebi de iktisadın eril diğeri bir ifade ile baskıcı sebeplerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim son yıllarda bu durum biraz da olsa değışmekte, kadınlar bu konularda kapsamlı araştırmalar yapmakta ve hatta bunu kadınlara yönelik medyanın da yardımıyla kamuoyuna duyurmaktadır. Özellikle feminist hareketler kapsamında geliştirilen örgüt ve gruplar bu çalışmaların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu durum feminist iktisat biliminin de gelişmesini sağlamış, feminist iktisat, kadınları sınırlayan bu kuramlardan kurtarmayı amaçlamıştır.

Son yıllarda feminist hareketlerin ya da daha geniş anlamda kadın hareketlerinin mücadelesinin daha görünür hale geldiğini söylemek mümkündür. Bu durum umut vericidir. Feminist teoriye, feminist söze ve feminist politikaya geri dönüp, ataerkil kapitalizmin mekanizmalarını ve kadınların bu mekanizmaları nasıl dönüştürebileceğini konusunda tartışma ortamı oluşturmak gerekmektedir. “Özel olan politiktir” sözü sürekli hatırlanmalı, kadınları dönüştürecekt politikalara da kadınlar açık olmalıdır. Dayanışma, bir araya gelme, örgütlenme ve feminist politika yapmaya uğraşma gibi konularda yapılacak önemli çalışmalar olduğu düşünölmektedir. İster ev kadını ister ücretli çalışan kadın olsun, kadınların ev içi üretim sorumlulukları artırılmalı, ayrıca, evin idaresi, varsa çocukların eğitimi gibi konularda en az hayat standardını sürdürecekt şekilde ayakta kalma stratejilerini kadınların geliştirmesi ve kadınların ekonomik hayata bakış açılarını kendilerinin oluşturması sağlanmalıdır. Feminist iktisadın temelini oluşturan feminist hareketler feminist iktisadın gelişmesini sağlamıştır. Diğeri bir ifade ile feminist hareketler, mücadeleler oluştukça kadınlar her alanda söz sahibi olmak isteyecekleri ve ekonomik alanda da yer almak isteyecekleri düşünölmektedir. Kadınların ekonomi üzerindeki etkilerinin ise bu mücadeleler kapsamında artacağı dolayısıyla feminist iktisata katkı olarak ortaya çıkacağı ve bu şekilde gelişeceğini düşünölmektedir. Bu alışmalar sonucunda ortaya çıkan feminist iktisat kavramı feminist iktisatçı akademisyenler tarafından incelenmiş, bu konuyla ilgili literatüre katkı yapılmış, sempozyumlar, paneller düzenleyerek topluma bu yeni kavram tanıştırılmıştır. İleride de bu çalışmaların devam edeceğini düşünölmektedir.

Feminist iktisat düşüncesini, bilim, toplumsal cinsiyet ve iktisadın kesişim noktalarının keşfi çabalarının ürünü olarak tanımlayanlar da olmuştur. Bu tanım, feminist iktisatçıların, iktisadi altyapının kavramsal temellerinin, diğer bir ifade ile benimsediği bilim anlayışının toplumsal cinsiyetçi bir yanlılığı yansıttığı ve yeniden ürettiği şeklindeki tespitlerine dayanmaktadır. İktisadın toplumsal cinsiyetini belirleyen ise özellikle ana akım iktisat disiplininde genel kabul gören ve erillik anlayışıyla uyumlu bir biçimde yapılaştırılan bilim anlayışıdır. Bu nedenle de toplumsal cinsiyete ilişkin kültürel kavramlar ve değerler ile ana akım iktisadın tanımlayıcı özellikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için toplumsal cinsiyet ile bilimin toplumsal değerleri arasındaki ilişkinin öncelikli olarak ortaya konması gerekir. İktisadın bu eril yanlılığı feminist iktisatçılar tarafından deşifre edilirken amaç, söz konusu sınırlandırmaların yerine zıtlarını yerleştirerek dişil bir iktisat oluşturmak değil, iktisadın bu sınırlarını göz önüne sermektir. Feminist iktisat bütünlüğü, feminist iktisatçılarda bu sınırları ortadan kaldırmayı amaçlamış ve bu amaçla yöntemler geliştirmiştir.

Bu bağlamda, kadınların ve erkeklerin tam istihdam edildiği; genç kadınlarla erkeklerin hayatlarının erken dönemlerinde ücretli çalışmaya mecbur bırakılmadığı bir ortam oluşturulması gerektiği düşünülmektedir. İnsanların kendilerine ve topluluklarına katkıda bulunmaya yeterli zamanlarının olduğu, hayatını tarım, zanaat, küçük işletmelerden ya da küçük üretim kooperatiflerinden kazanmak isteyen kadınların ve erkeklerin, bankalar, ulus ötesi şirketler gibi büyük şirketlerin karşısında zayıf kalmadan kendilerini var edebilecekleri bir toplumun oluşturulması için çaba harcanması gerektiği düşünülmektedir. Bu durumda hem kadınlar ikinci plana itilmeyecek hem de feminist iktisatçıların belirttiği gibi dişil bir toplum değil eşitlikçi bir düzen oluşabilecektir. Bu bağlamda ev ve bakım işinin, bir aile ya da topluluk içinde, sorumluluğunun erkeklerle kadınlar arasında eşit olarak paylaşılacak şekilde yeniden örgütlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü ev ve bakım işleri kadınların ikincil konumlarını güçlendirmekte hem ekonomiye katılmasını hem de ekonomiye bakış açısını engellediği ve dolayısıyla iktisatta eril bakış açısı oluşturduğu ileri sürülmektedir. Bu durumu ortadan kaldırmak için, kadınların çalışma saatlerinin ücretlerde kesintiye gitmeksizin azaltılması ve sosyal üretimi desteklemeyi amaçlayan kamu politikalarının (kreşler, kolektif çamaşırhaneler ve

lokantalar, yaşlılar için bakım vb gibi) benimsenmesiyle kadınların ekonomiye dahil olacağı ve daha eşitlikçi bir ortam oluşacağı düşünülmektedir.

Feminist iktisatçılar, öğrencilerin nitel ve nicel verileri beraber analiz edebilecekleri, dikte edilen iktisadi öğrenme yerine iktisadi oluşturma çabalarına yönelik bir iktisat eğitimini aramışlardır. Yıllardan beri süregelen iktisatta egemen olan klasik iktisat anlayışı yerine daha eleştirel bir iktisat yaklaşımını ele almışlardır. İktisadın sınırlarını çizen bu akım yerine tüm sınırlandırmaları içerisine alarak yeni, daha dinamik bir anlayış önermişlerdir.

Feminist iktisatçılar yöntem ve konu açısından önemli bir görüş, iddia ortaya koymuşlardır. Feminist iktisat biliminin gelişmesinin feminist talepler doğrultusunda oluşacağı ileri sürülmüştür. Bu sayede toplumlar yönlendirilebilecek ve kurumlarda yeniden düzenleme içine girebileceklerdir. Feminist iktisat kadınları da içerecek şekilde geleneksel iktisadın sınırlarını genişletmeyi günümüzde tam anlamıyla gerçekleştirememişse de bu görüşünü dile getirerek yeni bir dönem açmıştır.

Sonuç itibariyle feminist iktisatçılar, daha geniş perspektifteki bir iktisat anlayışının, kadın bakış açısını da içerecek bir iktisat anlayışının yanında, iktisadın göz ardı ettiği tüm noktaları ortaya çıkarıp ufkunu açarak daha ileriye götüreceğini savunmuştur. Feminist hareketler ve feminist iktisatçı akademisyenler farklı iktisadi yaklaşımları da içine alan bir iktisat anlayışı hedeflemişlerdir.

KAYNAKÇA

- DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı) (1995), *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*, Ankara, Yayın No: 2375- ÖİK:440.
- ARAT, Necla (1980), *Kadın Sorunu*, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.
- ARAT, Necla (1996), *Türkiye’de Kadın Olmak (Kadın Sorunlarından Kesitler)* (2. basım), İstanbul: Say Yayınları.
- ARAT, Necla (2010), *Feminizmin ABC’si*, İstanbul: Say Yayınları.
- AKTAN, Coşkun Can (2000), *Politik İktisat*, İzmir: Anadolu Matbaası
- AKTAN, Coşkun Can, T. Vural, “Yeni Kurumsal İktisat”, (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/ekonomi/kurumsal-iktisat/yeni_kurumsal.htm, 03. 06. 2010.
- AKTAŞ, İlhan (1986), *Kadının Serüveni Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Girişim Yayınları.
- BENERIA, Lourdes (1999), “Globalization, Gender And The Davos Man”, *Feminist Economics*, No: 5(6).
- BENERIA Lourdes, M. Floro, C. Grown ve M. MacDonald (2000), “Introduction Globalization and Gender”, *Feminist Economics*, No: 6(3).
- BERİK Günseli (2000), “Mature Export- Led Growth And Gender Wage Inequality In Taiwan”, *Feminist Economics*, No: 6(3).
- BODKIN R. G. (1999), “Women’s Agency in Classical Economic Thought: Adam Smith, Harriet Taylor Mill, And J. S. Mill”, *Feminist Economics*, No: 5(1).
- BORA, Aksu (2004), “Feminizm: Sınırlar ve İhlal İmkânı”, *Birikim Dergisi*.
- BUCHANAN, James (1986), *The Puplic Choice Perspective, Liberty, Market and State Political Economy in the 1980’s*, Harvester Press.
- ÇAKIR, Serpil (1996), *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- DEDEOĞLU, Saniye (2009), “Eşitlik Mi Ayrımcılık Mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 2.

- DEMİR Ömer (1995), *İktisat ve Yöntem*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- DONOVAN, Josephine (2009), *Feminist Teori, Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri* (Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan), (5. basım), İstanbul: İletişim Yayınları.
- DURAKBAŞA, Ayşe (1998), “*Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği Ve Münevver Erkekler*”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Türkiye İş Bankası- İstanbul Menkul Kıymetler Borsası- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- EKER, Aytaç, Asuman Altay, Mustafa Sakal (1994), *Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)*, Ankara: Takav Yayıncılık.
- EMİN, Muhammed (1995), *Feminizm Nedir?*, İstanbul: Ziya Ofset.
- EREN, Ercan (1992), *İktisatta Yöntem* (2. Basım), Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- EROĞLU Ö. ve R. İşler (2006), *Feminist İktisat/ İktisat Düşüncesinde Farklı Bir Bakış*, İstanbul: Asil Yayın Dağıtım,
- ERTEKİN, Şaban, “Kamu Tercihi Perspektifi”, (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar1/ertekin-buchanan-kamutercihi-perspektifi.pdf, 07. 06. 2010.
- ESEN, Ethem (2009), “*Ortodoks Ekonomiye Alternatif Olarak Tüketici Tercihi Teorisine Post Keynesyen Yaklaşım*”, Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi’nde Sunulmuş Tebliğ, 17-19 Haziran Eskişehir.
- FERBER M. A. ve J. A. Nelson (1991), *Beyond Economic Man- Feminist Theory And Economics*, Chicago: The University Of Chicago Press.
- FRENCH, M. ve B. Power (1985), *On Women, Men and Morals*, NewYork: Summit Books.
- GIUSEPPE, F. ve B. Gerrard (2004), “A Post Keynesian Theory Of Decision Making Under Uncertainty, *Journal Of Economics Psychology*”, No: 256.
- GÜNGÖR, Kamil, “İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler”, (Çevrimiçi) http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf, 05. 06. 2010.
- HOOKS, Bell (2002), *Feminizm Herkes İçindir*, İstanbul: Çitlembik Yayınları, Berdan Matbaası.

- İSLATİNCE, Hasan (2007), “İktisatta Denge ve Dengesizlik Kavramlarına Yönelik Kuramsal Tartışmalar”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No:19.
- KAYHAN, Fatma (1999), *Feminizm*, İstanbul: Berdan Matbaası.
- KAZETE (2008), Feminist Ekonomi Konferansı, <http://arsiv.kazete.com.tr/sayilar/2008/73/?bolum=haberler&sayfa=ekonomi05>.
- KAZGAN, Gülten (2004), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KESK (Kadın Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu), Kadınların Ekonomik Özerkliği, www.kesk.org.tr/UserFiles/File/Kadınların%20Ekonomik%20Özerkliği.doc.
- KIRCA, SCHROEDER, Süheyla (t. y.), *Popüler Feminizm, Türkiye ve Britanya’da Kadın Dergileri*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- KOÇALI, Filiz (2007), “Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Derl. : A. Bora ve A. Günel (İstanbul, İletişim Yayınları).
- KONGAR, Emre (t. y.), “Türk Feminizmi, Ayın Dosyası, Feminizm Nedir, Ne Değildir?”
- MACHLUP, Fritz (1994), “Austrian Economics” in: *The McGraw Hill Encyclopedia of Economics* (2 nd edition), London: McGraw Hill Co: 42-47. (Çev: İrfan Kapalı), (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/avusturya/kalpali-avusturya-iktisat.pdf>, 05. 06. 2010.
- Makro İktisat Okulları, (Çevrimiçi) http://www.ekodialog.com/Konular/makro_iktisat_okullari.html, 05. 06. 2010.
- MAHAIM, A. ve J. Heinen (1992), *Kadınlar ve İşçi Hareketi* (Çev. D. Işık), İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- MARX, K. ve F. Engels (1848), “Manifesto Of The Communist Party”, (Çevrimiçi) <http://www.anu.edu.au/polsci/marx/classics/manifesto.html#Proletarian>, 04. 06. 2010.
- MICHEL, Andree (t. y.), *Feminizm* (Çev. Şirin Tekeli) Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MUELLER, Dennis C. , “Kamu Tercihi Teorisi”, (Çev. Nurlane Ahundzade’ Geray Musayev),(Çevrimiçi)<http://www.canaktan>.

org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/mueller-geray-kamu_tercihi.htm, 09. 06. 2010.

NELSON, J. A. (1995), “Feminism And Economics”, *The Journal Of Economic Perspective*, No: 9(2).

OAKLEY, Ann (1974), *Women's Work: The Housewife, Past and Present*, New York: Pantheon Book.

O'DRISCOL, M. ve J. Rizzo (1985), “*The Economics of Time and Ignorance*”, Oxford.

OKTİK, N. ve F. Kökalan (2003), “Feminizmden Kadın Çalışmalarına-Devletin Fonksiyonu”, *Doğu-Batı Dergisi*, No: 21.

OSTERFELD, David (1988), “*Marxism, Capitalism And Mercantalism, Traders Versus the State: Anthropological Approaches to Unofficial Economics*”, Ed. by. Gracia Clark , Boulder, Colo. : Westview Press.

ÖCAL, Murat Şahin (t. y.) “Ufuk Serdaroğlu'nun Makalesi Üzerine Notlar”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 6, Sayı 16.

ÖZKAPLAN N. ve U. Serdaroğlu (2001), “Kadın İktisatçıların Toplumsal Cinsiyetçi Kimliğinin Yapı-Bozumu”, *Yerli Bir Feminizme Doğru*, Derl: A. İlyasoğlu, N. Akgökçe, (İstanbul, Sel Yayıncılık).

ROWBOTHAM, Sheila (2004), “*Kadınlar, Direniş ve Devrim*” (Çev. Nilgün Sarman), Türkiye: Payel Yayınları.

RYAN, Micheal (1993), *Postmodern Siyaset* (Çev. Mehmet Küçük, Modernite Versus Postmodernite) Ankara: Vadi Yayınları.

SAVAŞ, Vural Fuat (1997), *İktisadın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu*, İstanbul: Avcıol Matbaacılık.

SEGAL, Lynne (1990), *Gelecek Kadın mı?* (Çev. Suğra Öncü), İstanbul: Alfa Yayınları.

SERDAROĞLU, Ufuk (t. y.), “Kişisel Olan Sadece Politik Değil, Aynı Zamanda İktisadidir! (Feminist İktisat)”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c. 21, No:197.

SERDAROĞLU, Ufuk (1999), *Feminist İktisat'ın Bakışı (Postmodernist Mi?)*, İstanbul: Sarmal Yayınevi

- SEVİM, Ayşe (2005), *Feminizm*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- STROBER, Myra H. (1994), “Rethinking Economics Through A Feminist Lens, Papers And Proceedings Of The Hundred And Sixth Annual Meeting Of The American Economic”, *The American Economic Review*, No: 84(2).
- SUAT Y. ve E. TOKUCU (2006), “Post Keynesyen İktisat ve Belirsizlik”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, c. 11, No: 1.
- ŞİMŞEK, Ahmet “Osmanlı İktisat Tarihi Konularının Öğretimine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım, *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 16, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.akademikbakis.org/16/2zihniyet.pdf>, 08. 06. 2010.
- TEKELİ, Şirin (1995), *1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TELATAR, Funda (2004), *Politik İktisat Politikası*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- TİMİSİ, N. ve GEVREK M. A. (2007), *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Derl. : A. Bora ve A. Günal (İstanbul: İletişim yayınları).
- TOKAT B., Kübra Öztürk, Elif Bozgan, Şebnem Keniş, (2009), “Akademi ve Feminizm Dosyası”, *Boğaziçi Üniversitesi Kadın Gündemi*, Sayı 17, (Çevrimiçi) <http://www.feminisite.net/news.php?act=details&nid=697>.
- TOKSÖZ, Gülay (2009), “Sunuş”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 2.
- TÜMER, Öykü (2008), Nurcan Özkaplan ile Ekonomik Kriz ve Feminist Mücadele Üzerine, (Çevrimiçi) <http://www.bgst.org/keab/no20081130.asp> 06. 06. 2010.
- UNAT, Nermin Abadan, (1982), *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul: Ekin Yayınları.
- ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ, Çağla (2009), “Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 2.
- WALKER, Deborah L. “Austrian Economics” in : *Economic System and Economic Thought* (Çev. İrfan Kapalı), (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/avusturya/kalpali-avusturya-ekonomisi.pdf>, 05. 06. 2010.
- WATKINS, S. A. ve M. Rueda, M. Rodriguez, (1996), *Çizgilerle Feminizm*, İstanbul: Doğan Yayın.

- WARREN, J. Samuels, “*Kurumsal İktisat*”, (Çev. İstiklal Yaşar Vural ve Abdülkerim Çalışkan), (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/vural-kurumsaliktisat.pdf, 07. 06. 2010.
- VOGEL, Lise (2003), *Marksist Teoride Kadın* (Çev. Mine Öngören), İstanbul: Pencere Yayınları.
- VURAL, Fuat Savaş (1997), *İktisadın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu*, İstanbul: Avcıol Matbaacılık.
- YARAMAN, Ayşegül (2001), *Resmi Tarihten Kadın Tarihine- Elinin Hamuruyla Özgürlük*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- YAY, Turan (2004), “Avusturya İktisat Okulunun Tarihi Gelişimi ve Metodolojisi”, *Piyasa Dergisi*, No:11.
- YİĞİTOĞLU, Vedat, “Klasik Politik İktisada Tepkiler: Milli İktisat Doktrini ve Tarihçi Okul”, (Çevrimiçi) <http://www.yigitoglu.org/read/?art=2862>, 06. 06. 2010.
- YÜCEL, Yeldan (1999), “Feminist İktisat”, *Virgöl Dergisi*.
- ZARAKOLU, Avni (1981), *Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası*, Ankara: Türkiye Bankalar Birliği, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

2006 yılında Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nü “Onur Öğrencisi” olarak bitirdi. 2007 yılında Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı'nda yüksek lisans yapmaya başladı. 2009 yılında 8 ay süreyle İtalya'nın Napoli şehrinde “Universita Degli Studi Di Napoli Federico II” Üniversitesi'nde proje çalışması yaptı. Halen Niğde Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisi olarak tez çalışmalarına devam etmektedir